

T Ü R K ARKEOLOJİ DERGİSİ

SAYI : XVI - I

1967

Millî Eğitim Bakanlığı
Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından yayımlanır.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA, 1968

İ Ç İ N D E K İ L E R

<i>Akok Mahmut</i>	: Kayseri Hunad Mimarî Külliyesinin Rölö- vesi	5-44
<i>Öğün Baki - Bilgiç Emin</i>	: Adilcevaz Kef Kalesi kazıları 1967	45-50
<i>Dr. Bostancı Enver</i>	: Beldibi ve Mağracıkta yapılan 1967 yaz mevsimi kazıları ve yeni buluntular	51-60
<i>Boehringer-Pinkwart</i>	: Ausgrabung Pergamon	61-66
<i>Erim Kenan T.</i>	: Aphrodisias results of the 1967 campaign ..	67-80
<i>Dr. Fıratlı Nezih</i>	: Excavations of Saraçhane in İstanbul 1965.	81-88
<i>Dr. French H. D.</i>	: Can Hasan-Karaman 1967.....	89-94
<i>Gough Michael</i>	: Excavation at Alahan 1967	95-100
<i>Prof. Dr. Mansel A. Müfit</i>	: 1967 Parge kazılarına dair ön rapor.....	101-106
<i>Mellink J. Machteld</i>	: Excavations of Karataş-Semayük 1967	107-112
<i>Prof. Metzger Henri</i>	: Fouille du Létôon de Xanthos en 1967	113-120
<i>Öğün Baki</i>	: Kaunos Sondajları (1966-67).....	121-132
<i>Serdaroğlu Ümit</i>	: Kaunos tiyatrosu	133-136
<i>Smith C. Leonard</i>	: Excavation Report Eski Anamur (Anemu- rium) 1967.....	137-144

KAYSERİ'DE HUNAD MİMARİ KÜLLİYESİNİN RÖLÖVESİ

Arkeolog : MAHMUT AKOK

Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün merkezindeki Rölöve Bürosunca, Kayseride bulunan Selçuklu eserlerin üzerinde çalışmak işi programlanarak 1960 senesinde, adı geçen büronun elemanlarından, bu yazıları hazırlayan Arkeolog Mahmut Akok'un başkanlığında, Desinatör Tefik Kölük, Ressam Cengiz Ero' ve Foto uzmanı Selâhattin Öztartan'dan kurulu bir heyet, Kayseri'ye giderek çeşitli eserler üzerinde Rölöve çalışmalar yaptılar, ilk iş olarak da, Müzeler Genel Müdürlüğünün yapacağı onarım, restorasyonlar ve Anıtların tescili ile ilgili olan eserler üzerinde duruldu.

Başlıca Büyük eser olarak, Hunad mimarî külliyesi (M. 1237-8) Daruşşifa "Gevhermesibe Sultan Daruşşifası (M. 1205)" Sahâbiye "Sahabiye" Medresesi (M. 1267-8), Tuz Hisar'ı Sultan Han'ı üzerinde durulduğu gibi, küçük eser olarak da, Köşk Medrese, Döner Kümbed (M. 1276-77), Sırçalı Kümbed, Cafer Ali Kümbed'i, Emir Ali Türbesi ve Alaca Mescid gibi eserler üzerinde de, çalışmalar yapılmış, çizim işleri de tamamlanarak Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivindeki yerlerini almışlardır.

Bu yazılarımızla bilim çevresine sunduğumuz çalışma, Hunad Mimarî Külliyesinin 44 Plânş'dan müteşekkil Rölövesi'dir.

Günümüze deyim bazı tetkikçiler, kono olarak ele aldığımız külliye, Sanat tarihinde ve mimarlık anlamında incelemiş iseler de, bu çalışma ve incelemeler daima, Selçuk Eserlerinin sıralı bir tertip içinde tanıtılması çerçevesini aşmamıştır.

Bu kez takdim ettiğimiz çalışmalarla, Külliye'nin kuruluş ve çatkısının mimarlık sanatı kavramları ile realize edilmesi,

foksiyone edilme bakımından kuruluşun değeri, uslub yönünden süslemesinin başarısı açıklanacak, Selçuk mimarî tarihi bakımından Külliyenin tesisindeki anlam gün ışığına çıkarılacaktır.

Sunduğumuz bu yazıların programını, Rölövesinin hazırlanış sırasına uyarak, külliye dahil binaların genel oturuşuna kısaca deyindikten sonra, Medrese binasını, Türbe mimarisini, Cami yapısını ve en son olarak da, Hamam binasını anlatmak yoluyla bir sıralamaya koymuş bulunuyoruz, yalnız; yazılı ifadelerimiz daima kısa olacaktır. Çünkü, sunduğumuz Rölöveler, esasında konuyu okuyucularımıza bütün açıklığıyla tanıttacaktır.

Kayseri'de Hunad Mimarî Külliyesinin Kuruluşu:

Sunduğumuz Rölöve'nin (1 - 3) plaşlarında ifade etmeye çalıştığımız durumun gösterişini yapan pespektif resimler ve plân çatkılarında da anlaşılacağı üzere, külliyenin esas yapı unsurunu, geniş sahalar kaplıyan ve büyük kütleleriyle varlık yaratan medrese ve cami binalarıdır. Bunlar istenilen yönde kurulmuş esas tesislerdir.

Türbe binası bazı müelliflerce bu külliyeeye ikinci bir kademe yapı halinde ve ek olarak takıldığı tahmin edilmektedir.

Hamam binası ise, kuruluş yönü bakımından bu binalara oldukça farklı oturduğundan ve bilhassa Külhan tesisinin bir parçasının külliyenin cami kitlesi altına raslamış olmasıyla yıktırılmış bulunduğu zannı üzerine, külliyenin ilk binalarından olacağı tahmini ileri sürülmüştür.

Esasen bu anlamdaki külliye tesislerinde, yapı şantiyesinin günlük ihtiyacı ola-

rak hamamlarla, aş evlerinin ve bazı yerlerde de menzlihanelerin, ilk olarak kurulduklarını, bir gelenek olarak kabul eden rivayetler vardır.

Medrese ile cami yapıların oturtulduğu Kayseri'deki kible yönünün esas tutulduğu anlaşılmıştır. Plân tertibinde cami ile medrese bina kitlelerinin etrafı, tamamen açık serbest bina şeklinde olmaları düşünüldüğü halde, fonksiyon bakımından birbirlerine bağlanmaları gerekli kısımlar küçük ölçüye indirilerek, bitişik yapı durumunda tatbik olunmuştur. Kısa bir zaman sonra ortaya çıkan lüzum dolayısıyla bu bitişme yerine, türbe binasının oturtulması düşünülmüş olduğundan medrese ile caminin bu yönden bağlantıları kesilmiştir.

Araya kurulan türbe binasının iç kullanışı, doğrudan doğruya medreseye ve dış yapı ve mimari kütleleriyle cami'de orta avlu daki yerde külliyeyle bağlanmıştır.

Medrese ile camii'nin esas giriş Tak - kapıları, batı yöne kurulmuştur. Bu kuruluştan çıkarılacak enlam, şehrin iç kalesi yakınına ve önemli kapısı karşısına kurulmuş olan bu külliye'nin 13. Y. Y. şehrinin esaslı bir sipülasyonuna bağlı olduğunu anlatmakla beraber, burada değerli bir yer tuttuğu da anlaşılmaktadır. Külliye binalarından hamamın da giriş yerleri bu taraftadır. Camii'nin doğu tarafında bir Tak - kapısı varsa da bu hem kible duvarına paralel akislara yakın ve hem de camii'nin köşesine raslamaktadır. Doğu kapısının ikinci derecede bir kuruluş olması daima düşünülebilir.

Medresenin mimarî değeri üstün ön yüzü de, esaslı sirkülasyon alanının bulunduğunu tahmin ettiğimiz batı tarafına kurulmuştur. bu hal köşelerindeki ve duvar ortalarındaki destek kulelerini yuvarlak gövdeli oluşundan da anlaşılmaktadır.

Medresenin doğu duvarıyla camii'nin kuzey duvarının iki kanadını çevrelediği alanın da, bir çeşit avlu şeklinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü, medresenin bu tarafına açılan bir takım küçük çapta kapı ve pencereleri bulunur. Arka avludan daha sonraları camii'nin orta nefhine (sahnına) ulaşan bir de küçük giriş

yeri yapılmıştır. Bilhassa Türbe binasının medrese ile cami bağlantısını kesmesi dolayısıyla, bu kapının yapılmasına ihtiyaç hasıl olmuştur. Bu kapı yapı ve mimari şekline göre, XIV. Yüz yıldan daha evvel olamaz.

Camii'nin batı yüzü, medresenin batı yüzü gibi işlek bir alana bakmasıyla esas cephe olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. Medresenin buradaki yarım kuleleri, camii'nin de beden kuleleri gibi, yuvarlak gövdelidir. Duvar yüzlerinin kaplamasında, bulunduğu mevkiye lââyık itinalı bir işçilik gösterir. Buradaki Tak - kapısı da esaslı meydana lââyık yapıdadır. Üzerindeki tarih kitâbesinde, zamanında hüküm süren sultanın isim ve sıfatları da, yer almaktadır.

Bir bakıma, külliye arasında sonradan, hasis düşüncelerle Hamam binasının yerleştirilmiş olacağı da müteala edilebilir. Bir başka deyimle Hamam binası, bu yere oturtulmakta acele edilmiş bir gelişme güzellik ile, alanın cami önündeki dar durum ortaya çıkarmıştır. Lüzuma binanın yıkılmış bulunan külhan kısmında basit bir sondaj ile tahkik edilip açıklanması hamamın eskilik veya yenilik durumunu kesin olarak hal edebilecektir.

Bu tip külliyelerde camii'nin mihrap duvarının ön sahasında mezarların bulunması adet iken, burada Türbe ile mezarlar külliyesinin ortasına alınmıştır. Camii'nin güney taraf alanı değer taşıyan bir saha olduğu da anlaşılmaktadır.

Camii'nin doğu tarafında bulunan ikinci derecedeki Tak - Kapısıyla, bu kısım yüzünün, bir yolla veya küçük bir alanla ilgili olduğunu da anlatmaktadır.

Özet olarak diyebiliriz ki; Kayseri'deki Hunad Külliyesi XIII. Y. Y. şehrinde, şehir surları ve iç kalesiyle geniş ölçüde ilgili bir sahaya, minasebetli olarak kurulmuş bir tesistir. Süslü yüzleriyle, metin yapı kütleleriyle bulunduğu alana kıymet kazandıran bir mimarî anıttır. Hunad mimari külliyesinin bu kuruluşun XIII. Y.Y. Anadolu şehirleri içinde ve kenarında, kurula gelmiş Selçuklu İmaret nizamlarının olgun bir karakterini de göstermektedir.

Bu haliyle medrese ve camii'nin ilk düşünülmüş bir program ile gerçekleştirildiği, Türbenin arazideki ihtiyaçla, bu yeyere kurulduğu ve hamam binasının ise, daha eski veya daha sonra buradada mevki aldığını düşünebiliriz.

Sunduğumuz 1 numaralı resmin incelenmesinden anlaşılacağı üzere 20. yüz yılının başında medrese, türbe, cami ve hamamın birbirine en yakın oldukları alan, cami ve medrese hayatıyla uygun bir şekilde çevre duvarlarıyla düzenlenmiş ve müsait bir saha olduğu görülmektedir. Hazirenin genişlemesi dolayısıyla bazı mezarların bu alana da yayıldığı görülmüyor. Bu durumyla Külliye şehrin buradaki siklasyonunun hareket ve ağırlığından bir dereceye kadar kurtarılmıştır. Bugün tamamen bu düşüncenin tersine olarak, külliye işlek bir asfalt yolun kenarında ve küçük çapta bir asfalt alanın üstüne düşürülmüştür.

Çevresinde geniş yeşil alanlarla süku-netli bir mühit isteyen bu külliye, her husta insan kaynaşmalarına sahne olan çok hareketli bir alanda ve tarihi kuruluşundaki anlamdan uzak bir duruma düşürülmüştür.

Yenileşmekte olan orta çağ Anadolu şehirlerindeki tarih armağanı yapıların, böyle modern şehir tesisleriyle yanyana ve iç, içe bırakılmaları onların tarihi anlamlarını zayıflatmaktadır (Bakınız Res. 2).

Kayseri'de Hunad Medresesi:

Plân tertibi itibariyle dıştan dikdörtken bir çerçeve içine sığdırılmış, iki eyvanlı medreselerdendir. Ortasında, kenarları yüksek Revaklarla çevrili bir avlusu bulunmaktadır. Girişteki holün sağ tarafında bir mescit bölmesi, solda buna karşılık aynı şekilde bir başka bölme ve köşelere doğru iki tarafta, genişçe iki bölme daha bulunmaktadır. Giriş holü ve beş adet bölme, batı yüzü duvarının arka kısmına raslamaktadır.

Girişe göre, avlunun sağ ve solunda 8'erden 16 hücre yer almakta olup, cümle kapısı eyvanına karşılık, Baş Eyvan bulunmaktadır. Baş Eyvanın sağında iç, içe üç bölmeli bir kısım ile, türbe girişi ve solun-

da ise, Kare plânlı büyük kapalı derslane bölmesi vardır.

Avluyu çevreleyen revaklar, dörtköşe plânlı inşaaı ayaklara oturtulmuş aşağı seviyede kemerler ve yukarı seviyede tonozlarla, arkadaki duvar ve bedenlere bağlanmış bulunmaktadır. (Bakınız Planş 4-7, Res. 3, 4).

Medresenin kâgir yapı bünyesi, yonu taşı işçiliğinin üstün ve olgun örneklerini ihtiva eder. Kalın yapı şekline rağmen, hesaplı duvar, kemer ve tonoz örgüleriyle gösterişi, incelik yaratmaktadır. Bilhassa, batı taraf yüzü ortasındaki geniş kütleli Tak - Kapısı ve köşelerindeki yuvarlak kuleleriyle hareketli, ve zengin anlamlı bir kuruluştadır.

Cümle kapısının mihrabiyeli nişleri, basık kemerli esas girişi, Mugarnalı yarım yüz kubbesi, onu kavriyan çift sıra sivri kemerli alınlığı, bunları çerçevleyen geometrik süslü, kenar silmeleri ve dış köşelerindeki oyma süslü yarım sütunları, üst üste ve yanyana güzelliklerle, incelikler, sergisi halindedir. (Bakınız Planş 8, resim 5-7) cümle kapısının taç kısmı yıkılmış olduğundan kesin şekilde bugün görülemiyorsa da, Selçuk mimarisinin başka örneklerini hatırlayarak kapının esas şeklini hayal etmek imkânı vardır.

Batı yüzünün köşelerindeki kulelerin de, alttan kare plânlı oldukları ve üst baştan da silmeli, şerit yastıklar üzerinde sivri külahlı buldukları tahmin edilebilir. Batı yüzü duvarının üst başının, cümle kapısı üstünden dönüp devam eden bir korniş ile şeritlenip, dendanelerle korkuluklandığı anlaşılmaktadır.

Rrevaklarına gelince : Kapı eyvanı, sade ifadesiyle içten, avluyu çevreleyen Revak kemerlerine uyduğu gibi, iç kemeri keskin prafilli çift sıra kemerli açıklığıyla, kenarında sade ifadeli geometrik bir süs pervaz şeridiyle, mubalagasız bir güzellik ve zenginlik yaratır. Bu süslerde örgü ve profilasyon ifadesinin gücüyle, sadelik taşıyan taş yapı kuruluşuna bir sıcaklık katar. (Bakınız, planş, 9, resim 8, 9).

Başeyvan da, yüksek bir tak halinde süslü silmeli alın kemeriyle, geniş avluda

insanı kendine çeken bir unsur halindedir. Eyvan'ın derinliği bu takın yükselişi yanında adeta görünmez olur. (Bakınız planş 10, resim 10) İçindeki penceresi başlı başına monimantal bir varlık halindedir. Üst başında mugarnaslı yarım alnlık kubbesi, bunun da üstünde geometrik süslerle şeritvari işlenmiş sivri kemer kabartması ve daha üstünde, silmeli geniş bir pervaz çerçevesi, eyvan tonozunun özengisi üst başından devam edip bu kısmı taşlar. Bu pencerenin yan söğeleri de, özel bir silme ile şekillendirilmiştir. (Bakınız resim 11).

Baş eyvanın üst tonozu üç satıh halinde kırmalıdır. Yan duvarlarda kenarları geometrik geçme süslü çerçeveli dolap nişleri bulunur. (Bakınız resim 12) Baş eyvanın yüz kemeri, kemer ifadesini kuvvetlendirici şekilde keskin silmelidir. Dış çerçevesi geometrik geçme süsle bezelidir. Baş eyvan yanında büyük dersane ile diğer bölmeye açılan kapıların yapılışı da, bu yüzün ifadesini tamamlayan birer motif halindedirler. Basık kemerli kapı girişleri, kenarında ve üstünde keskin silmeli sivri kemerli çerçeveleriyle, sade ve sakin ifadeli avlu yapısına da zenginlik kazandırır. (Resim 13, 14).

Hücre girişlerinin kapı kenarları metin ve sade ifadeli. Bu kapılar duvar yüzlerine o şekilde kaynaştırılmışlardır, ki medrese yapısının ağır başlı ve ciddi gösterişine bütün özellikleriyle katılırlar. Revakların arkalarında ve alt hizalarında aynı şekil ve biçiminde yan yana duruşlarıyla bir sıra güzellik ve zenginlik anlamı yaratırlar. (Bakınız resim 15).

Revaklar, sade ve kalın yapılarıyla medrese içinde sağlamlık ve metanet hissini yaşatırlar. Revakların avlu yüzleri, biri tonoz kemeri diğeri de küçük bir dişle ileri çıkık durumda, kaş kemeriyle sıra açıklıklar halindedir. Üst başlarında geniş ve sade yapıda bir silme korkuluk bulunur. Bu silme duvar üstlerinden, eyvan yüzlerine dönerek, onları da üst başlarından taşlar. Baş eyvana yakın birinci revak ayaklarının üst başında, baş eyvan önünde ayrıca bir revak sırası yapacakmış gibi, karşılıklı iki kemer özengisinin ve kemer baş-

langıcının bulunduğu görülmektedir. Bunları, sayın Prof. Albert Gabriel'in *Monuments Turcs D'Anatolia* adlı eserinin 1. cildinde gösterdiği bir tamlama resminde, burada da bir revak sırasını kabul etmektedir. Bize kalırsa; duvar üstleri silme korkuluğunun bu özengilerden sonra da devam ederek eyvanların tacından geçirilmesiyle, eyvan önünün ayrıca revaklanmasına lüzum görülmediği, kesin olarak anlaşılmaktadır. Bu özengiler sonradan kullanılmadan bir ön düşüncenin kalıntısıdır. (Bakınız resim 3, 9, 10).

Yan hücrelerin duvar tonoz ve tabanları muntazam taş kaplıdır.

Dikkate şayen bir yapıda olan büyük dersanenin içi, özel bir mimari kuruluş ve çatkıdadır. Giriş kapısı üzerinde dört kemerle taşınır halde bir fener kısmı, diğer tarafından dilimli tonozlar çok muntazam bir yapı ve mimarılığın örneğidirler. (Bakınız resim 16).

Diğer taraftaki ve türbe girişi olan çok bölmeli yerde çeşitli tipte tonoz örtüleri ve buna uygun ışıklık fenerleri bulunur.

Hunat Medresesinin çeşitli yerlerinde görülen taş oymacılığıyla yapılmış süs kısımlarına ait desen örneklerini, yerlerinden istampaj almak suretiyle çizmiş bulunuyoruz. (Bakınız planş 11, 15) Bunların incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Hunat Medresesi mimarisini güzelleştirmek amacıyla tertiplenen süslerin taş bünye ile mutabakatı açıklıkla göze çarpmaktadır. Buradaki süsler daima ve daima mimari unsurların çatkı ve ifadelerini berraklaştıracak bir şekilde kullanılmıştır. Eserde genel olarak bir ağır başlılık sakin ve metin bir ifade vardır. Süs parçalarının tatbikinde bu hali bozucu işlenişlerden kaçınılmıştır.

Hunat Mimari Külliyesinin, Mahperi Hatun Türbesi:

İç kısmıyla medrese binasına bağlı ve dış yüzüyle de cami'nin orta avlusunu süsleyen Türbe binası, başlı başına özel kuruluşta bir yapıdır. Olgun mimari karakterli anıtsal bir Selçuklu mezar kumbeti halinde, Sekiz köşeli bir binadır. Cami orta

avlusunun bir kenarında yüksek, geniş sıra halinde Mugarnas konsollu ve silmeli bir kaide üzerine oturtulan türbenin taban seviyesi, içten medreseye bağlantısı, merdivenli bir çıkış ile temin olunmuştur. İki binanın birbirlerine bağlantısı bir küçük ön oda ile ve iki geçitlidir. (Bakınız planş 16 ve resim 17-19). İçeri girildikte üç sanduka görülür. Bunlardan biri ve mescit salonunun ortasına rastlıyanı, Mahperi Hatun'a ait olup, Antik çağın lâhit kapısından yapılmıştır.

Giriş kapısı karşısına, taş oyma süslü mescidin mihrabı düşer. Bu mihrap sade yapıda ve fakat sıkı bir şekilde süslüdür. (Bakınız resim 20) Niş'inin yarım kubbesi mugarnaslı kenarları ve diğer tarafları geometrik süslüdür.

Türbenin iç kısım duvarları, yarım küre şeklinde olan kubbesi, muntazam kesme taşlarla kaplıdır. (Bakınız Planş 12, resim 21) Şakulî duvarlardan kubbeye geçmek için, sade şekilde tertiplenmiş üçken mugarnas ve dilimli bir silme ile, kasnak teşkil edilmiştir.

Mahperi Hatun Türbesinin dış yüzü ciddi ifadeli bir kuruluşta ise de, hatun türbesi olmakla, çok süslü bir tarzdadır.

Sekiz köşeli ve sekiz yüzlü olan dikey duvarlardan biri medreseye yapışıktır. Sekiz köşede, yuvarlak plânlı sütunçeler bulunmakta, her yüzünün kenar ve üst başları kademeli ikişer kemer çerçevesi ve üstlerinde üçken alınlıklarıyla süslüdür. Bunların üst başlarında Kürsi ayeti ile tertip edilmiş bir yazıt şeridi dolaşır. Daha üst başta, mugarnaslı bir saçak silmesi ile düz oluklu, kabartmalı ve zencerek motifli silme ile, pramit külahın düzeyine geçilmektedir (Bakınız planş, 18, resim 22-23).

Köşe sütunçelerinin üst başları ayrıca küçük sivri koni külahlarla taçlandırılmıştır. (Bakınız resim 24) Bu tarz köşe sütunçeleri ve onların başlık ve pabuçları, Osmanlı mimarisinin Türbe cephesi tatbikatına da geçmiştir. İlk örneği de Kayserili bir sanatkâr olan Mimar Sinan'ın eserlerinde görülmektedir.

Sekiz köşeli Türbe yüzlerinde ve kemer ortalarında, küçük sütunçelerle iki

açıklık halinde değerlendirilmiş pencere-ler, düz ve geniş yüzleri gösterişli bir hale getirmektedir. Kuruluş anlamı bakımından birbirinin aynı gibi duran her yüzün süsleri aslında, her sütünce ayrı, ayrı tertipte olduğu gibi, her kemer ve alınlıklar ayrı, ayrı süs düzeni gösterirler. Alt kaidenin geniş mugarnaslı konsolu ile üst saçığın ince mugarnaslı ve yazıt şeridi, eseri süsleme bakımından bir çerçeve içine alırlar.

Mahperi hatun türbesi dıştan muntazam ve kesme taş yapı bünyesine çok uygun olarak süslenmiştir. Bu süslemede mubalâğa yoktur. Süslerle dolu ve boş yüzler ahenkli parçalar halinde, bina kütleleri üzerinde taksim edilmişlerdir. Süsleme yapılan kısımlar, esas kâgir bünyeye geydirilmiş murassa bir geyim ve kuşam anlamındadır. Bir çokları geometrik tertipte ise de, kademeli yüzeyler şeklinde tertiplendiğinden türbenin dış görünüşüne oldukça plâstik bir anlam kazandırırılar. (Bakınız plâns 18-31) Geometrik geçme süslerle Rumî motiflerin işlenmesinde, ışık ve gölge tutucu profilyasyona önem verilmiş ve Mugarnas saçak dizilerinde, barok anlam yaşatılmıştır.

Kayseri'deki Hunat Camii:

Cami, plân bakımından dikdörtgen bir alan kaplar. Kalın çevre duvarlarının dış köşeleriyle aralarında yuvarlak ve dörtköşe plânlı destek kuleleri bulunur.

İç sahnlar, mihraptan geçen, kuzey ve güney aksına göre paralel Nefler halindedir. Ortadaki mihrap sahnı daha geniş olup diğer yan sahnlar ise dar mekanlar halindedirler (Bakınız planş 32).

Camii'nin geniş dam satını taşıyan beşik tonoz ve kemer ayakları tamamen kâgir bir yapı şeklindedir. Orta nef'in mihrap üstünde, kemerlerle taşınan köşeli kasnaklı bir kubbesi vardır. Bu kubbe, penceresizdir. Mihrap kubbesini taşıyan kuzey'deki kemer ve ayaklara paralel ve yine kuzeye doğru geniş açıklıkta iki kâgir kemer daha vardır ki burası, mihrap önü gibi yüksek yapıda tonozlarla örtülmüştür. (Bakınız resim : 24) Bu iki kemerin daha

kuzeyinde, dört köşeli bir mekân bulunurki burası, camii'nin orta aydınlık yeridir. Bu mekân sonradan büyük kubbe tarafından kapatılmıştır. Etrafında ikişer geniş açıklıkta kemer ile tonoz bulunur. (Bakınız resim 25) Işıklık fenar yerinin kuzey tarafı direk ve tonozlarla iki sahna bölünerek camii'nin iç mekanındaki diğer neflerin düzenine uydurulmuştur.

Yan neflere gelince; bunların üstleri çoğunlukla doğu ve batı yönünde ve bir kısmı da kuzey ve güney yönünde uzanan tonozlarla örtülüdür. Uzun tonozlar ayrıca, ara tahfif kemerleriyle de askıya alınmışlardır. Yan neflerde mihrab yönünde uzanan geçitleri sağlamak üzere ayaklardan ayaklara ve yan duvarlara atlayan engin yapıda kemerler bulunur. (Bakınız plâş 33 resim 26) Bütün kemer ve tonozlar sivri kemer şeklindedir.

Cami'nin iç bünyesinde süs elemanı olarak, intizamlı kuruluştaki kemer sıralarından başka bir şey yoktur. Bilhassa yüksek kemer ve tonozların ağızlarında, bir nevi mahmuz teşkil eden dışa dönük konsollu özençiler, ayrıca bir güzellik yaratmaktadırlar. Cami içindeki süs konusuna alınabilecek ancak bir mihrap görülmektedir. Bu da, Ulu Camii içinde küçük, sade kalan bir parçadır. Kible duvarındaki geniş ve kalın kemer ayağının içine yerleştirilmiş olan bu mihrabın, geometrik teripde, sade geçmeli genişçe bir çerçevesi, meması (Teyet) kemerli bir alınlık içinde de, mugarnas süslü bir yarım kubbesi, altında nişli, hücre kısmı, kemer özençilerinde yaprak süslü başlıkları ve helozon gövdeli sütunçeleri bulunmaktadır. (Bakınız Resim 27, 28) Mihraba yakın mevkide yer almış ve yüzü sonradan yağlı boya sürülerek değiştirilmiş olan ahşap menber de camii'nin süslü elemanlarından biridir (Bakınız resim 29).

Yine süslü elamanlardan biri de, camii'nin kuzeyden girişini sağlayan bir kargir kapı tesisidir. Bu kapının XIV. Y. Y. kurulmuş olduğunu benzeri diğer eserlerle kıyaslayarak tahmin etmekteyiz. İçe bakan alınlık kemerinde, mugarnaslı bir ya-

rım kubbesi bulunmaktadır (Bakınız plâş 36, resim 30, 31).

Cami'nin iç kısmından değiştirilerek Türbe ve orta avlu halinde hazireye ayrılan kısım, hakikat halde bir kısım neflerin kuzey ucundan koparılarak tesis olunmuştur. Buradan iki ayak ve ara kemeriyle kuzey - güney yönünde uzanan üç tonoz kaldırılarak, kalan tarafları orta avluyu revakla iki yönden çerçevelemiştir. Buradaki dış duvar parçasıda, bir nevi ihata duvarı haline getirilerek hazireyi tutmuştur.

Hazire avlusu evvelce, önleri açık şekilde revaklarla camii'ye bağlykan, doğu yönden birinci sıra ve güney yönden de ikinci sıra kemerler arası, kakir duvar ve pencerelerle kapatılarak, camii iç mekanı, orta avludan ayrılmıştır. Bu kapatma tesisinin yapı ve mimari bünyesine göre, kuruluşu, XVIII. Y. Y. da olsa gerektir.

Camide dış mimarî düzen, oldukça sade ve metin anlamlıdır. Bütün yüzler düzgün yonu taşıyla kaplıdır. Köşe ve duvar ortalarına düşen destek kulelerinin yapı işçiliği üstün bir incelik ve olgunluk gösterirler. Duvar üst başlarının ne şekilde korkuluklandırıldığını tahmin etmek güçtür. (Bakınız resim 32).

Hunad Camii'nde mimari sanat anlamı yönünden büyük değer taşıyan elemanlar, yüzleri süsleyen tak - kapılardır. Bunlardan biri doğuda ve diğeri de batı yönindedir. (Bakınız plâş 34, 35 de resim 33, 36) her ikisinin yapı özelliği birbirine yakındır. Giriş kısmı yanlarında Mihrabi-yeleri ve bu mihrabiye üstünde mugarnaslı yarım kubbeleri vardır. Kenar çerçeveleri geometrik düzende süslüdür. Geçme süslerin plastik şekilleri ciddi bir yapıya yakışır durumdadır. Süslemede fazla iddia ve mubaala görülmez. Süsleme elemanları mimari kütleye anlam kazandırmak ve incelik temin etmek amacıyla tatbik olunmuştur.

Batı yönündeki Tak - kapı, doğudakine nazaran, daha büyük ve daha itinalı bir süsleme komposisyonundadır (Bakınız plâş 38-41).

Doğudaki kapının kitle şeklinde söğefarkları vardır. Süslemede de ikinci dere-

cede bir takım vasıflar taşır sadeliktedir. Tak - Kapıların her ikisinde de taş işçiliği aynı olgunluk ve ustalıktadır. çok üstün bir maharetle başarılmış yapılar olarak görülürler.

Hunad Camii'nin esasta minaresi yoktur. Kuzey duvarından dama çıkan bir merdivenden faydalanılıp binanın en yüksek köşesinden ezan okunduğu anlaşılmaktadır.

Batı tarafındaki Tak - Kapının üzerinde görülen köşk minare ile, onun yanında kurulu taş minare, XVIII. veya XVII. Y. Y. larda camiye ilâve olarak yapılmışlardır.

Hunad Camii dam örtülerinin, taş döşemeli oldukları, onarım ve restorasyonlar sırasında görülmüştür. Tarafımdan Vakıflar idaresine yapılan dam örtüsü Restorasyon'u projelerinin hazırlanması sırasında bu husus yerinde görülerek gerçekleştirilmiştir.

Mihrap üstü kubbesinin eski şeklinde restore edilmesi için de, yerinde etüt yapılmıştır. Bunun Selçuklu hanları dua kubelerinde olduğu gibi, Külahlı şekilde restorasyon projesine konulması düşünülmüşse de cesaret edilip tatbikatı yapılamamıştır.

Son zamanlarda tarihi anıtlardan bilhassa camilerde, kurtarıcı ve modern icaplara ve ihtiyaçlara uydurmak düşüncesiyle halk ve hayır dernekleri tarafından onarım ve restorasyonlar yapılmaktadır. Bu işler, çok defa tarihi eserlerin mimari değerlerini bozucu olmaktadır. Bu keyfiyeti belirten raporlarımı, bu çeşit anıtların kurucusu makamlara duyurmuş bulunuyoruz.

Hunad Camiinde de son zamanlarda, batı taraftan girişin içine rashyan revak altı döşemesi, anıta uyumyan bir şekilde siyah ve beyaz mermerle döşenmiştir. Camii harimi dahilindeki döşeme zeminleri, cemaatin rahat ibadetlerini sağlamak amacıyla, ahşap döşeme haline getirilmiştir.

Peryodik bir ilâve olan ve tarihi binaya yakışıklı bulunan, eski müezzin mahfilleri ile, mihrap sahnı yakınındaki, yine ahşaptan maksûre sekileri, mermer mal-

zeme ile ve beton dökümle değiştirilmişlerdir.

Vakıflar idaresinin son zamanlarda külliye üzerinde yapmış olduğu onarım ve restorasyonların, eseri kurtarıcı ve tarihi hüviyetini'de muhafaza edici olduğunu burada bildirmek mecburiyetindeyim. Hayır sever Halkın yaptırdığı işlerin de, bu şekle sokulmasını temenni ederim.

Tarihi anıtların kurtarılmasını ve bu yüzyılın insanın kullanmasına elverişli hale getirilmesini isteyenlerdenim. Hayır sahibi kişilerin bu yoldaki çabalarına, anıtların sahibi olan resmi müesseselerce rehberlik edilerek eserlerin lehinde kullanılmasının lüzumun'da inanıyorum.

Bu anıtlar amme hizmetlerine tahsis olunmuşlardır. Fakat, onların tarihî ve mimarî san'at bünyelerine ulu orta, kişi veya derneklerin el atmaları doğru değildir. Hayır işlemek amacıyla yapılan bu mudahaleler çok defa, tarih ve sanat değerlerimizi bozucu ve tahrip edici olmaktadır.

Bu defa değer ve özelliklerini bilim dünyası iftaharla tanıtmağa çalıştığımız Hunad Mimarî külliyesinin bu yazıları arasında bu kadarcık olsun dertlerimizin açıklanmasını lüzumlu bulmaktayız. Sayın hayır derneklerini bu konuda uyarır ve doğru ve hakiki yola çağırırız.

Kayseri'de Hunad külliyesinin hamam binası:

Hamam binası, 1956 senesinde, gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun isteği üzerine tarafımızdan rölöve edilmiştir. Yukareaki yazılarımızda açıkladığımız gibi, Hamam binasının oturuşu, külliyenin diğer binalara nazaran oldukça çarpık düşmektedir. Bunun nedenlerini açıklamağa çalıştık. Gerek külliyenin binalarından evvel ve gerek sonra yapılmış olsun mimarî külliye dahil bir binadır.

Hamamın plân özelliği, çifte hamam şeklinde kurulmuş olmasındadır. Bütün büyük çaptaki Türk hamamları gibi plân tertibinde, erkekler bölümü daha geniş ve tam kuruluşta, ve kadınlar tarafı ise daha tasarruflu ve küçük tertip plândadır.

Hamam binası kurulduğu günden beri bütün hızıyla kullanıla gelmekte olması dolayısıyla, bilhassa giriş ve soyunma yerlerinde, günlük ihtiyaçlara göre devamlı olarak yapılan tadil ve onarımlar buraların aslı durumunu tanınmıyacak kadar değişikliğe uğratmıştır. (Bakınız plânş 42).

Hamam plânında erkekler kısmı soyunma yerinden sonra bir ılık kısım vardır. Burada basit hizmetler için ayrı küçük bölmeler görülür. Yıkanma yerinde, dört derin tonozlu seki ile, dört adet üzerleri küçük kubbelerle örtülü halvet odaları bulunur. Sekiler ortasındaki mekânın üstünde ortası tek fener delikli yüksekce bir kubbesi bulunduğu ve zemininde de sekiz köşeli bir göbek taşının yer aldığı görülmektedir.

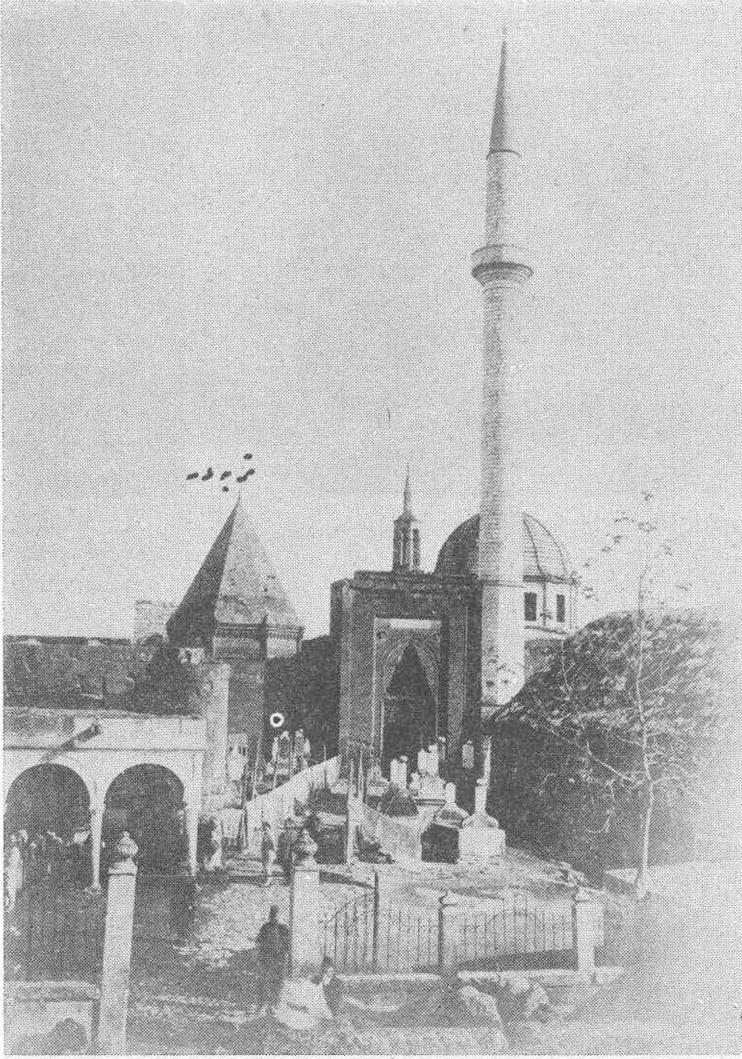
Kadınlar bölümünün giriş yerinde uzun tonozlu sade bir yapı, bu binaya ek olarak kurulmuştur. Bu giriş yerinden bir kapı ile, üzeri yüksek tonozlu soyunma yerine ulaşılır. Buradan da bir kapıyla kadınlar kısmının ılıklığına girilir.

Ilık kısmının üzeri iki ara kemerle etraf duvarlara basan yan, yana üç küçük kubbe ile örtülmüştür.

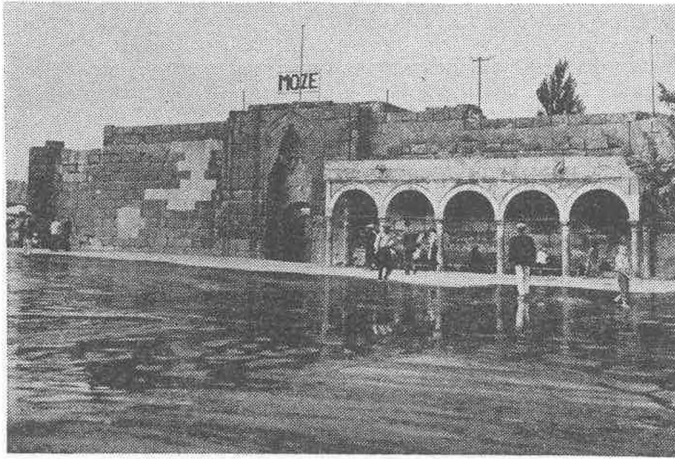
Yıkanma yeri üç derin donozlu seki ve iki adet de halvet odasını kapsar. Nişler önündeki mekanın üstü yüksekce bir kubbe ve odaların üstü de, iki küçük kubbe ile örtülüdür.

Bütün yıkanma kısımlarının güney duvarı dibinde ve yapı boyunca uzanan, su hazneleriyle, külhan teşkilâtı ve yakacak depoları yer almaktadır. (Bakınız plânş 43, 47). Hunad külliyesi hamam binası dış yapı karakterinde, bütün Türk hamamlarında olduğu gibi ulu orta görünüştedir. (Bakınız resim 37). Bu haliyle düzensiz yapı karakteri gösteren külliyeinin öteki binaları arasında ve yanında iyi bir şekilde görülmemektedir. Hamam binasının bu görünüşünün nedenleri arasında, ilk yapıldığı günden bu yana geçirdiği onarım ve değişikliklerin de rolü vardır.

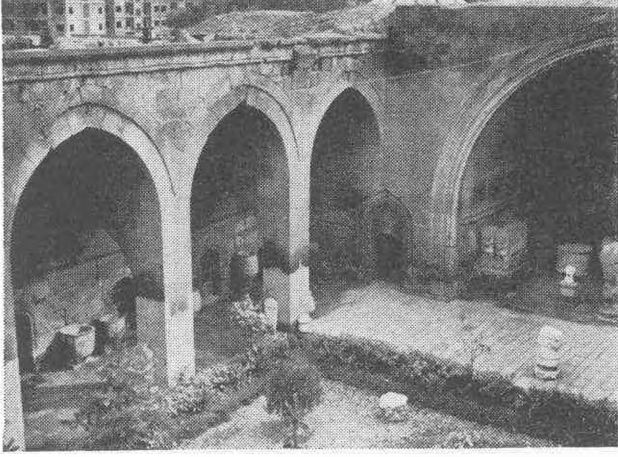
Kayseri'deki Hunad külliyesi hamamı plân ve gerek yapı karakterinde Selçuklu çağı mimarî özelliklerini taşımaktadır. Bu çağda yapıldığı kesin olarak bilinen Kayseri'deki Kelük ve Konya'daki Sahibata Hamamlarına tamamen uymaktadır.

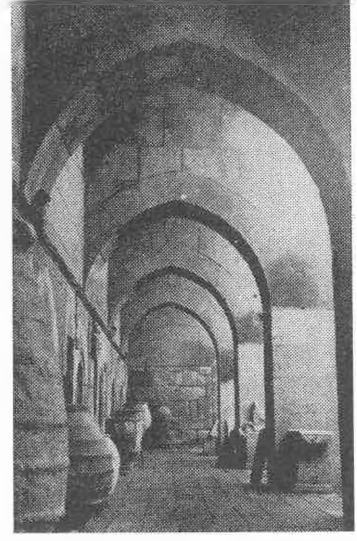
Res. 1 — Kayseri, Hunad Külliyesi Camii girişinin 20. y.y. başındaki durumu

Res. 2 — Kayseri, Hunad Medresesi batı yüzü.

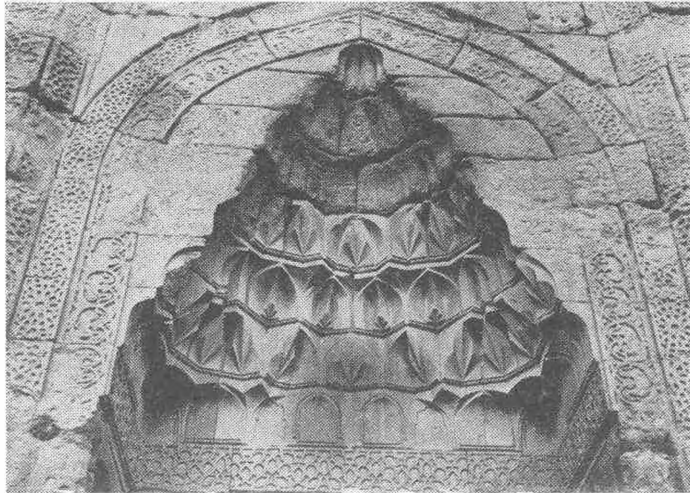
Res. 3 — Kayseri, Hunad Medresesi Avlu Revakları.

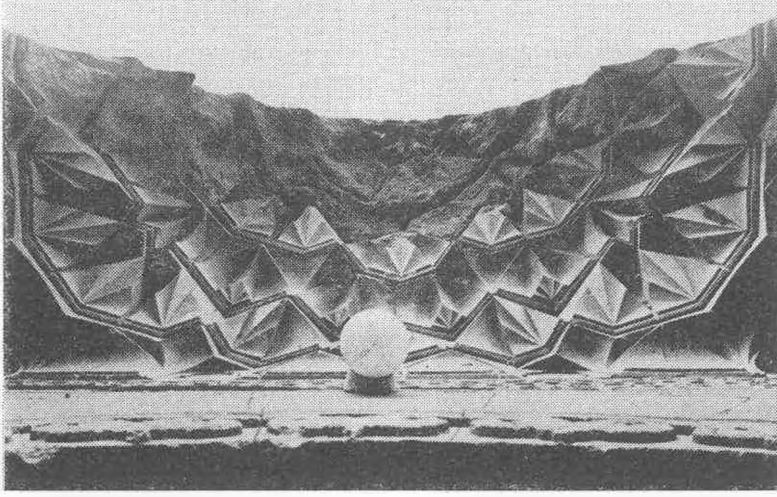
Res. 4 — Kayseri, Hunad Medresesi Revak ayaklarının yan duvarlara bağlanışı

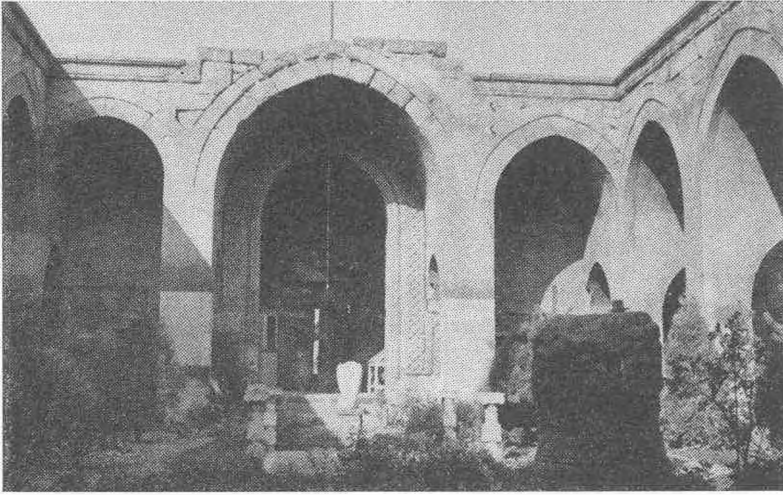
Res. 5 — Kayseri, Hunad Medresesi cümle kapısının dış yüzü

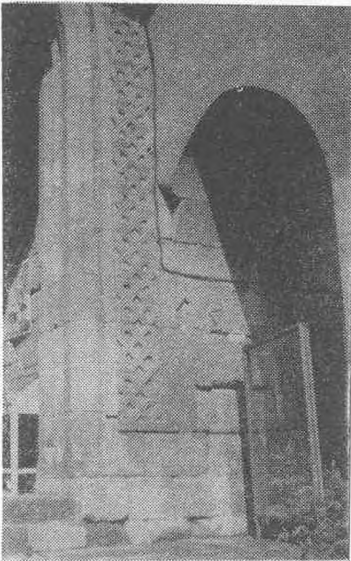
Res. 6 — Kayseri, Hunad Medresesi cümle kapısı üst başı.

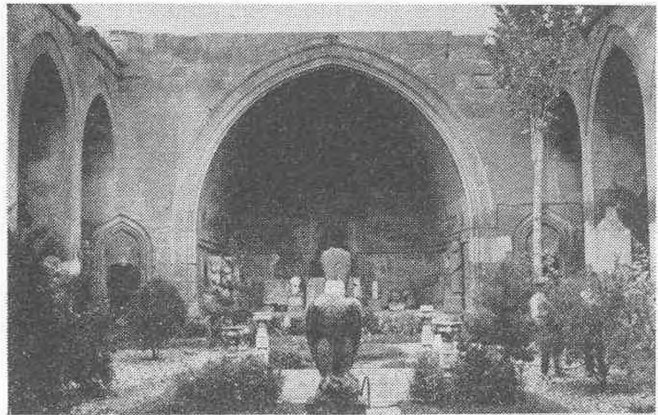
Res. 7 — Kayseri, Hunad Medresesi cümle kapısı mugarnası.

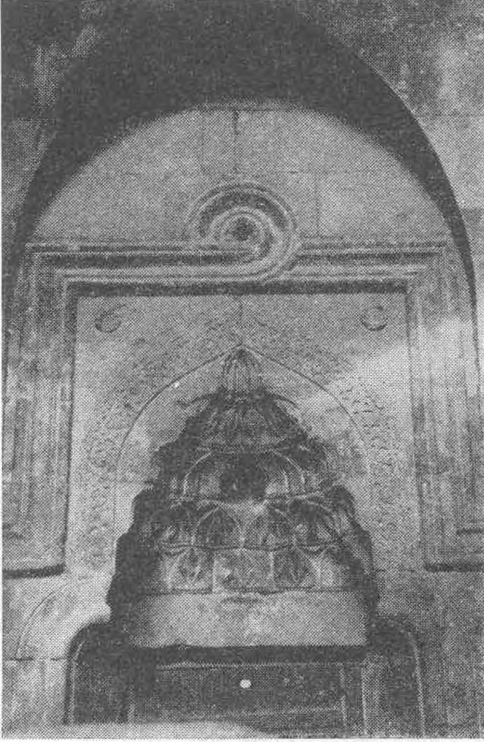
Res. 8 — Kayseri, Hunad Medresesi kapı eyvanı.

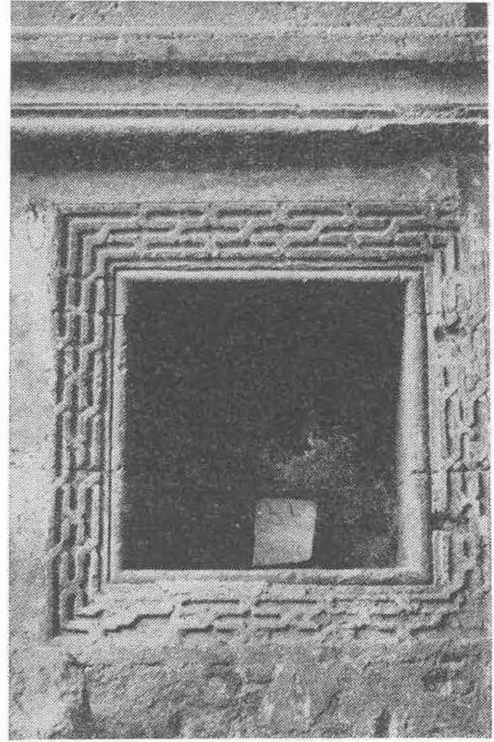
Res. 9 — Kayseri, Hunad Medresesi kapı eyvanı çerçeve süsleri.

Res. 10 — Kayseri, Hunad Medresesi baş eyvanı.

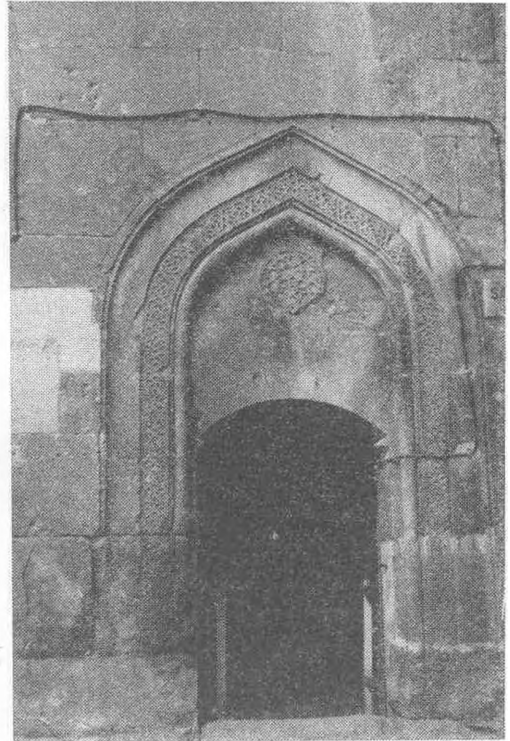
Res. 11 — Kayseri, Hunad Medresesi baş eyvanı pencere üst başı.

Res. 12 — Kayseri, Hunad Medresesi baş eyvanı dolap yerleri.

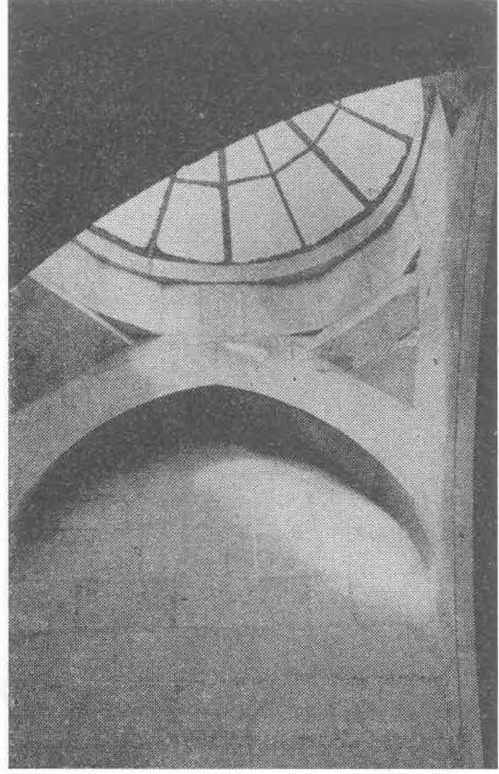
Res. 13 — Kayseri, Hunad Medresesi kapalı dersane girişi.

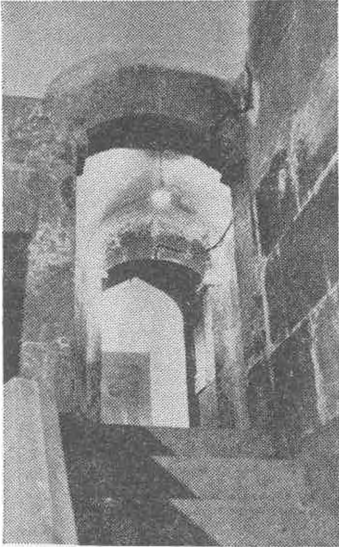
Res. 14 — Kayseri, Hunad Medresesi Türbe kısmı girişi.

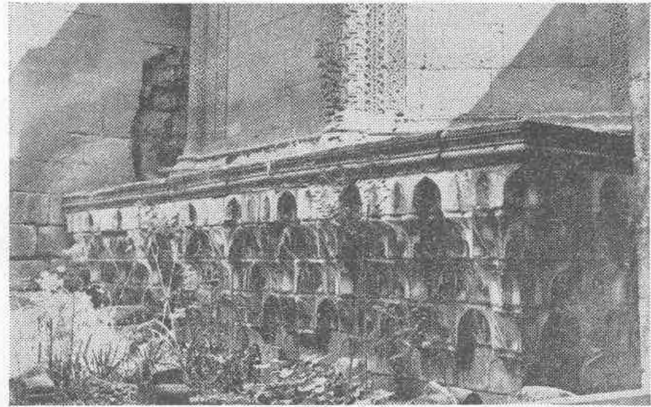
Res. 15 — Kayseri, Hunad Medresesi Hücre kapıları.

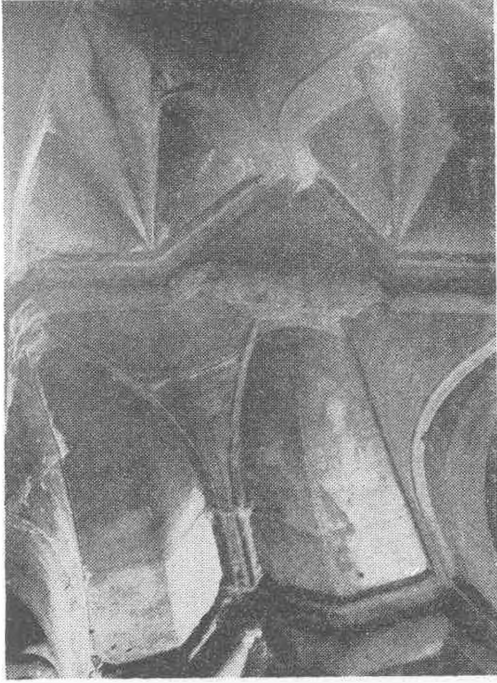
Res. 16 — Kayseri, Hunad Medresesi kapalı dershane ışıklığı.

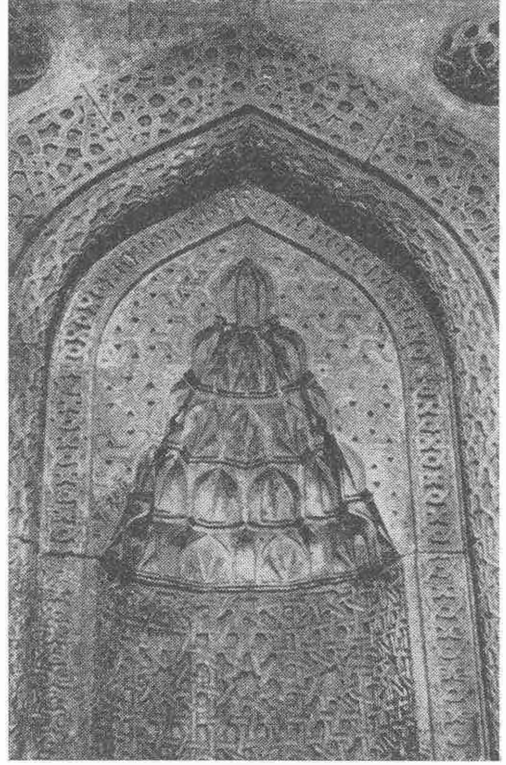
Res. 17 — Kayseri, Mahperi Hatun Türbesi girişi.

Res. 18 — Kayseri, Mahperi Hatun Türbesi kaidesinin mugarnası.

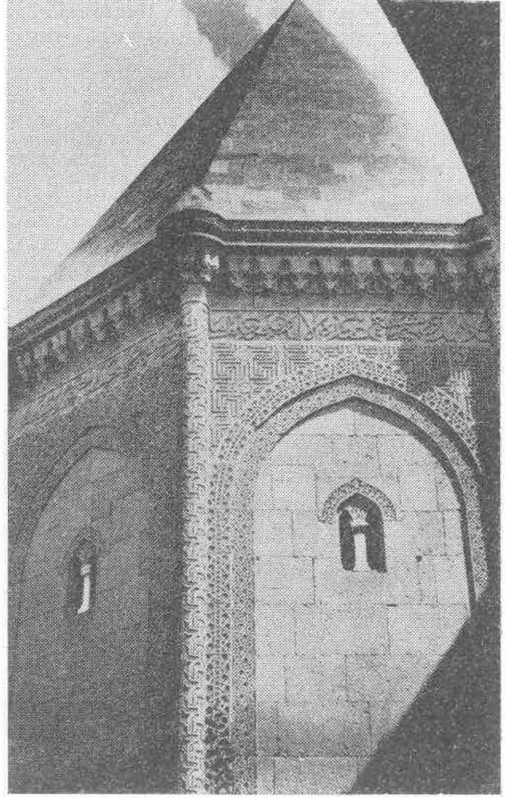
Res. 19 — Kayseri, Mahperi Hatun Türbesi kaidesinin detayı.

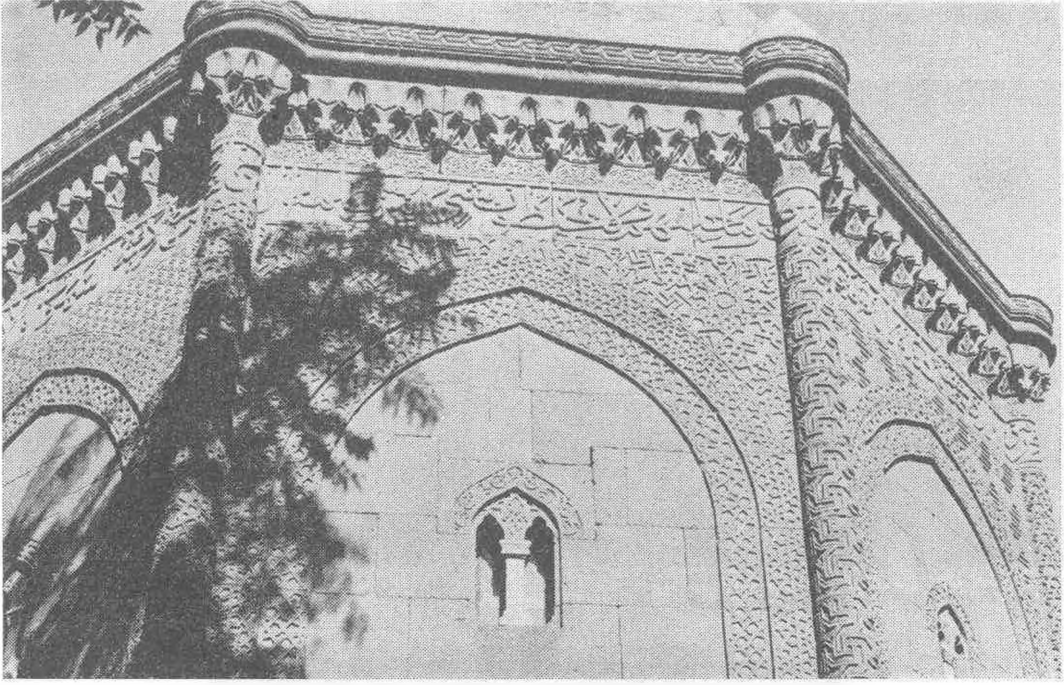
Res. 20 — Kayseri, Mahperi Hatun Türbesi mihrabı.

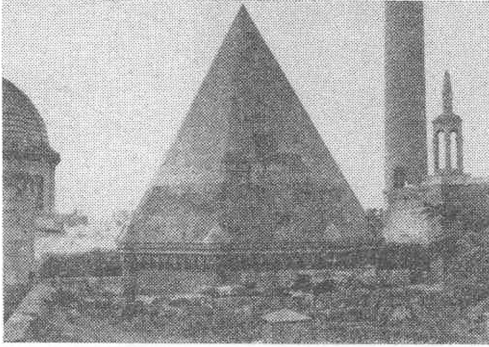
Res. 21 — Kayseri, Mahperi Hatun Türbesi Tambur ve kubbesi.

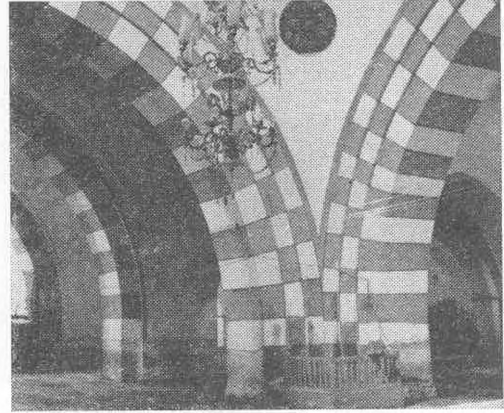
Res. 22 — Kayseri, Mahperi Hatun Türbesi Dış yüzü.

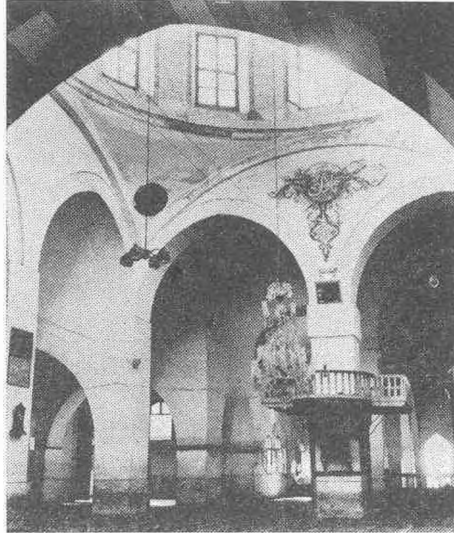
Res. 23 — Kayseri, Mahperi Hatun Türbesi dış yüzü saçak kısmı.

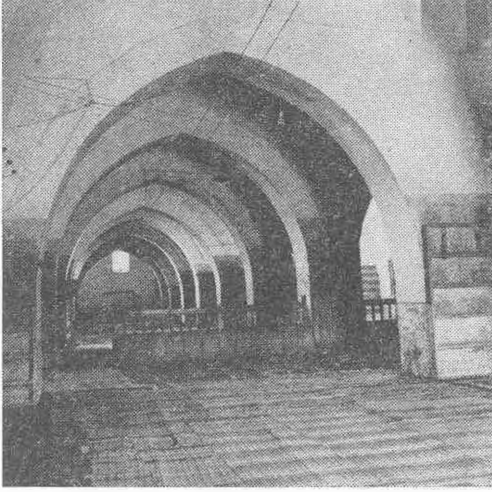
Res. 24 — Kayseri, Mahperi Hatun Türbesi külâhi.

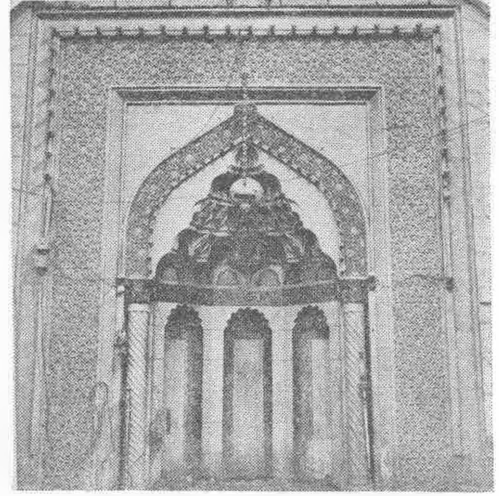
Res. 25 — Kayseri, Hunad Camii Mihrap üstü kubbesini taşıyan kemer ayakları.

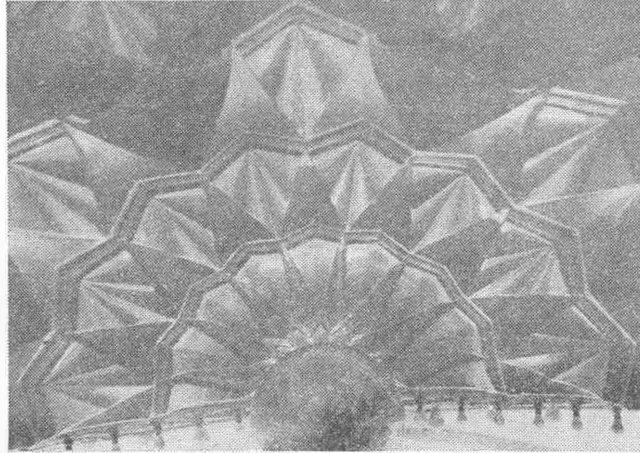
Res. 26 — Kayseri, Hunad Camii Orta aydınlık kısmı.

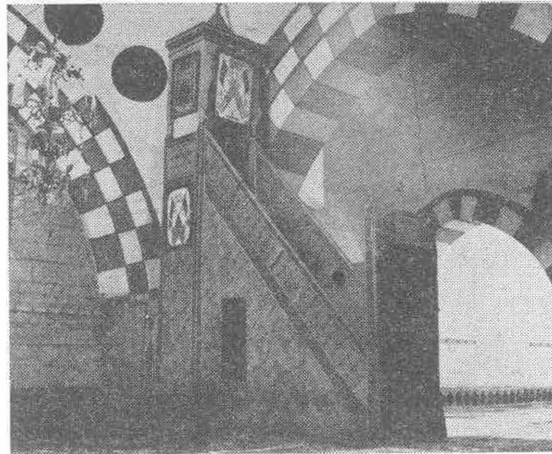
Res. 27 — Kayseri, Hunad Camii yan nefleri.

Res. 28 — Kayseri, Hunad Camii Mihrabı.

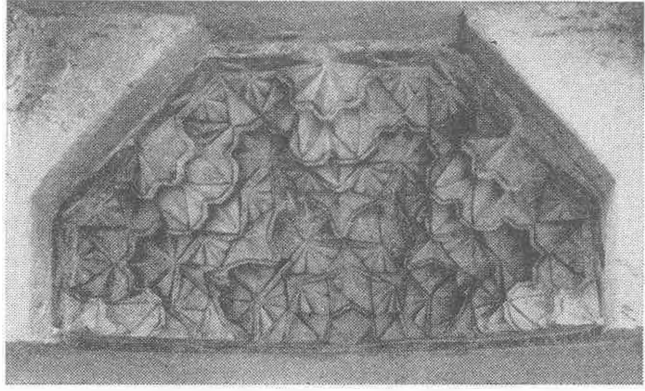
Res. 29 — Kayseri, Hunad Camii mihrabı Mugarnası.

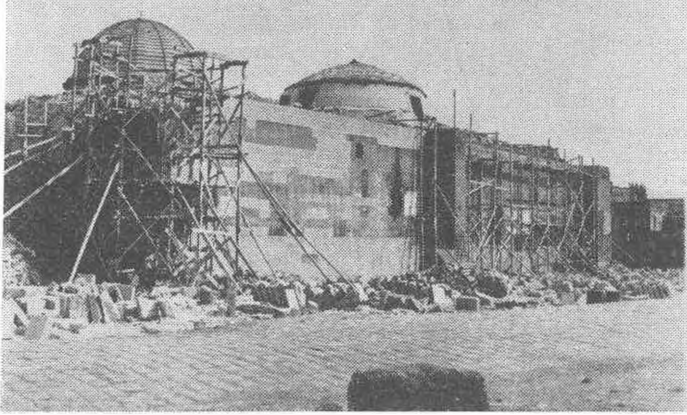
Res. 30 — Kayseri, Hunad Camii minberi.

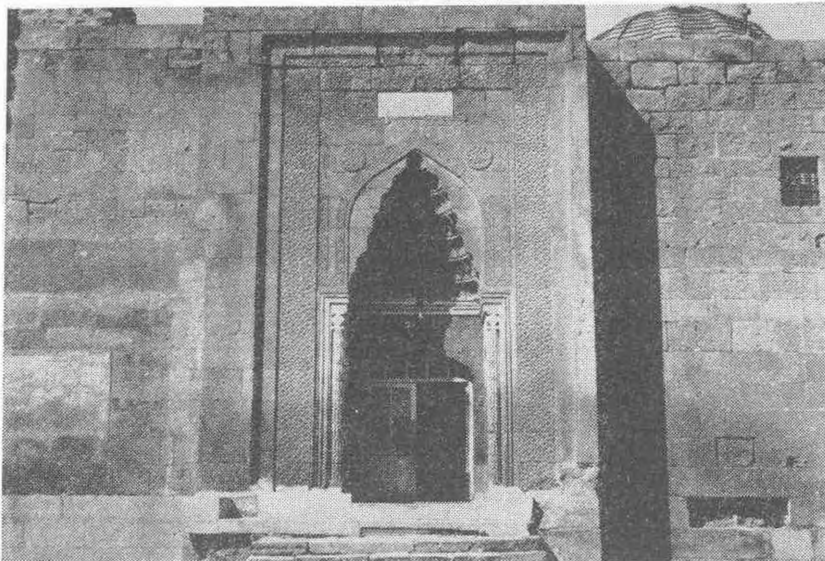
Res. 31 — Kayseri, Hunad Camii kuzey taraf kapısı iç kısmı.

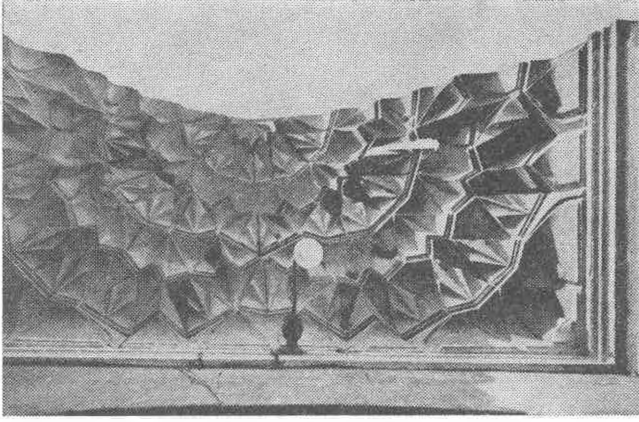
Res. 32 — Kayseri, Hunad Camii kuzey taraf kapısı mugarnası.

Res. 33 — Kayseri, Hunad Camii kible yüzü.

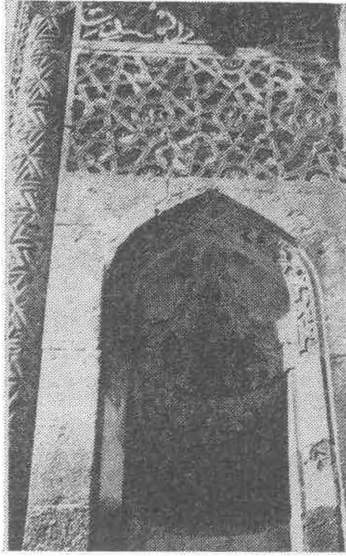
Res. 34 — Kayseri, Hunad Camii doğu Portali.

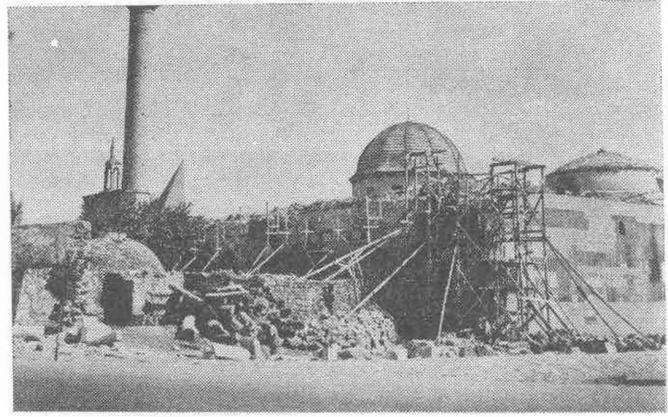
Res. 35 — Kayseri, Hunad Camii doğu portali mugarnası.

Res. 36 — Kayseri, Hunad Camii doğu Portali yan nişleri.

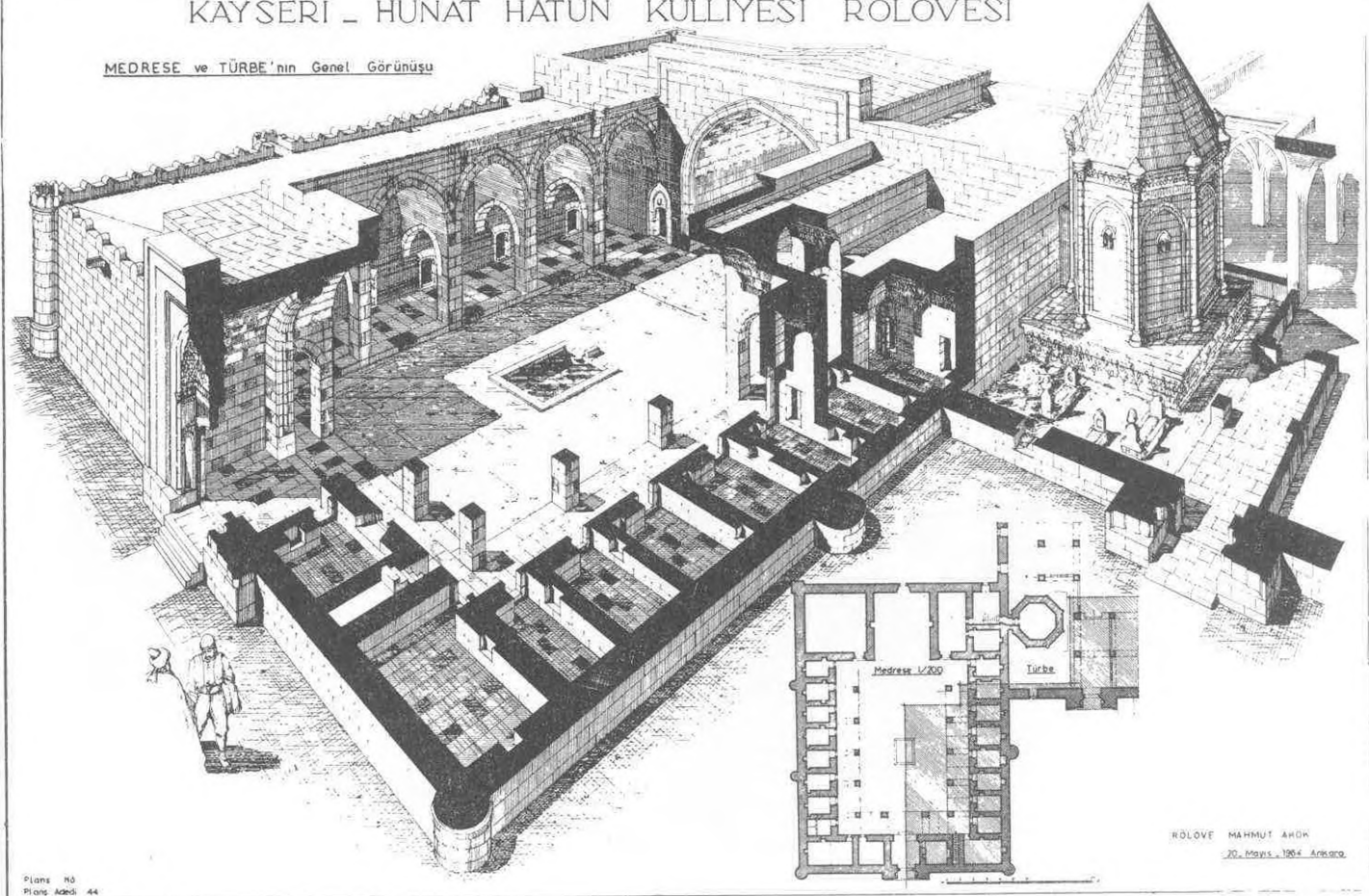
Res. 37 — Kayseri, Hunad Camii batı portali yan nişleri.

Res. 38 — Kayseri, Hunad Camii ve Hamamı.

KAYSERİ - HUNAT HATUN KULLİYESİ RÖLÖVESİ

MEDRESE ve TÜRBE'nin Genel Görünüşü

Plans 10
Plans Adedi 44

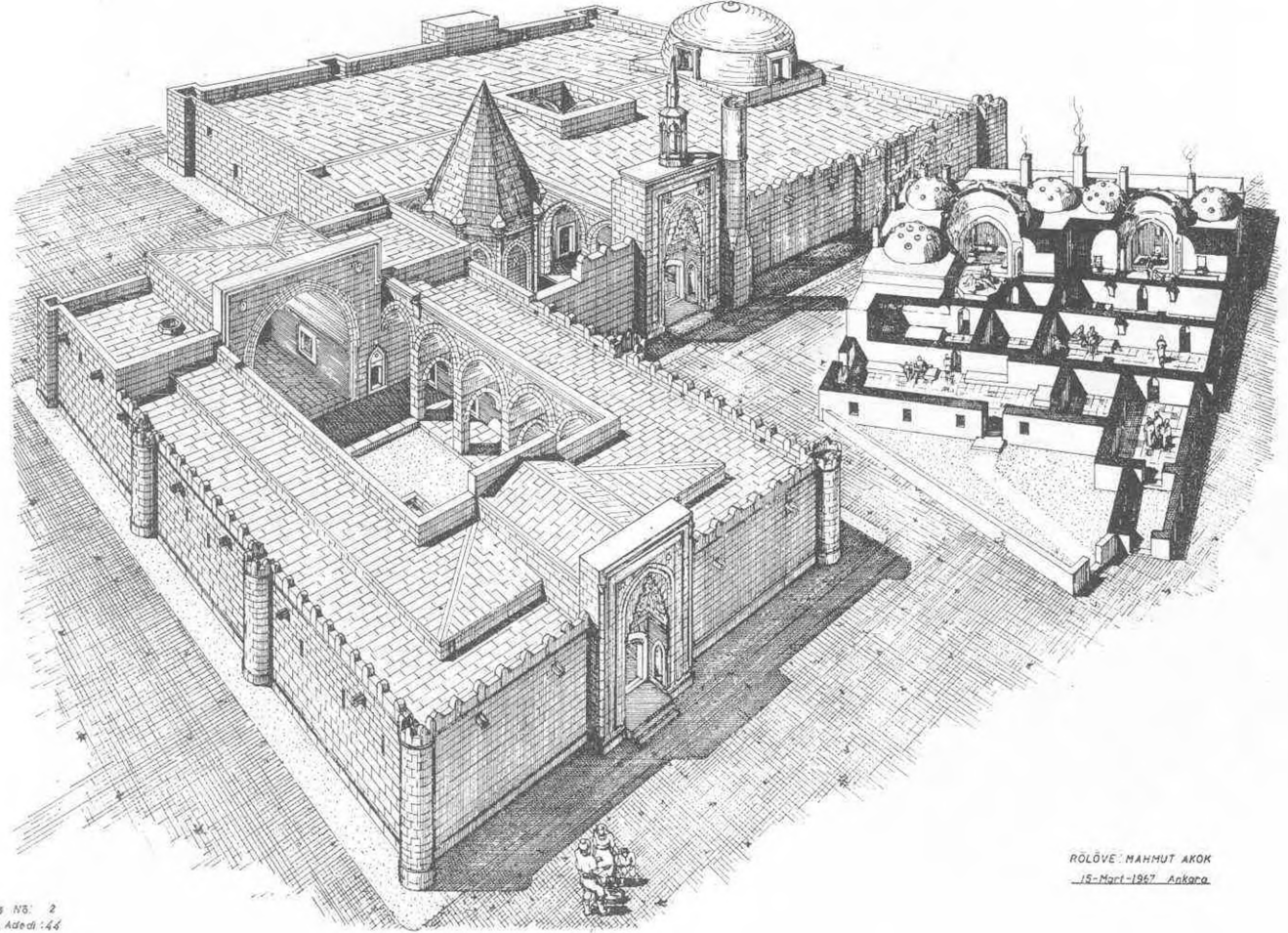
M. Akok, Kayseri ve Hunat Hatun Kulliyesi
Türbesi Restorasyonu

20.05.1964

Plinj. 1

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

MEDRESE, CAMİ ve HAMAMIN GENEL BÖRÜNÜSÜ

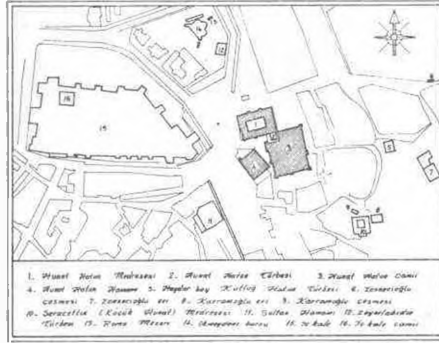

Plansı No: 2
Plansı Adedi: 46

RÖLÖVE MAHMUT AKOK
15-Mart-1967 Ankara

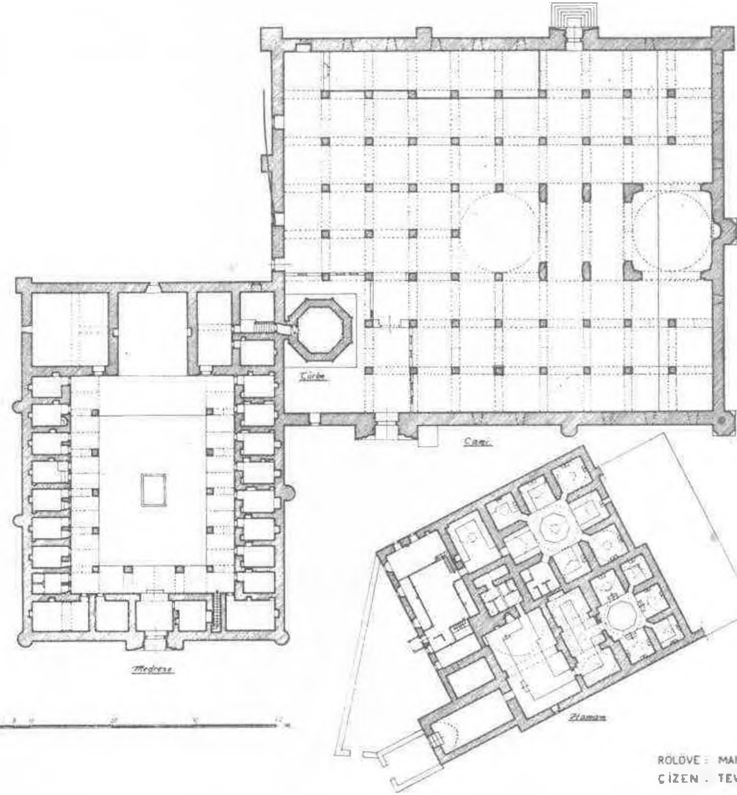
KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

VAZİYET PLANI Mikyas: 1/200

1. Hunat Hatun Medresesi 2. Hunat Hatun Çarşısı 3. Hunat Hatun Camii
4. Hunat Hatun Hanımı 5. Şeyhoğlu Külliyesi 6. Zorluoğlu Çarşısı 7. Zorluoğlu Camii 8. Karamanlı Camii 9. Karamanlı Çarşısı
10. Sarıcahan Çarşısı 11. Hunat Hatun Medresesi 12. Sultan Hanımı 13. Şeyhoğlu Çarşısı 14. Şeyhoğlu Camii 15. Şeyhoğlu Hanımı 16. Şeyhoğlu Çarşısı

Not: Çizimdeki ölçüler mikyaslıdır ve her bölüme ayrı ayrı uygulanmıştır.

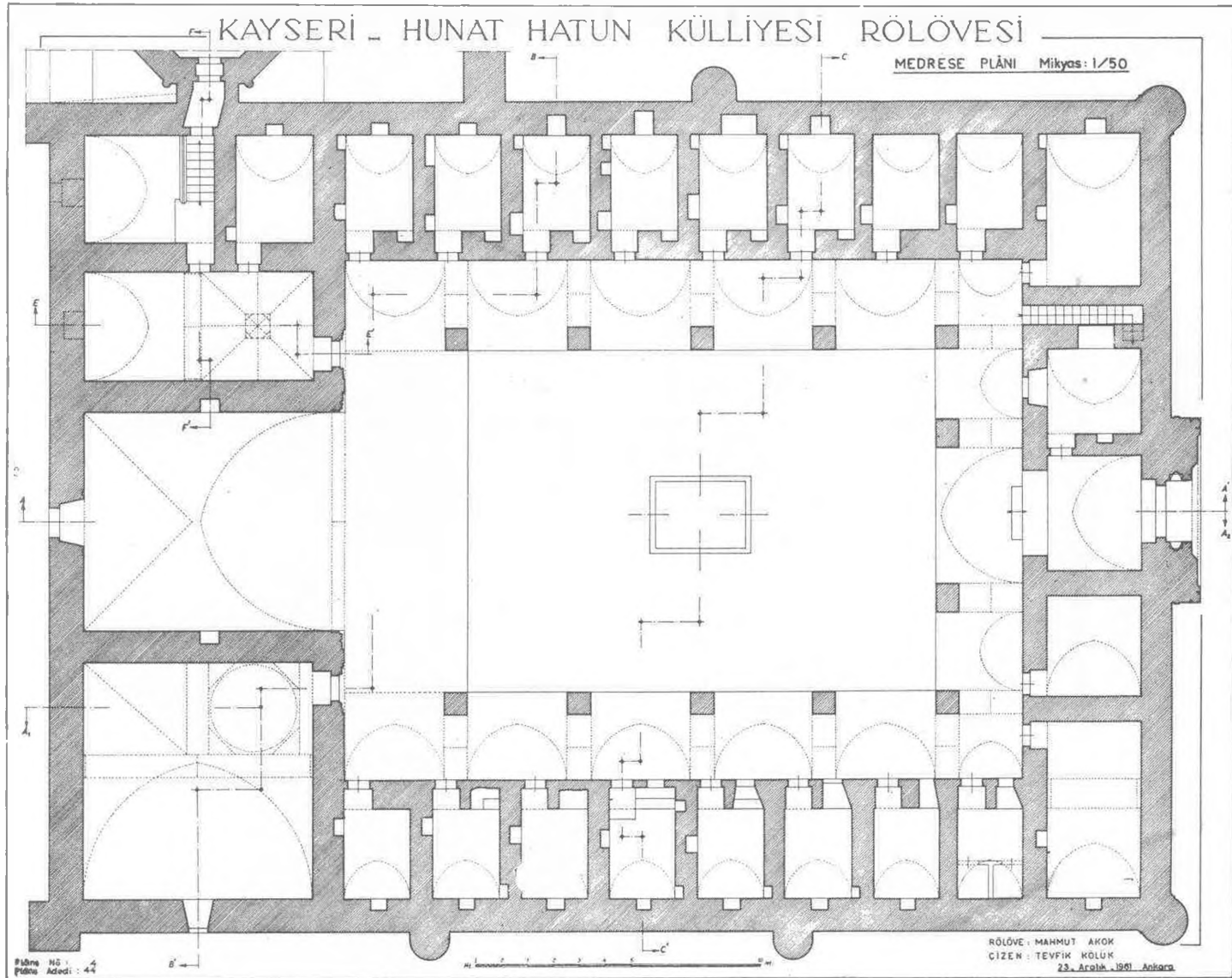

RÖLÖVE: MAHMET AKOK
ÇİZİM: TEVfik KÖLÜK

MART 1983 Ankara

Plan No: 3
Plan Alanı: 44

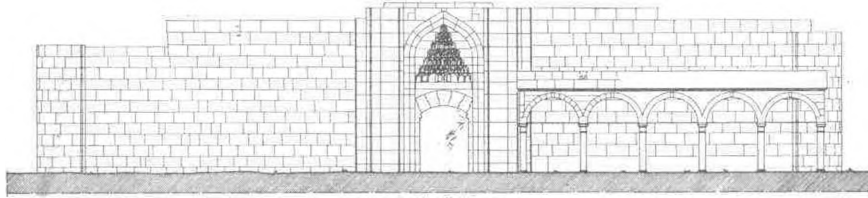
M. Akok

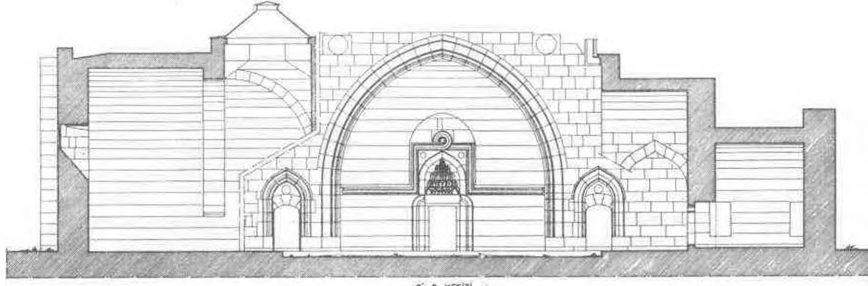
Plinj. 4

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

MEDRESE, Cephe ve Kesit Mik. 1/50

DE CEPHE

B-B KESİTİ

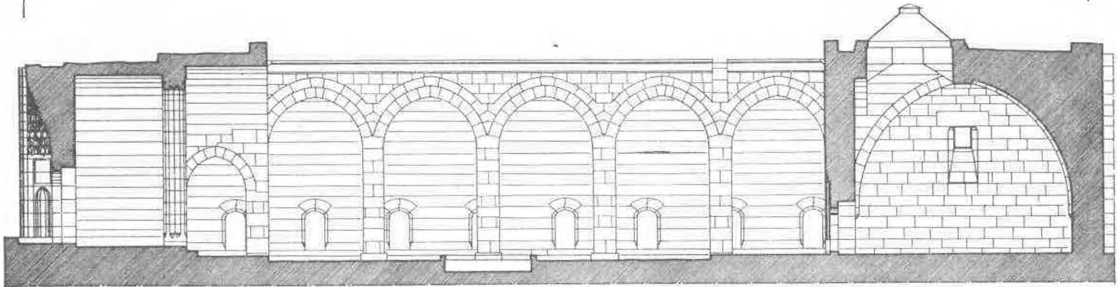
RÖLÖVE MAHMUT ANIK
ÇİZEN TEVİN HÖLÜR
15. Ocak 1967 Ankara

Plinje 5
P100. 10. 5
P100. 100. 44

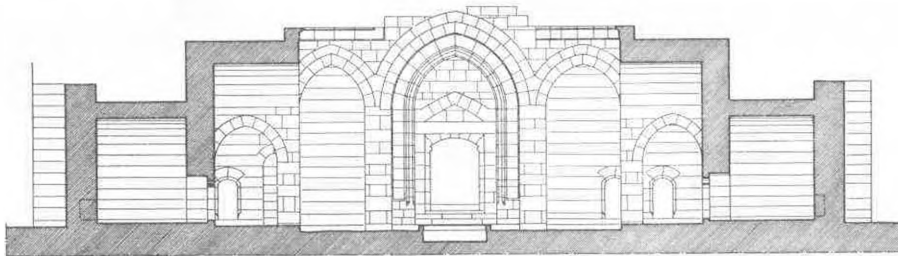
Plinje. 5

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

MEDRESE, Kesitleri Mik. 1/50

A₁-A₂ KESİTİ

C-C KESİTİ

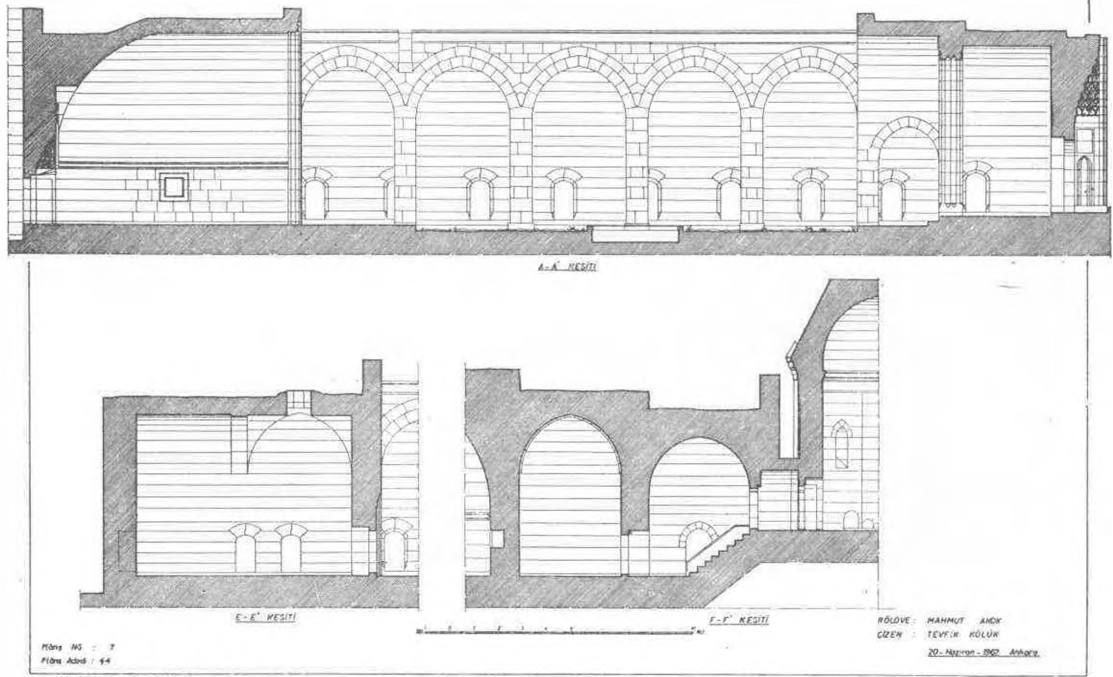
RÖLÖVE MAHMUT ANIK
ÇİZEN TEVİN HÖLÜR
27. Ocak 1967 Ankara

Plinje 6
P100. 10. 8
P100. 100. 44

Plinje. 6

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

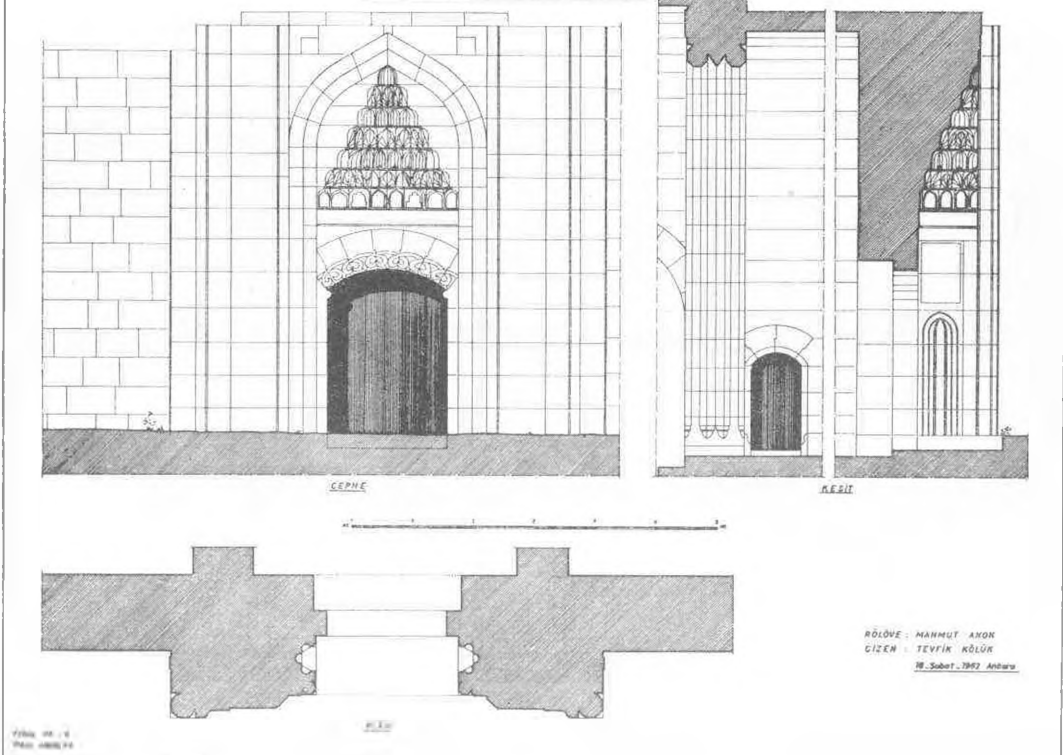
MEDRESE, Kesitleri Mik 1/50

Plinj. 7

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

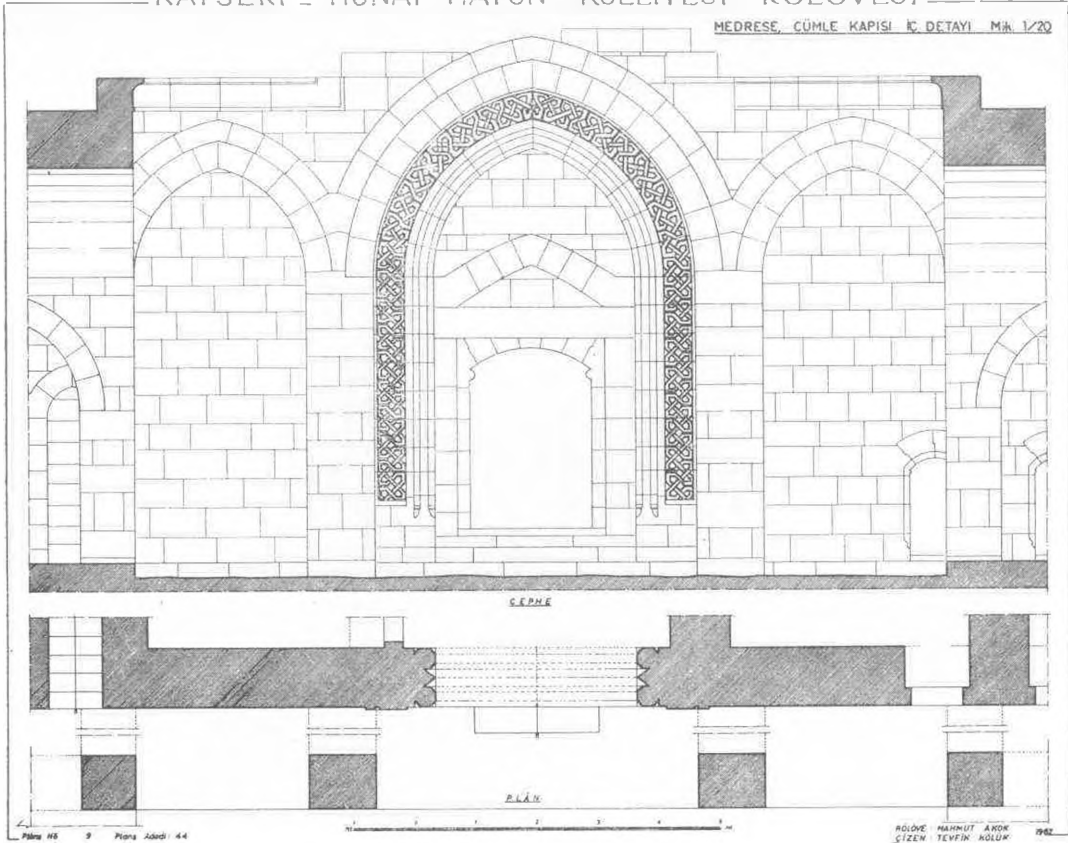
MEDRESE CÜMLE KAPISI DETAYI 1/20

Plinj. 8

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLOVESİ

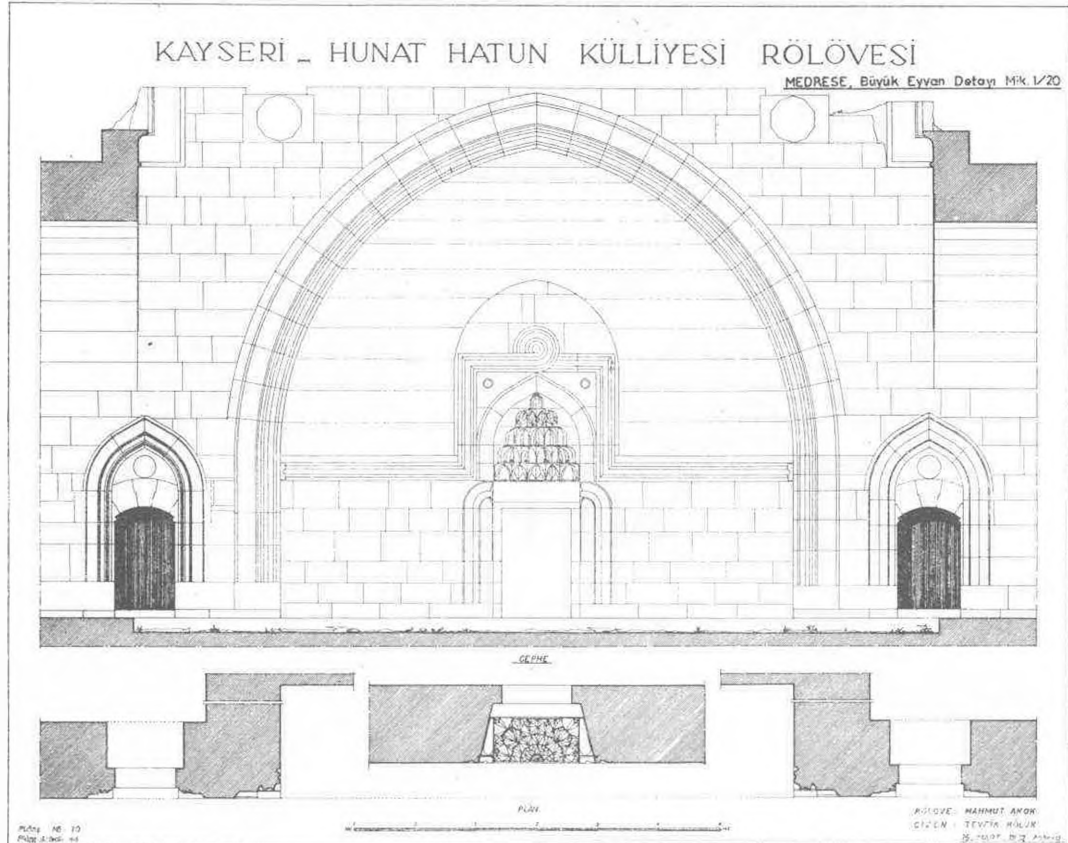
MEDRESE, CÜMLE KAPISI İÇ DETAYI Mik. 1/20

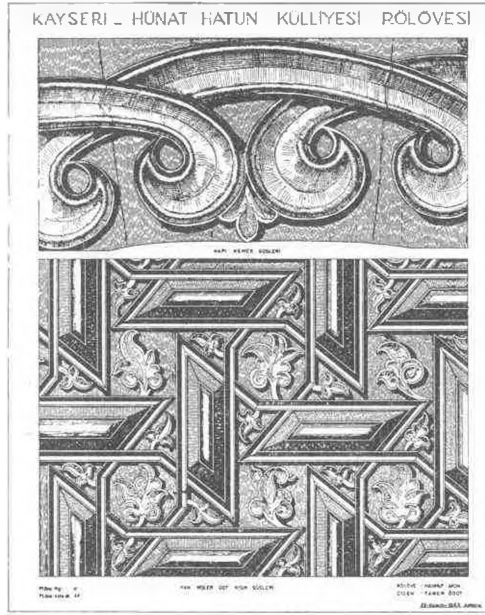
Plinj. 9

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

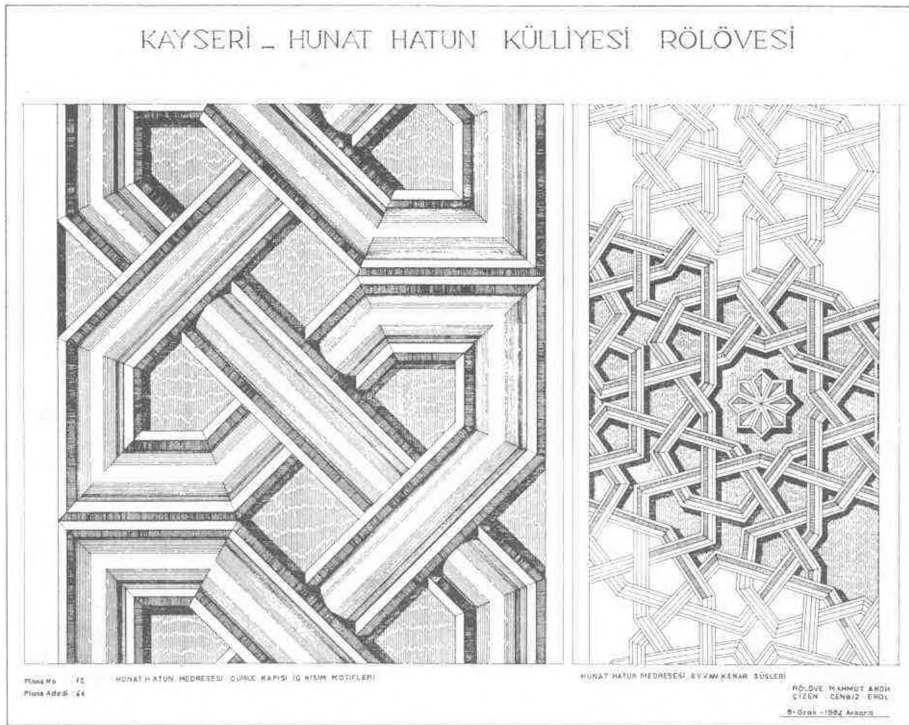
MEDRESE, Büyük Eyvan Detayı Mik. 1/20

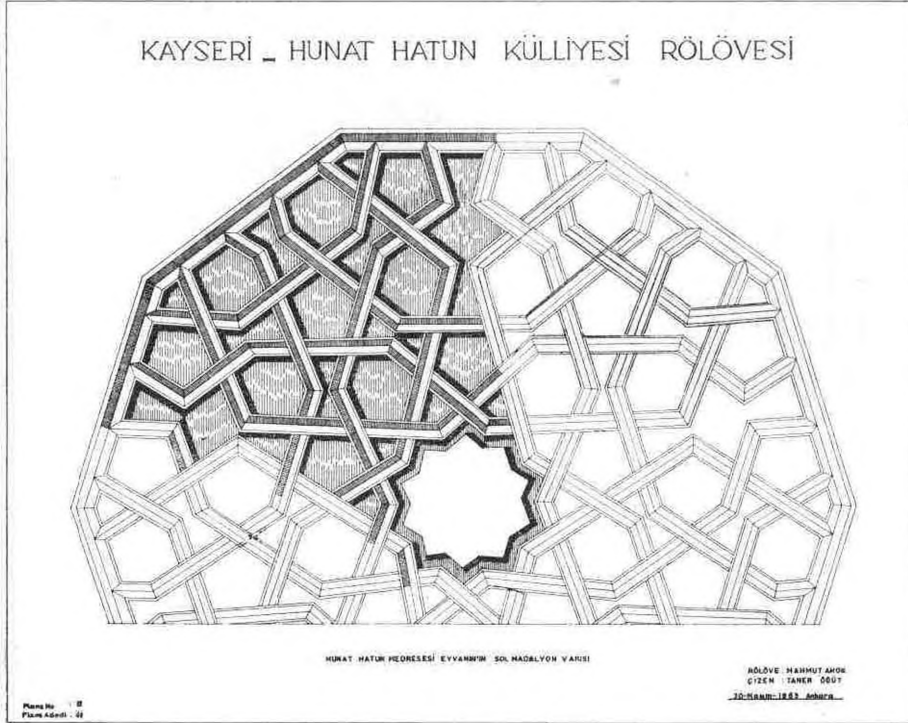
Plinj. 10

Plinj. 11

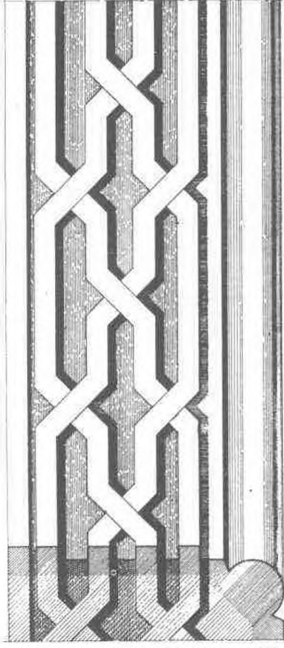

Plinj. 12

Plinj. 13

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

HUNAT HATUN MEDRESESİ EYVAN İÇİNDKİ HÜZME MOTİFİ

Plana No: 14
Planın Adı: 44

HUNAT HATUN MEDRESESİ BÜYÜK DERGHANE BİRİSİNDEKİ MADALYON

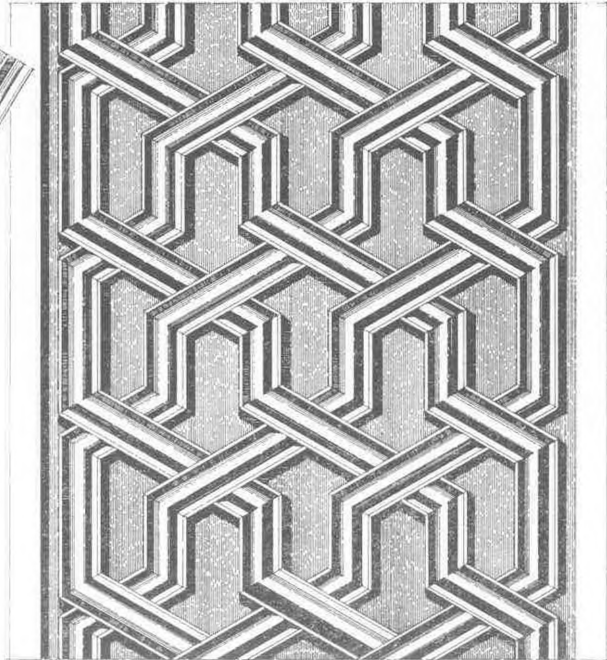
RÖLÖVE: HAHMUT AKOK
ÇİZEN: CEMİZ EROL
14 - Ocak - 1954 - Ankara

Plinj. 14

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

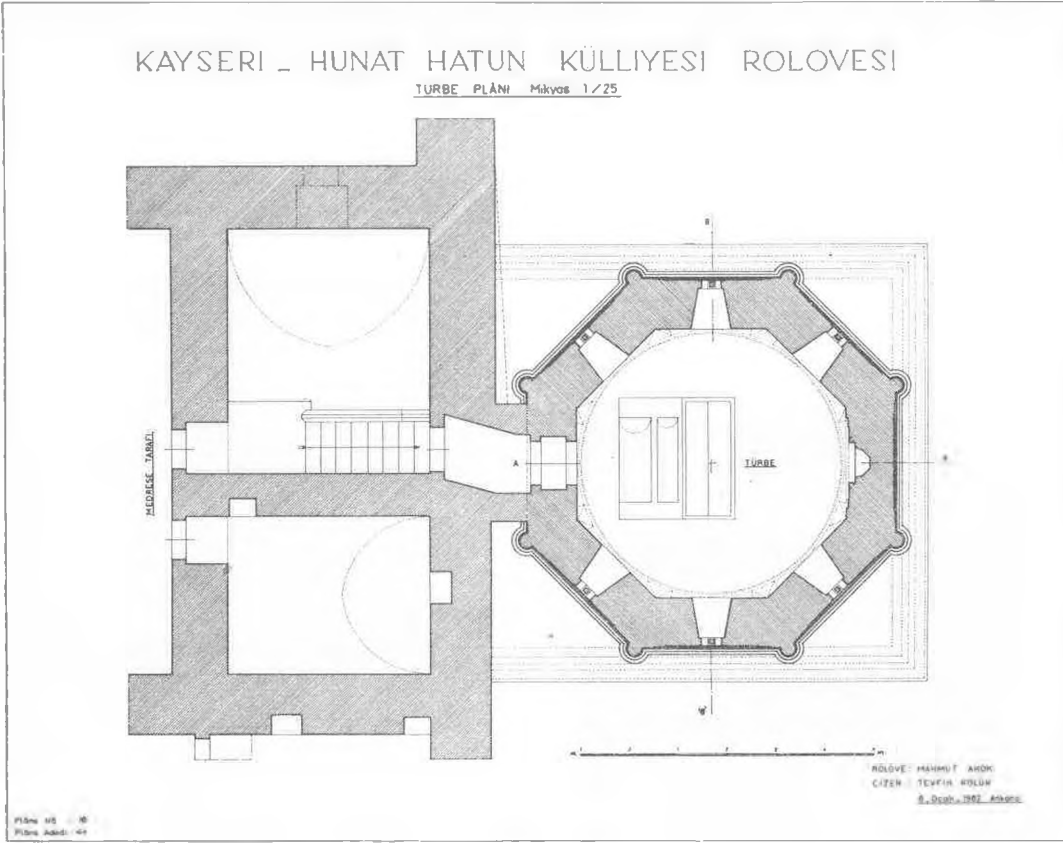
Plana No: 15
Planın Adı: 44
HUNAT HATUN MEDRESESİ EYVAN İÇİNDKİ HÜZME MOTİFİ

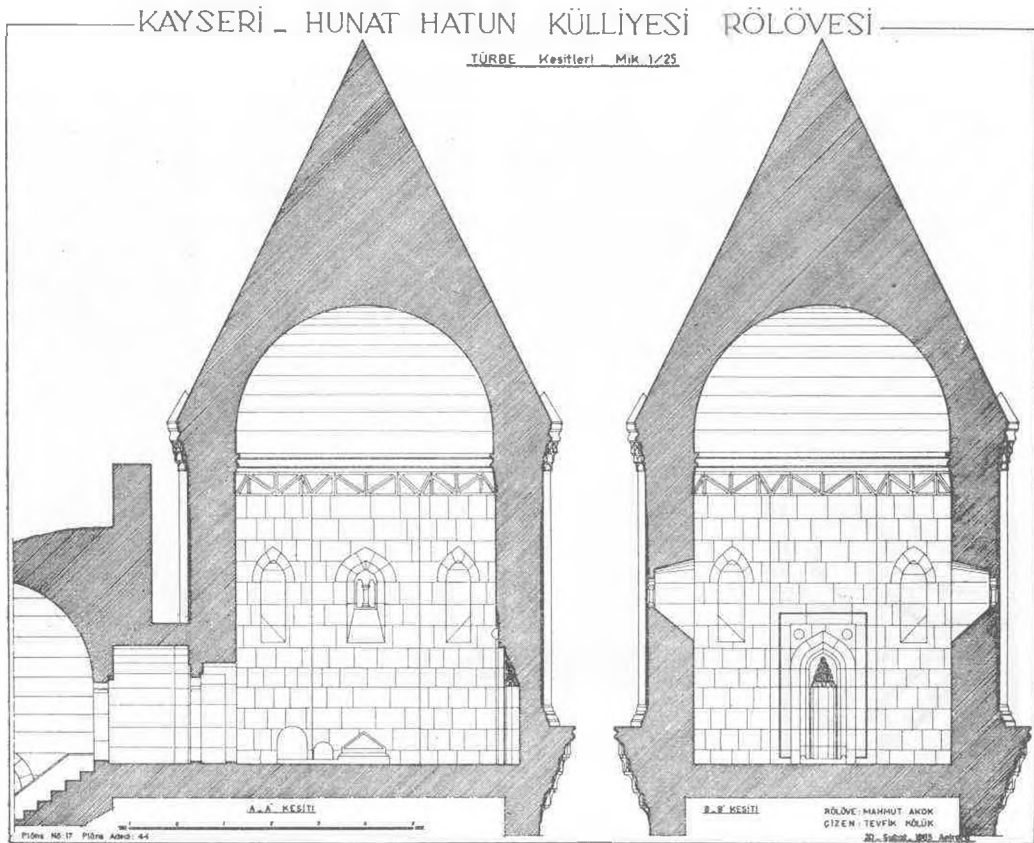
HUNAT HATUN MEDRESESİ EYVAN İÇİNDKİ HÜZME MOTİFİ

RÖLÖVE: HAHMUT AKOK
ÇİZEN: CEMİZ EROL
15 - Şubat - 1954 - Ankara

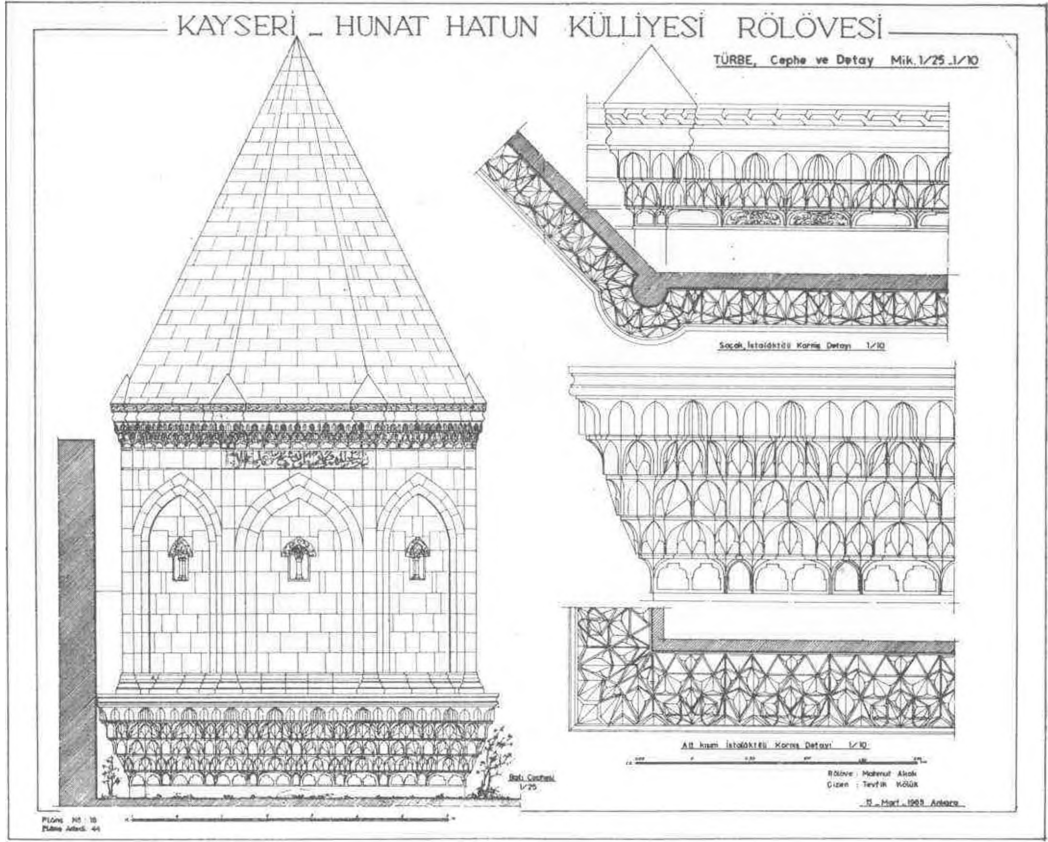
Plinj. 15

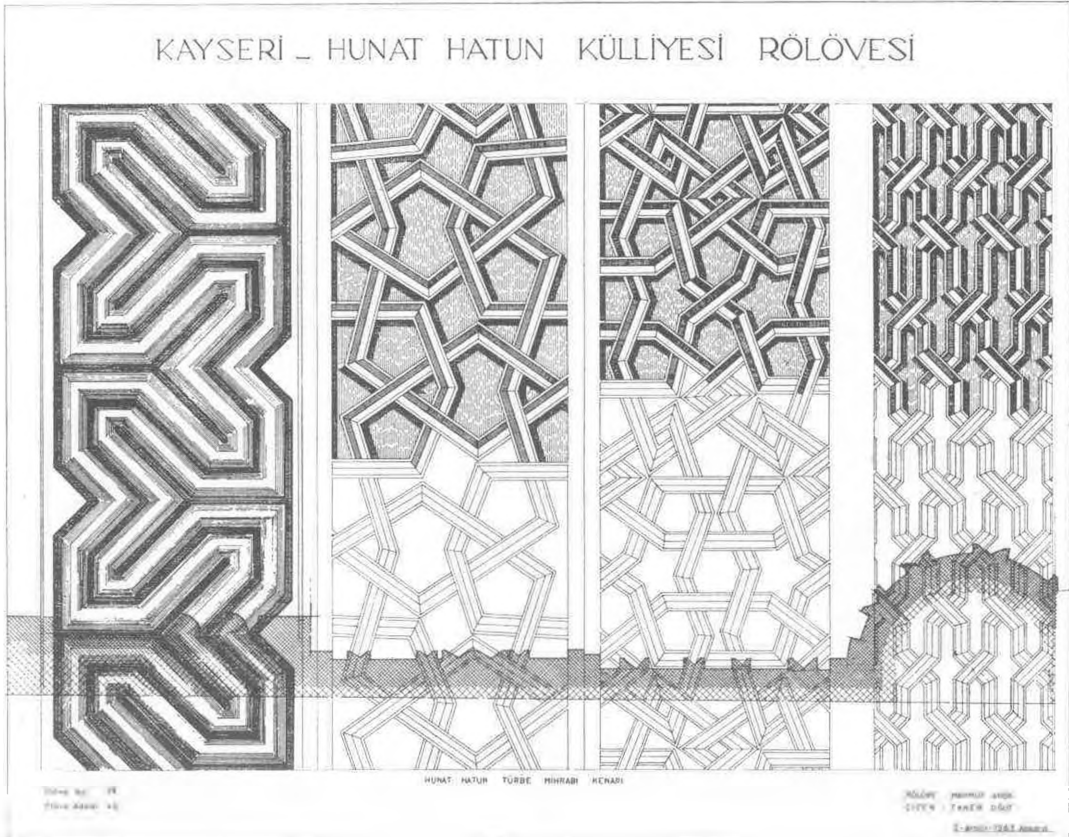
Plinj. 16

Plinj. 17

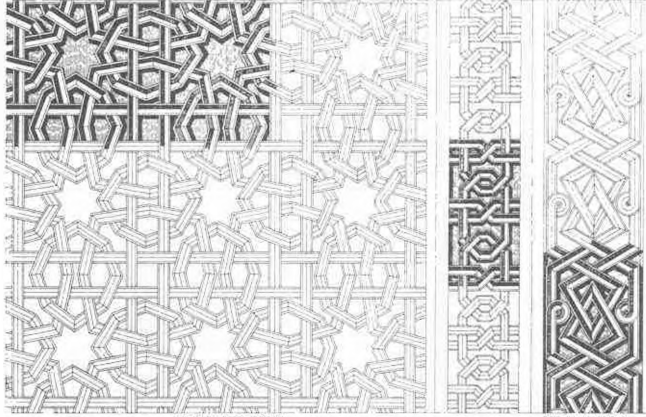

Plinj. 18

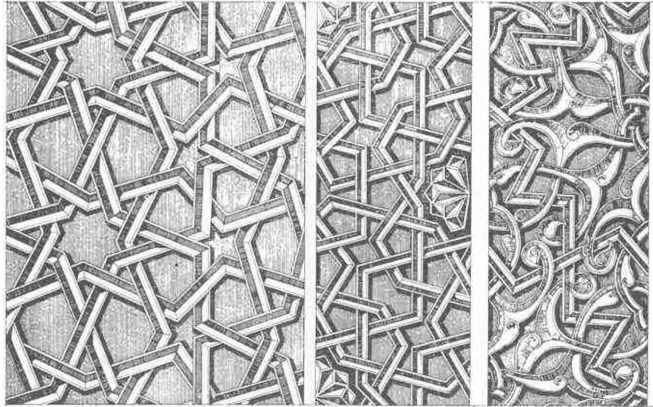
Plinj. 19

KAYSERİ _ HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

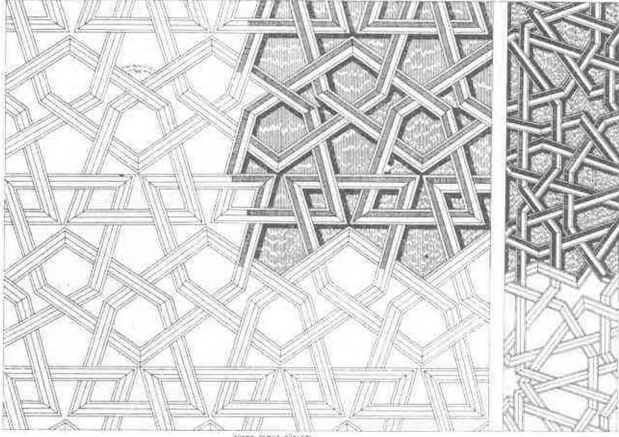
Plinj. 20

KAYSERİ _ HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

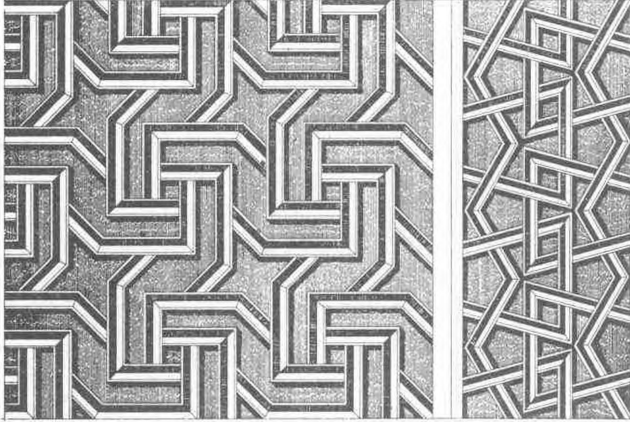
Plinj. 22

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

Plinj. 21

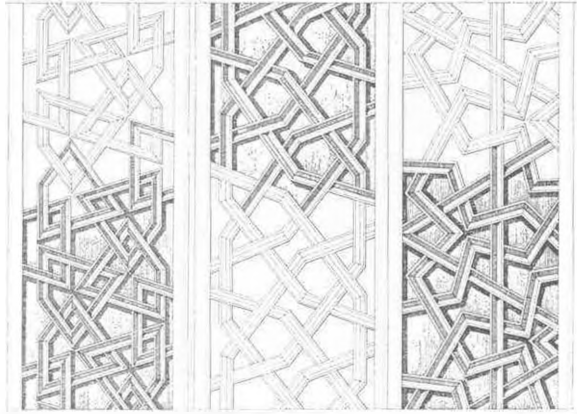
KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

Plinj. 23

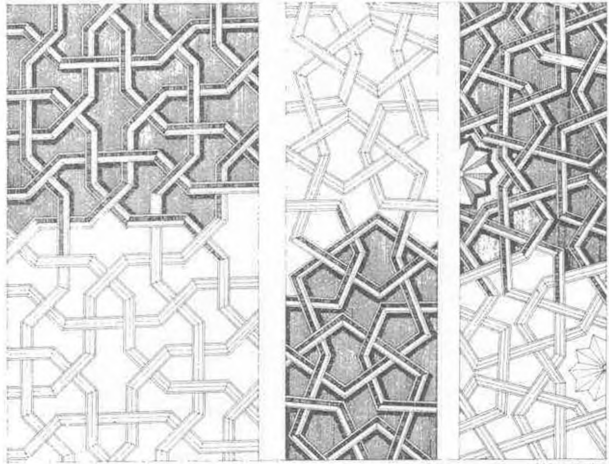
M. Akok

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

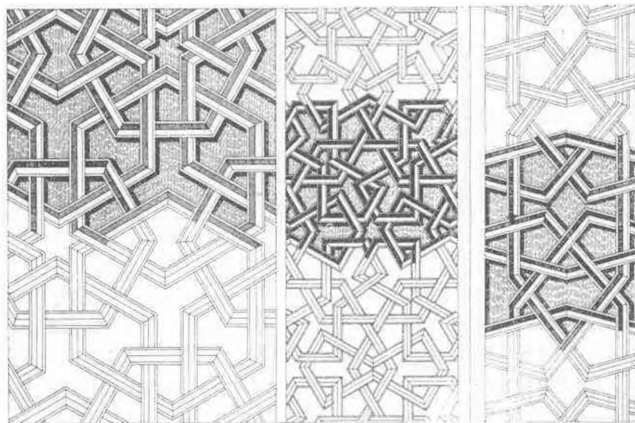
Plinj. 24

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

Plinj. 26

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

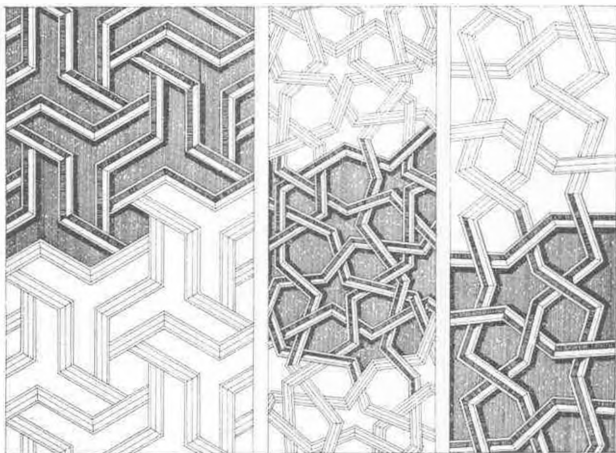
Plinje 25
Pano 100x100

HUNAT HATUN KÜLLİYESİ ZİHA ÖZGEN SÖZLER

MÜHÜR KAMUİYAT ARKİT
EYLEM TUNER ÖZÜT
1971-PANORAMA-1981 ANKARA

Plinj. 25

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

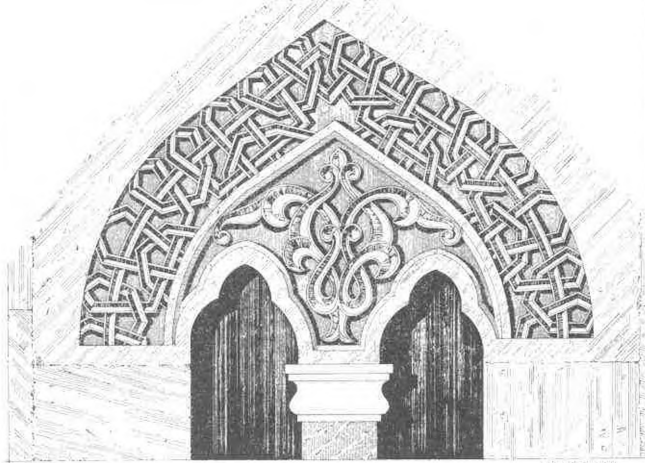
Plinje 27
Pano 100x100

HUNAT HATUN KÜLLİYESİ ZİHA ÖZGEN SÖZLER

MÜHÜR KAMUİYAT ARKİT
EYLEM TUNER ÖZÜT
1971-PANORAMA-1981 ANKARA

Plinj. 27

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

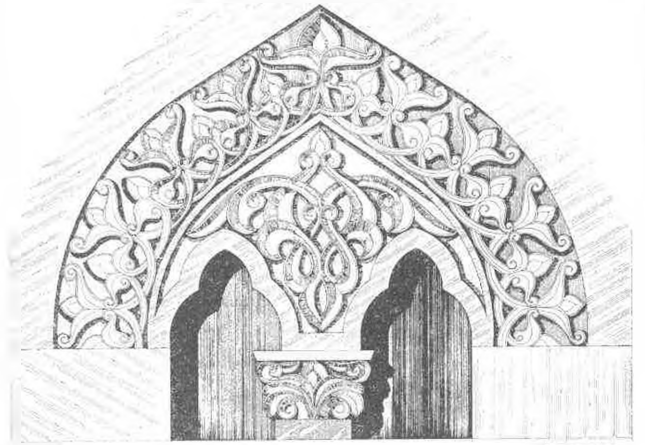
Plinj. 28

Plinjin 28

HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

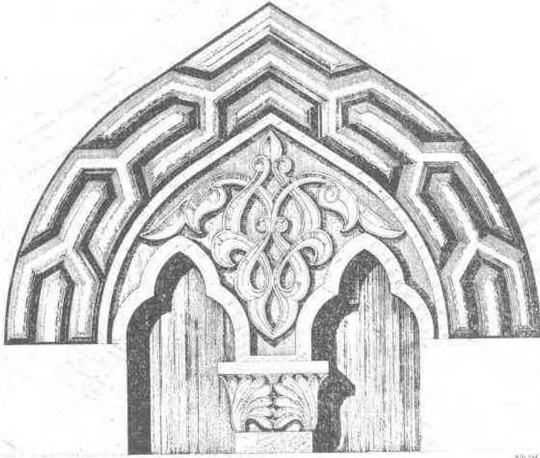
KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ
KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ
KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

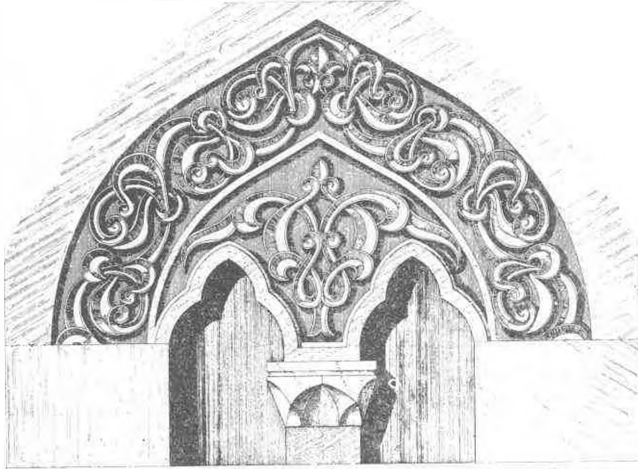
Plinj. 30

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ ROLOVESİ

Plinj. 29

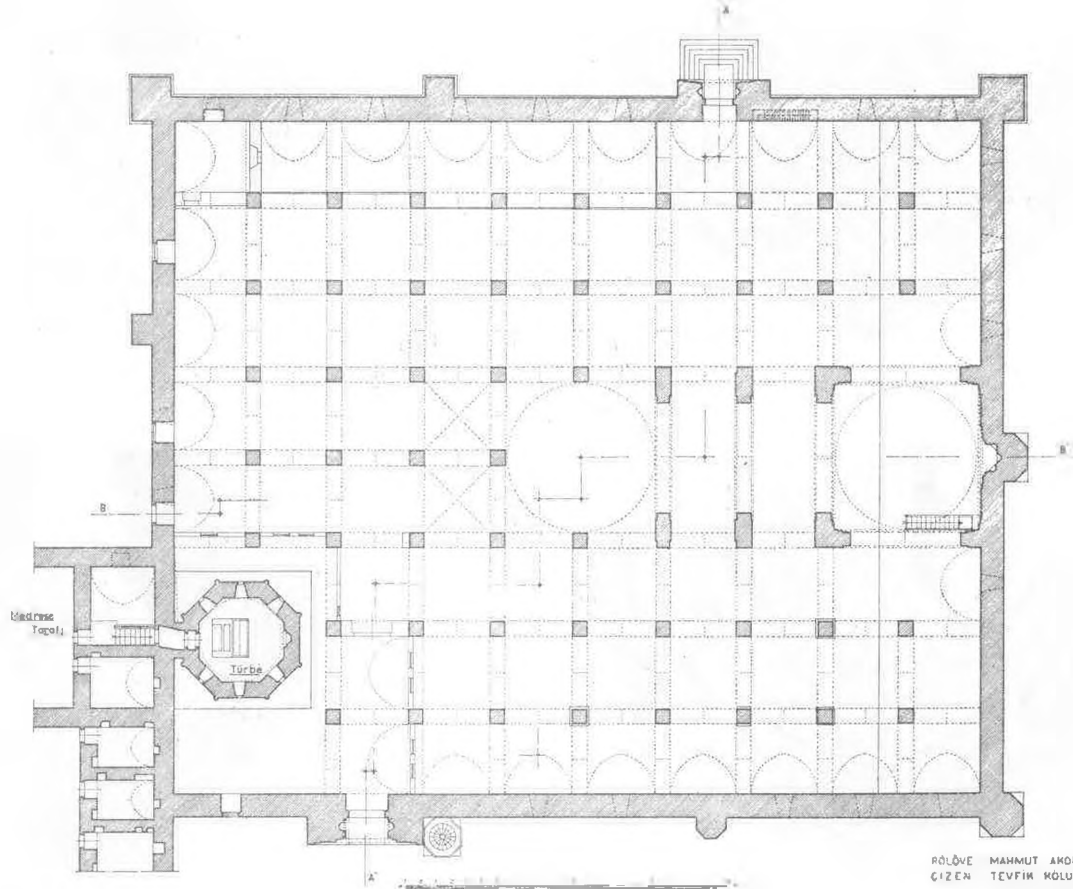
KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ ROLOVESİ

Plinj. 31

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

CAMİ PLANI Mik. 1/100

Plans No: 32
 Ölçüs: 40x50: 44

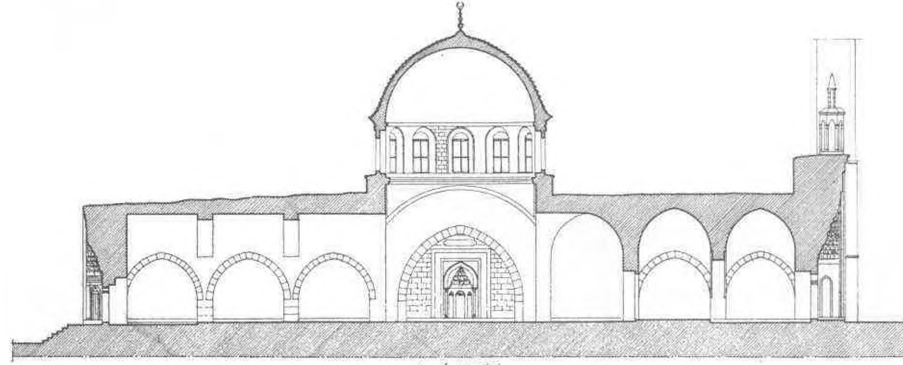
1963 yılında hazırlanmıştır. (Mimarlar Odası)
 (T.C. Kültür Varlıklarını Koruma Kurumu)

RÖLÖVE MAHMUT AKOK
 GİZEN TEVFIK KÖLÜK

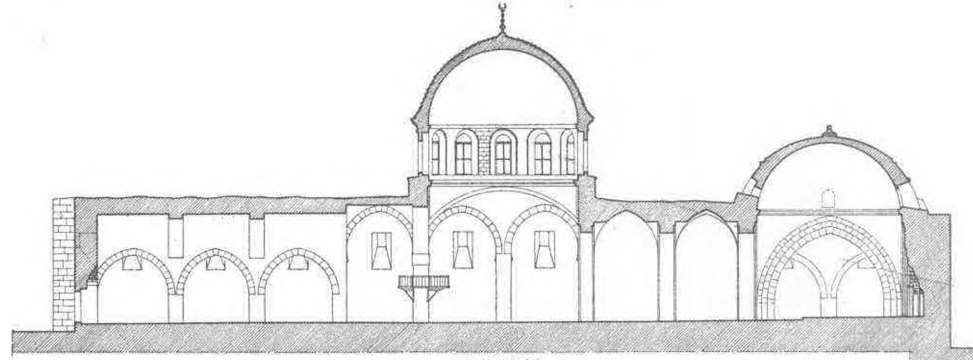
17 Mayıs 1963 Ankara

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

CAMI KESİTLERİ MİK. 1/100

A-A KESİTİ

B-B KESİTİ

ROLOVE MAHMUT AKOĞ
ÇİZEN TEVFIK KOLUK
26. Eylül 1963 Ankara

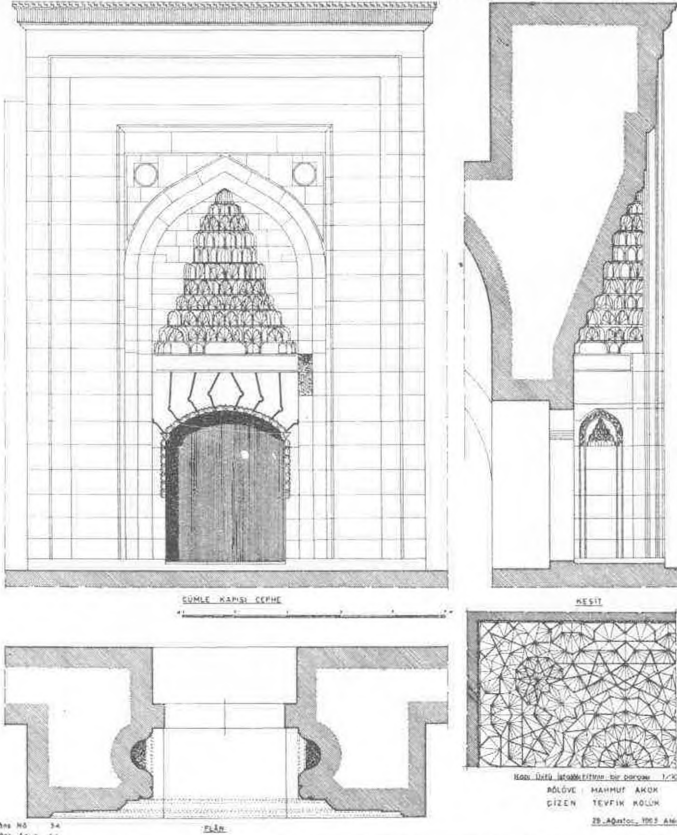
Plan No: 33
Fibris Adedi: 44

Yazan: M. Akok
Çizen: T. Koluk
1963

Plinj. 33

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

CAMI, BATI TARAF CÜMLE KAPISI DETAYI Mik. 1/20

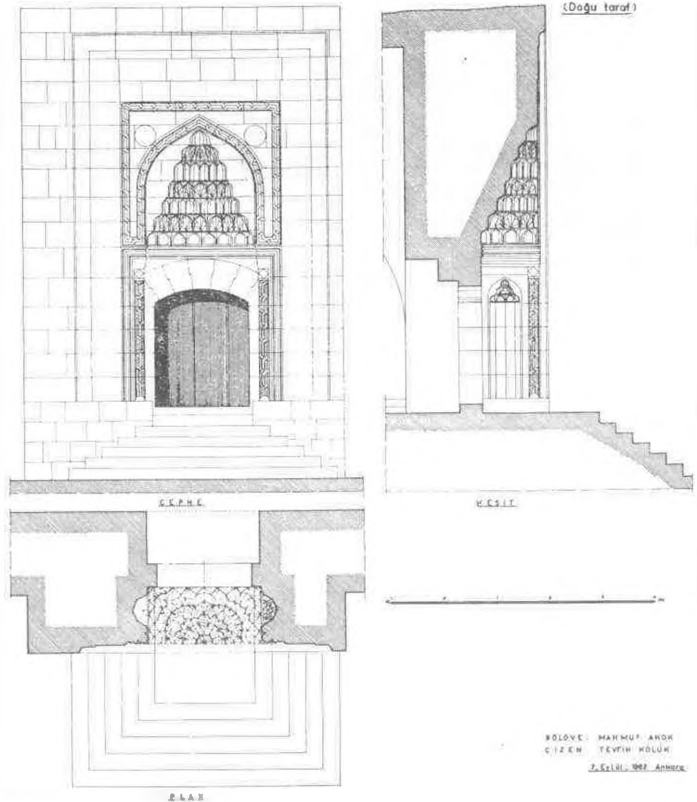
Plân No 34
Pisiz Adı: 44
1983

Plinj. 34

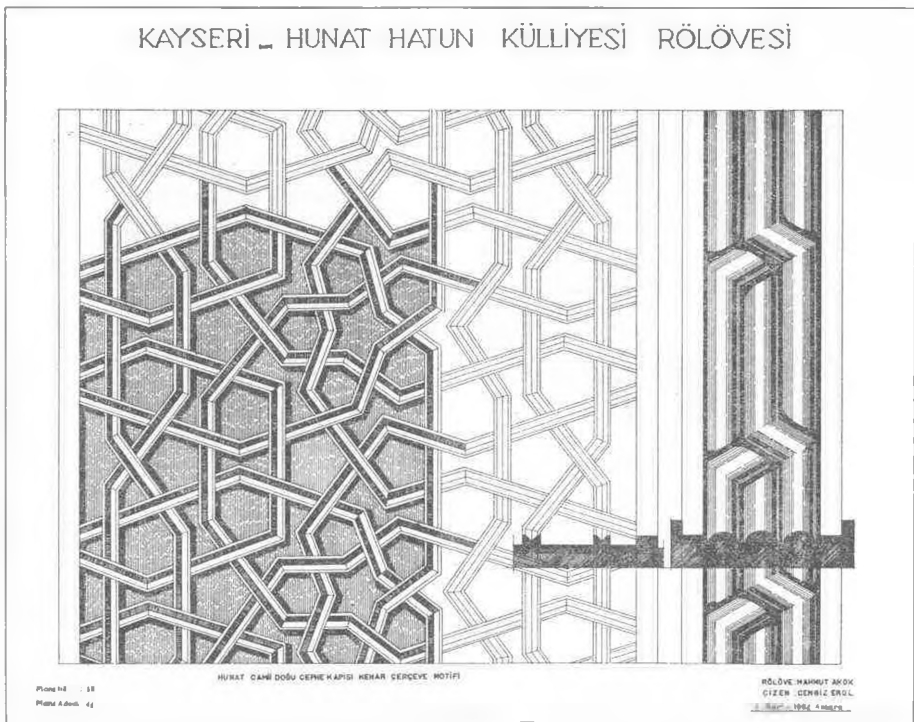
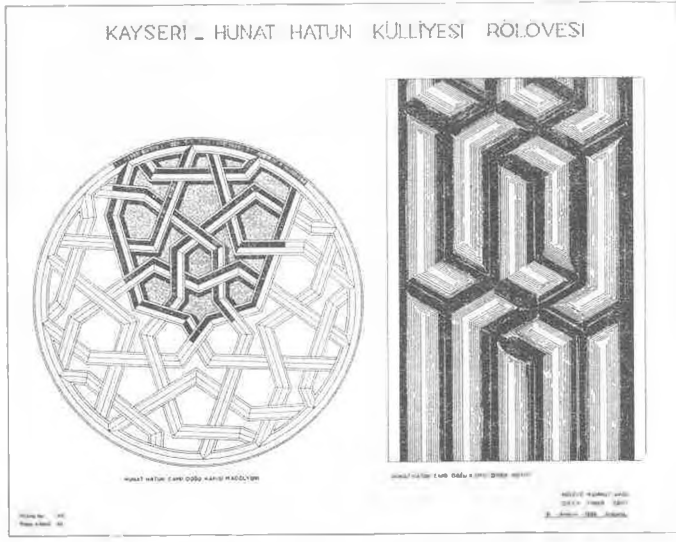
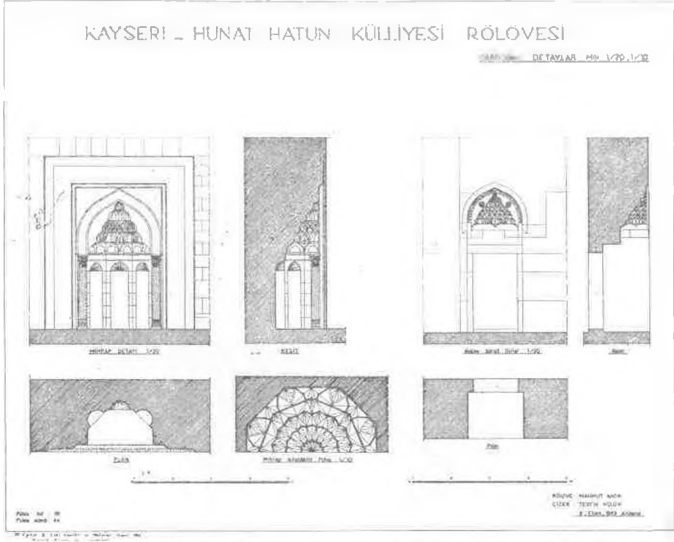
KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

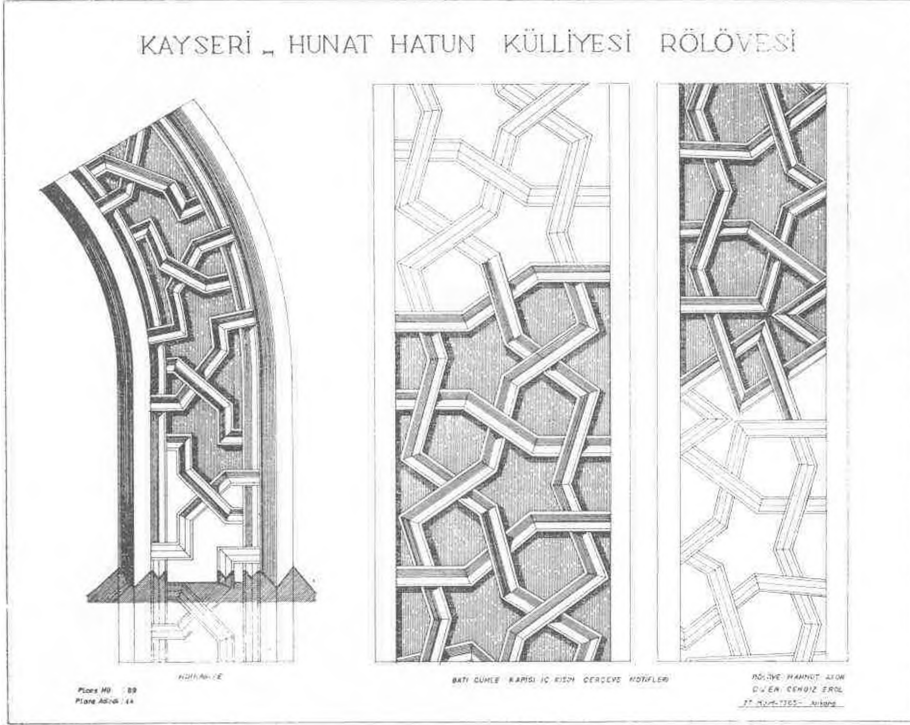
CAMI, YANA ÇIKAN KAPI DETAYI Mik. 1/20

(Doğu taraf)

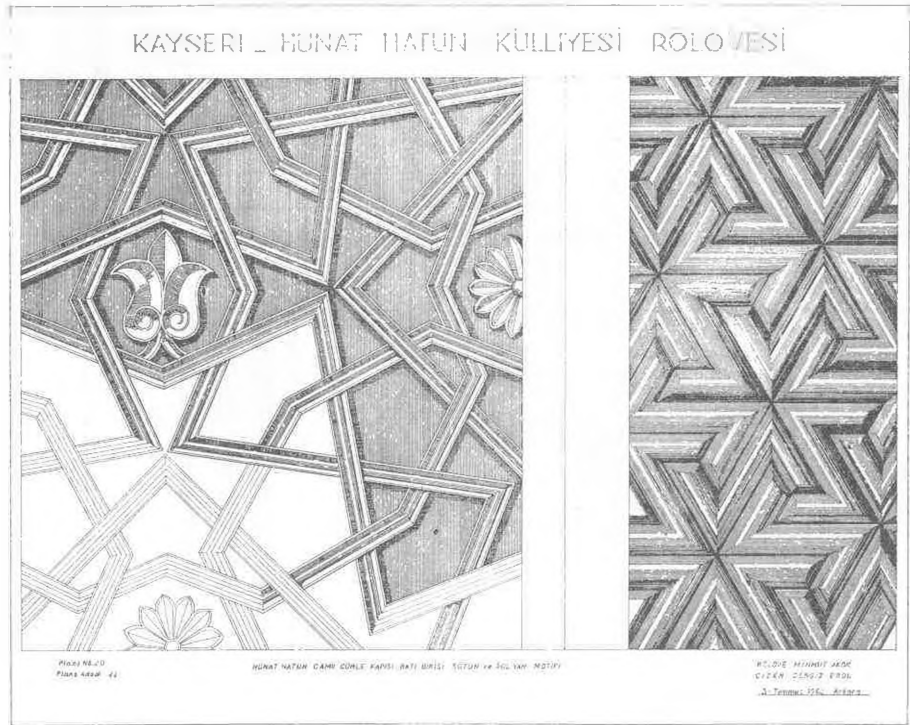

Plân No: 35
Pisiz Adı: 45

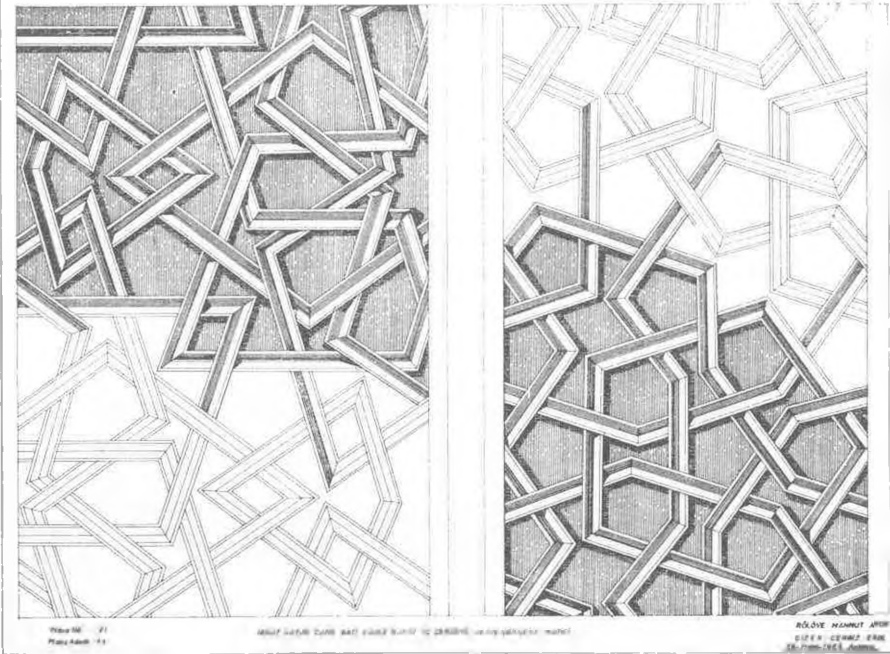

Plinj. 39

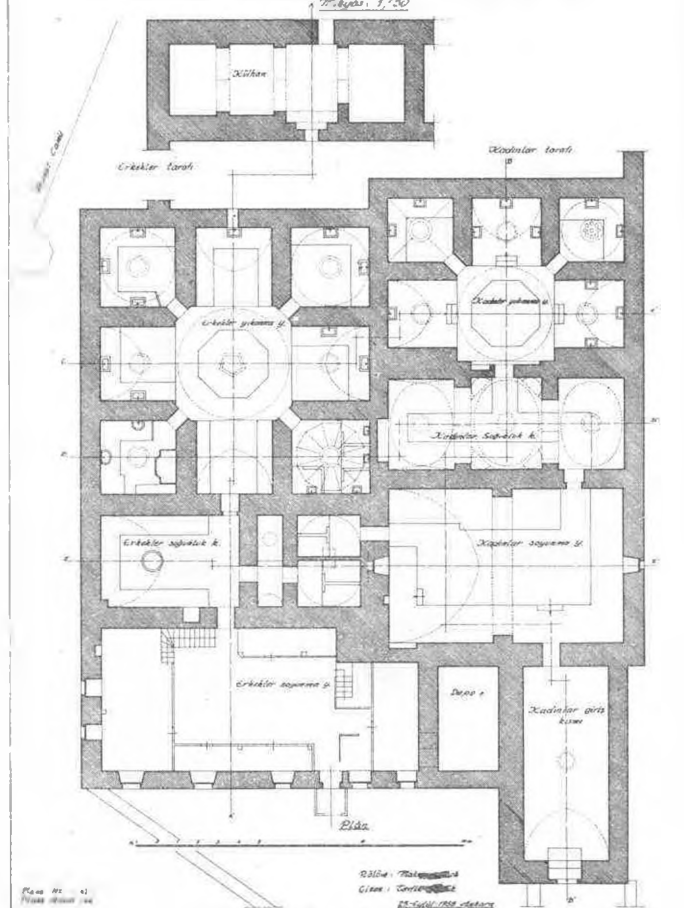
Plinj. 40

KAYSERİ - HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

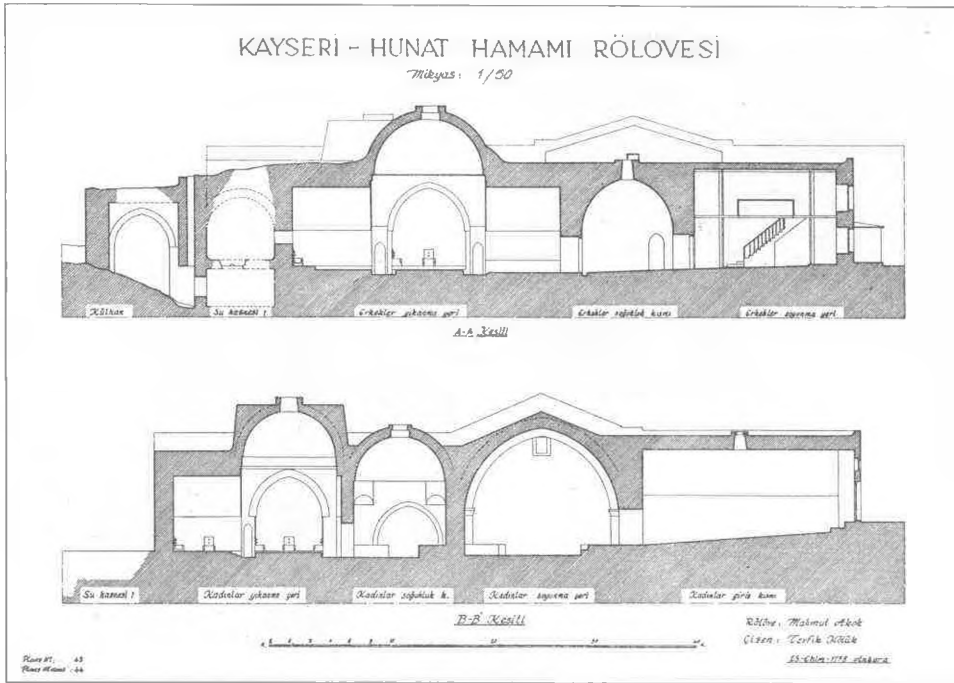

Plinj. 41

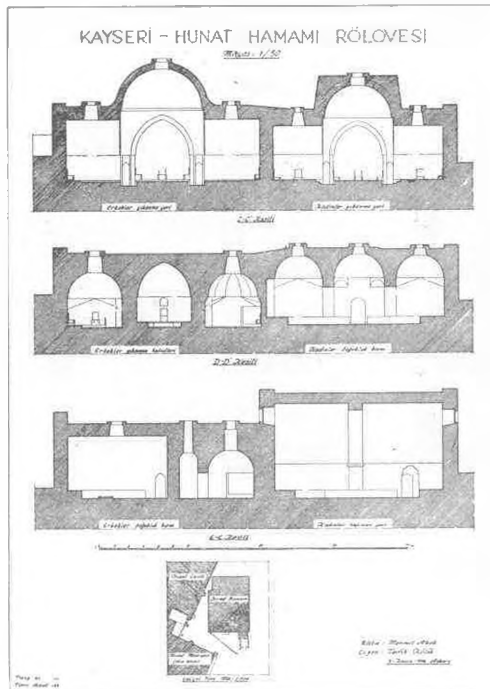
KAYSERİ - HUNAT HAMAMI RÖLÖVESİ

Plinj. 42

Plinj. 43

Plinj. 44

Adilcevas yakınındaki Kef Kalesi kazılarına 1967 yılında da temmuz ayı başında başlanmış ve çalışmalarımız ağustos ayının sonlarına kadar devam etmiştir. Kazılarımıza geçen yıllarda olduğu gibi Atatürk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi, Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi tarafından tahsisat verilmiştir¹. Bu yılki heyetimiz Prof. Dr. Emin Bilgiç, Doç. Dr. Baki Öğün'ün idaresinde fakültemiz Arkeoloji bölümünden Oktay Pasinli, Süheyl Ünal, Seyhan Doruk, Gür Karasu, Attila Tulga, Mustafa Özdemir ve Sumeroloji bölümünden Cahit Günbattı ve Hüsnü Nalçakan ile fakültemiz fotoğrafçılarından Ali Madenlioğlu'ndan müteşekkildi.

1967 yılındaki çalışmalarımız daha çok fil ayaklı büyük salonun batı ve kuzeyindeki alanlarda yapılmıştır. Geçen yıllarda açığa çıkarılan depo odaları ile fil ayaklı büyük salon ve onun kuzeyindeki hizmet erbabına mahsus odalar olduğunu tahmin ettiğimiz 5 ve 6 No. odaların meydana getirdiği kiralî yapı kompleksinin batıya doğru inkişaf ettiği anlaşılmıştı.

¹ Bu yardımlar için Atatürk Üniversitesi Rektör Vekili Sayın Prof. Dr. Ali Gültekin'e ve Fen - Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Şaban Karataş'a, Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Müsteşarı yardımcısı Sayın Mehmet Önder'e ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Hikmet Gürçay'a ve D. T. C. Fakültesi Profesörler Kuruluna teşekkürü borç biliriz.

Kazılarımıza gösterdiği ilgi ve özellikle kazı yolunun düzeltilmesi hususunda bize her türlü yardım ve kolaylığı sağlayan Bitlis Valisi Sayın Celâl Güvenç'e, Adilcevas Kaymakamı Sayın Uğurhan Kanlı'ya ve İlk Öğretim Müdürü Fuat Bayrakçı'ya, Genel Meclis Üyesi Sayın Ahmet Çavuşoğlu'na teşekkürlerimizi ifade etmek de bizim için zevkli bir vazifedir.

Çünkü 1966 yılında yapılan kazılarla Fil ayaklı büyük salonun batısında ortaya çıkarılan yeni odalar yapının belki de daha önemli kısımlarının bu tarafta bulunduğuna işaret ediyorlardı. Bunlardan Fil ayaklı büyük salonun batı duvarının ortasındaki büyük kapının açıldığı oda bir merdiven odası idi ve buradaki merdivenle sarayın bu kısmındaki ikinci katına çıkılıyordu. Bu merdiven sahanlığının kuzeyindeki 9 No. lu büyük oda herhalde kiler vazifesini gören bir oda olmalıydı. Çünkü bu odanın doğu - güney köşesinde yan yana üç küp, ve batı duvarına yakın bir yerde odanın orta kısmında yine kırılmış vaziyette bir küp vardı. Bunlardan başka odanın döşemesi üzerinde 1967 yılında çok sayıda mutfak kabı parçaları bulunmuştur. Bu odada, doğu - güney köşede yan yana açığa çıkarılan küpler *in situ* vaziyette olup bir tane sinin yalnız ağzı, diğerlerinin de gövdelerinin üst kısımları kırılmış vaziyettedirler. Odanın daha ziyade orta ve güney kısımlarında döşeme üzerinde elde edilen mutfak kabı parçaları, odanın içine dağılmış bir durumda bulunmuşlardır. Bu odanın geçen yıl açığa çıkarılan güney duvarı üzerinde, güney-batı köşede, merdivenin bulunduğu odayla bir koridor vasıtası ile irtibat temin eden küçük kapısından başka kuzey duvarı üzerinde, kuzey - batı köşede ikinci ve daha büyük bir kapısı vardı. Bu kapı odanın kuzeyindeki bir koridora açılmaktadır. Doğu - batı yönünde uzanan bu koridor bir yandan doğuda evvelce 4 No. lu oda adı verilen ve sonradan Fil ayaklı büyük salondan sarayın diğer kısımlarına geçişi temin eden bir kapı ve geçit olduğu anlaşılan yere bağlanıyor, öte yandan batıda, daha batı-

daki 10 No. lu odaya açılıyordu (Res. 4). 10 No. lu oda, merdiven sahanlığı ile 9 No. lu odanın batısında bulunan büyük bir odadır. Bu oda içinde de diğer büyük salonda olduğu gibi fil ayakları açığa çıkarılmıştır. Bu salonda 1966 yılında yalnız üç fil ayağı açığa çıkarılmıştı. 1967 yılında bu büyük salonun diğer kısımları kazılmış ve odanın içi tamamen temizlenmiştir (Res. 1).

Neticede bu odanın içinde doğu kısmında üç, ortada iki ve batı kısmında tekrar üç olmak üzere 8 fil ayağı tesbit edilmiştir. Bunlardan bazıları sağlam vaziyette açığa çıkarılmışsa da (Res. 2-3) diğer bazılarının taşları, temel taşları da dahil olmak üzere, sökülüp götürülmüştür. Bu salonun doğu duvarı üzerinde doğu - kuzey köşesinde biraz önce bahsi geçen koridora açılan kapısından başka, biri batı duvarında, batı - güney köşede, diğeri kuzey duvarı üzerinde, kuzey - batı köşede olmak üzere üç kapısı vardır (Res. 5). Bu kapılar da, yapının diğer kısımlarının batıya doğru uzandığını göstermektedirler. Doğu - batı yönünde bu odanın uzunluğu 25.85 m. Kuzey - güney yönündeki genişliği 23.30 m. dir. Bu muazzam salonun duvarları bazı kısımlarda 2 m. den fazla yüksekliğini muhafaza etmektedir. Duvarların üzerinde bazı kısımlarda özellikle batı - güney köşede 1.70 - 1.80 m. yükseklikte fresk kalıntıları tesbit edilmiştir (Res. 5). Bu fresklerin, önceki raporlarımızda da işaret ettiğimiz şekilde duvarlar üzerinde diğer büyük salonda olduğu gibi 170-180 m. yükseklikten itibaren yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü duvarların alt kısımlarında hiç bir boya izine rastlanmamıştır. Oda içine düşmüş vaziyette gördüğümüz bir çok fresk parçalarını mümkün olduğu kadar sağlam olarak ele geçirmek için sarfettiğimiz bütün gayretler boşa gitmiştir. Bununla birlikte bu odanın güneyinde yeni açılmaya başlanan başka bir odadaki duvarlar üzerinde yeni fresk izlerine tesadüf edilmiş, mevsimin başından itibaren dikkatli bir şekilde açılması için bu odanın kazılması gelecek yıla bırakılmıştır. Bu yeni açılacak odada Kef Kalesi sarayı

fresklerinin motifleri hakkında fikir edinebileceğimizi ümit ediyoruz.

10 No. lu salonun doğu, kuzey ve batı duvarlarının dibinde yine diğer büyük salonda olduğu gibi sekiler vardır. Duvarların daha sağlam olması için yapıldığını tahmin ettiğimiz bu sekilerin yüksekliği 30-35 cm., genişliği 50-55 cm. dir. Bu odanın da kesif bir yangına maruz kaldığı görülmüştür. Gariptir ki bir çok odalarda olduğu gibi bu büyük salonda da en ufak bir küçük buluntu elde edilememiştir.

1967 yılında I - III No. lu depolarda fazla çalışılmamıştır. III No. lu odanın doğu kısmında yapılan kazılarda bu oda içinde yeni bir kabartmalı blok bulunmuştur. Böylece kazılarımızla 6 blok ortaya çıkarılmış oluyor. Bir de Burney tarafından yayınlanmış olan ve eskidenberi satıhta duran blok hesaba katılırsa 7 blok elimize geçmiş durumdadır. Fakat daha önceki yayınlarımızda da belirttiğimiz üzere, elde edilen kabartmalı parçalardan ve yazıt parçalarından anlaşıldığına göre, birinci büyük salona ait en az bir kabartmalı blokun daha ortaya çıkarılması beklenmektedir.

Ortaya çıkarmakta olduğumuz sarayın bilhassa 1966 - 1967 yıllarında yapılan kazılarla birden fazla katlara sahip bir yapı özelliği taşıdığı açıkca anlaşıldıktan sonra, kabartmalı taşların düştükleri ve yuvarlandıkları yerler ve sayıları da gözönünde tutulacak olursa bu kabartmalı blokların orijinal yerlerinin neresi olduğunu tayin etmek oldukça kolaylaşmaktadır.

Fil ayaklı büyük salonun üstünde de buna benzer bir salonun bulunması çok mümkündür. Bu üstteki salonda da alttaki salonda ortaya çıkardığımız fil ayaklarının vazifesini gören fakat onlar kadar kalın ve geniş olmamakla birlikte onlara benzer dikdörtgenler pirizması şekilli sütunların mevcudiyetini düşünmek lâzımdır. Bizim kabartmalı bloklar büyük bir ihtimal ile işte bu sütunların gövdelerinin bir kısmını teşkil etmiş olmalıdırlar.

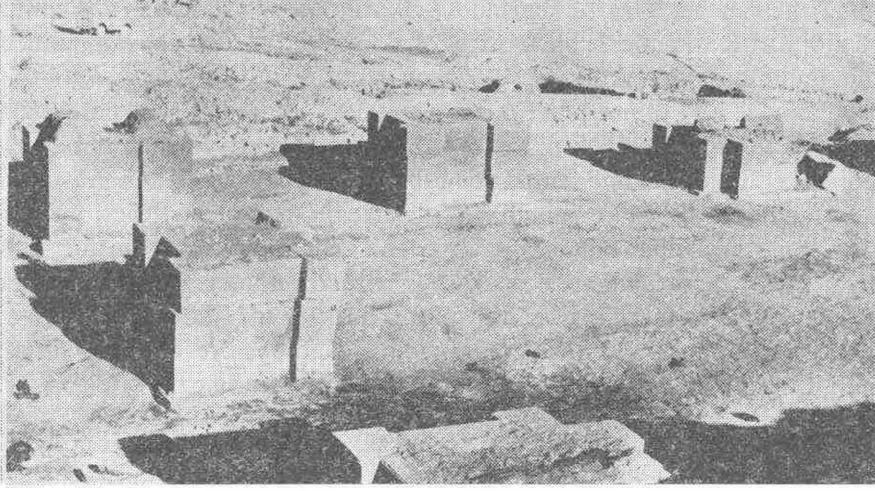
Toprakkale, Çavuştepe, Altıntepe, Patnos, Kayalidere, Arin-Berd gibi araş-

tırma yapılan hemen her Urartu şehrinde görüldüğü gibi Kef Kalesinde de bir Urartu tapınağının bulunması mümkündür. 1967 yılında işte böyle bir tapınağı aramak gayesi ile Kef Kalesinin büyük yapı yıkıntıları sebebiyle bir höyük şeklini alan kuzey kısmında, ortada yeni bir çukur açılmağa başlanmıştır. Bu yeni açılan çukurda masif bir kerpiç duvar ile saraydaki fil ayaklarına benzer kesme taşlarla inşa edilmiş bir kalıntıya rastlanmıştır. Bu kısımda düşündüğümüz gibi bir tapınağın ortaya

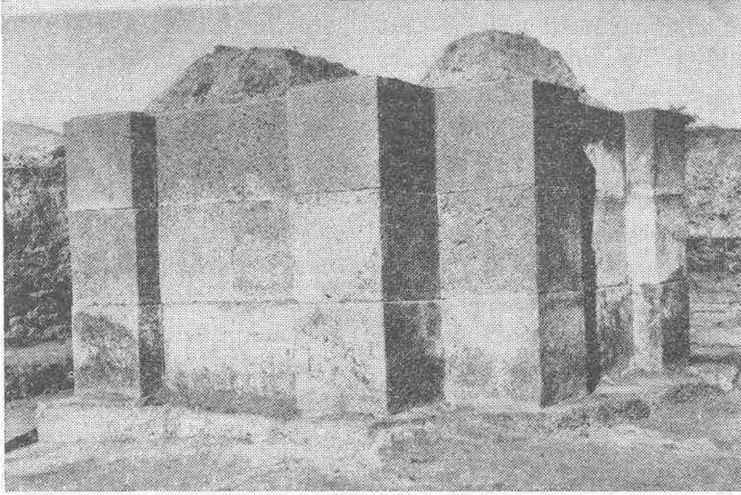
çıkarılması şehrin konstrüksiyonu ve plânı hakkında vuzuh kazanmamızı sağlayacaktır.

1967 yılındaki kazılarımızda küçük buluntu elde edilememiş olmasına rağmen buraya kadar açıklanan hususlardan anlaşılacağı üzere Kef Kalesi kazıları her yıl daha enteresan bir durum almaktadır.

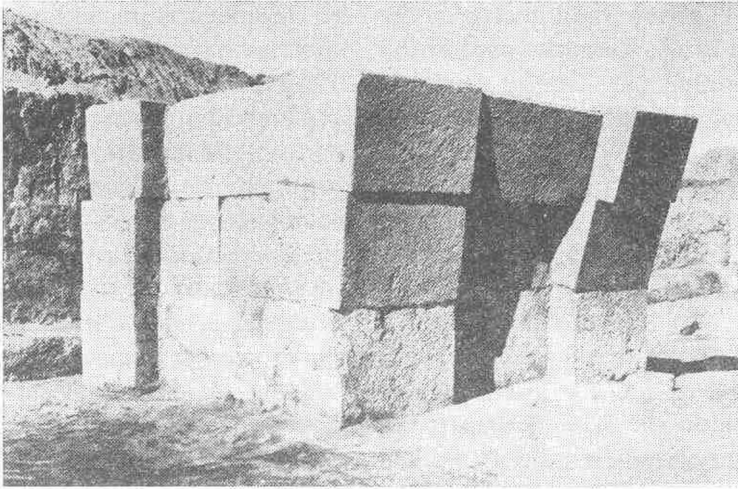
1966 yılında ortaya çıkarılan seramikler 1967 mevsiminde tekrar ele alınmış, yapıştırılıp restore edilmek suretiyle yeni vazolar kazanılmıştır (Res. 6-7).

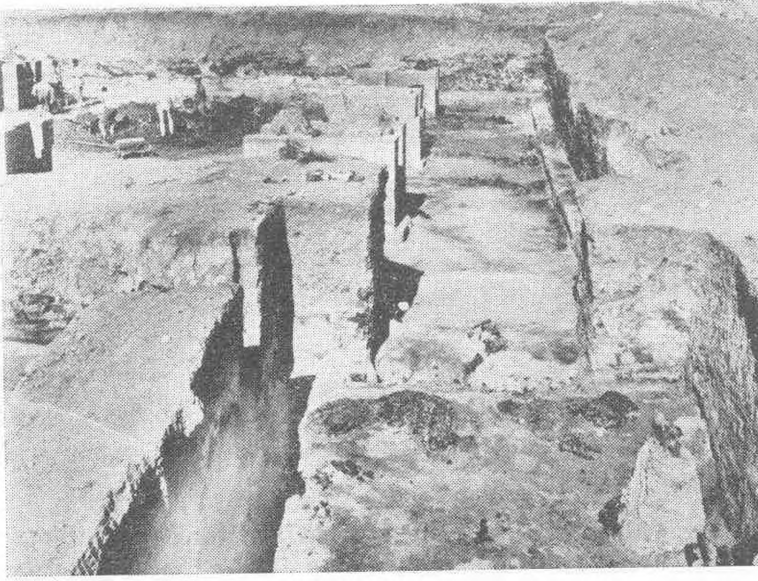
Res. 1 — 10 No. lu salonun genel görünüşü.

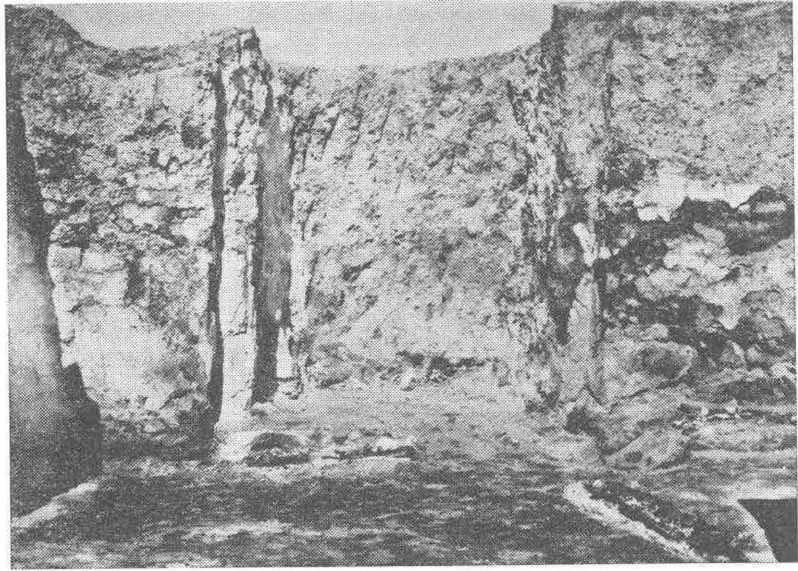
Res. 2 — 10 No. lu salonda açığa çıkarılan Fil ayaklarından biri.

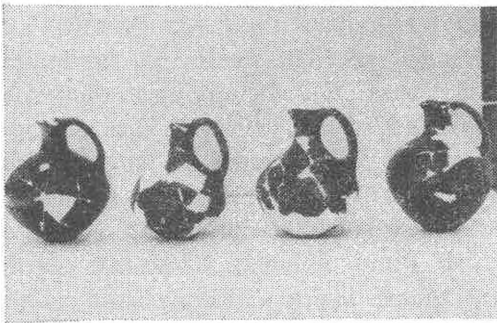
Res. 3 — 10 No. lu salonda ortaya çıkarılan Fil ayaklarından bir diğeri.

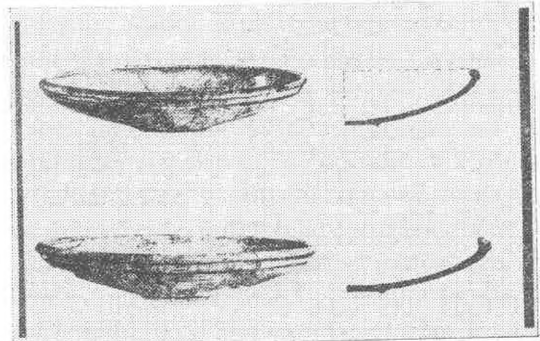
Res. 4 — Koridorda kesif yangın izleri, arkada 10 No. lu oda.

Res. 5 — 10 No. lu odanın batı-güney kapısı.

Res. 6 — Adilcevaz - Kefkalesi Urartu vazoları.

Res. 7 — Adilcevaz - Kefkalesi Urartu Seramiği.

BELDİBİ ve MAĞRACIKTA YAPILAN 1967 YAZ MEVSİMİ KAZILARI ve YENİ BULUNTULAR

Dr. ENVER BOSTANCI

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi
Paleoantropoloji Kürsüsü Profesörü

Beldibi ve Mağracık'ta yapılan 1967 yaz mevsimi Kazıları Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün yardımları sayesinde devam etmiştir. Beldibi'nde ve Mağracık'ta 1966 yaz mevsiminde yapılan kazıların neticesi Antropoloji dergisinin üçüncü sayısında neşredilmiştir. (Bostancı, 1968. Mağracık çevresinde yapılan 1966 yaz mevsimi Kazıları ve yeni buluntular. Antropoloji sayı. 3. sa. 19-53; Bostancı, 1968, Beldibi, Belbaşı Mezeliği ve diğer mezolitik buluntularla olan münasebetleri. The Mesolithic of Beldibi and Belbaşı and The Relation with the other Findingsin Anatolia, Antropoloji sayı. 3. sayfa 55-147).

BELDİBİ KAZISI

Beldibi 1956 da keşfedildikten sonra ilk defa 1959 Mayıs ve Eylül aylarında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adına kazıya başlanılmış ve alınan neticeler Anatolia dergisinde neşredilmiştir. (Bostancı, 1959. Anatolia sa. 129-177). Beldibi hakkında diğer bir yazı da Antropoloji sayı iki de basılmıştır. (Bostancı 1964 Antropoloji sa. 21-23). Yine fakülte adına yapılan 1960 yılı yaz mevsimi kazısından sonra Beldibi'nde kazılara 1966 yılına kadar ara verilmiştir.

Beldibi'nde 1966 ve 1967 yılı Eylül ayı içinde yapılan kazılar, neolitik ve Mezolitik seviyelerine aittir. Bu seviyelerde yapılan kazılar daha önce elde edilen görüşleri

teyit etmiştir. Beldibi A 1 seviyesi hali hazır toprak dolgusuna ve A 2 klasik devirlere aittir. B 1. tabakası çakmak taşından yapılmış âletlerle, Türkiye'nin ilk iptidai neolitik tip çanak çömleğini ihtiva etmektedir.

Bu tabakada geometrik mikrolitlerde bulunmuştur. Çanak çömlek formları iptidaidir. Çanak çömlek formlarına ait örnekler ilk çıkan raporda gösterilmiştir. (Bostancı 1959. sa. 167. tablo IV şekil 1-9). 1966 ve 1967 yazında aynı seviyelerden benzer tipler çıktığı için yeni bir şey ilâve etmek mümkün olmamıştır. Esasen B 1 ve B 2 seviyelerinden çıkan çanak çömlek formları fazla varyasyonlarda göstermez. Çanak çömlek seviyesinde bulunan çakmak taşından yapılmış geometrik mikrolitler Beldibi C 1 seviyesindekiyle aynıdır. Yalnız bunlardan bazılarının o kadar iyi yapılmamış oldukları görülür. Bu seviyede mikro saplı uçlara tesadüf edilmiştir. Mikro saplı uçlar arasında bir tanesi iki yüzlüdür. Bütün âletler Çakmak taşından yapılmışlardır. B seviyesinde oksidiyen parçalarına da tesadüf edilmiştir ve bir adet obsidiyenden yapılmış mikrobürün bulunmuştur. Bu mikrobürün mezolitik seviyelerde bulunanlardan farksızdır. Yani bir mezolitik ananesi mevcuttur. Obsidiyen toplamış olan bu insanlar henüz tazyik metodu ile âlet yapmasını bilmiyorlardı. Çanak çömlek istisna edilirse hakikî bir neolitik anane mevcut değildir. Fakat (Sickle blades) âletlerin bulunması ve saplı iki yüzlü bazı uçların mevcudiyeti B seviyesinin ilk neolitiğe pek yaklaştığını göster-

mektedir. Obsidiyenden yapılmış bir mikrobürünün B 2 seviyesinin tabanında bulunması, bu kültürün C 1. mezolitliğinin devamı olduğunu göstermektedir. Obsidiyenden yapılmış başka bir alete tesadüf edilmediği gibi esasen obsidiyen lâmlarından sadece iki adet bulunmuştur. Beldibi B seviyesinde yaşamış olan insanlar henüz cilalı el baltası yapmasını bilmiyorlardı muhtemelen hayvanları ehlileştirmişlerdi fakat halen avcılıkla ve toprakcılıkla geçiniyorlardı. Beldibi B seviyesinde çiftçilik başlamıştır fakat henüz köy hayatı seviyesinde değillerdi. Sahil boyunca kumsal tarlalarda bazı nebatları yetiştirmiş olmalarını da düşünebiliriz. B seviyesinde oturmuş olupta çanak çömleği yapmış olan insanlar pek kısa bir devre burada kalmışlardır. Beldibi B 1 ve B 2 çanak çömleklili seviye, anadolu da şimdiye kadar bulunan neolitik seviyelerden farklı tekniğe sahip olması sebebiyle Beldibiyen I, II denmiştir. B 1 ve B 2 seviyeleri mezolitğin son safhasıdır ve neolitik başlangıcını temsil etmektedir. Böyle bir ara devre Türkiye de ilk defa Beldibinde bulunmuştur. Beldibi B 1 ve B 2 seviyesindeki insanların hayat tarzı mezolitik toplumlarından farklıydı. Çünkü benzer tip aletleri yaptıkları meydana çıkmıştır. Muhtemelen keçileri ehlileştirmişlerdi Köpek ve büyük baş hayvanların fosil kalıntılarına tesadüf edilmemiştir.

Beldibi bölgesi ormanla kaplı olduğundan o zaman av hayvanları da boldu ve geçimlerini de kolaylıkla temin edebiliyorlardı. İptidai çiftçiliğin kumsal arazi de başlamış olması da kuvvetle muhtemeldir. Beldibi çevresi ilk çiftçiliğe elverişli olduğu gibi çiftçiliğe teşvik eden nebatlarında yetiştiği bir saha idi. Ormanda her türlü yabani meyva boldu. Bilhassa boynuz ağaçlarının tohumlarına benzeyen tohumların tabakalar arasında bulunması bu görüşü teyit ediyordu B seviyesinde bulunan (ridge back blades) sırtlı lâmlar çiftçiliğin başlangıcı ile alâkalı aletlerdir. Bu aletler Natufian örneklerinden kısmen farklıdır. Sırt iki taraftan kesilmek suretiyle meydana getirilmiştir. Halbuki Na-

tufian örneklerinde sırt iki taraftan işlenmek suretiyle meydana getirilmiştir. Esasen Beldibinde bir tarafı işlenmiş küçük sırtlı lâma da tesadüf edilmiştir. Bu ise mezolitik seviyede bulunmuştur. Sırtlı işleme tekniği Natufiana has bir karakterdir. Garnod'a göre çiftçilik Mezolitik bir kültür olan Natufian'ın alt katında B 2 de başlamıştır. (Garrod 1957 sa 226).

Bu görüşü Beldibi Mezolitliğinde bulunan aletler teyit etmektedir. Beldibi ile Natufian mezolitik kültürleri arasında bazı münasebetler vardır. Fakat beldibiyen III, IV ile Natufian B 1 ve B 2 seviyeleri arasında mevcut ayrılıklar daha fazladır. Bilhassa Natufianda sırtlı lâmlarla yarım aylar bu kültürü karakterize etmektedir. Beldibiyen II, III, de Natufianda görülen sırtlı lâm yapma tekniği müşahede edilmiş olması itibarı ile bu kültürler arasında bir ekonomi birliği mevcuttur.

Beldibi B 1 ve B 2 de bulunan çanak çömlek parçalarının, Anadoludaki diğer buluntularla mukayese edildiğinde, Kızıl kaya, Karain, çarkın, Mersin, Çatal hüyük ve Çukurkent neolitliğinden daha eski olduğu Mellart tarafından ileri sürülmüştür. Mellart Çatal Hüyükte bulunduğu en eski seviyelerdeki Neolitğin çanak çömleği Beldibi B 1 ve B 2 dekilerle mukayese edilebileceğini kaydetmektedir. (Mellart 1963 sa. 45; 1964 sa. 82, 83, plake 33; S. 84.) Mellart Çatal hüyük Neolitliğinin M. Ö. 7000 bin yıllarına ait olduğunu ve bu duruma göre Beldibi çanak çömlek seviyesinin zamanımızdan 9 veya 10 bin sene eski olabileceği ortaya çıkmaktadır. Kanaatimce Stratigrafi bakımından beldibi çanak çömlek seviyesi Çatal hüyük IX ve X cu Neolitik seviyelerinden eskidir. Beldibi Neolitik seviyede Mezolitik tradisyon gösteren aletler kullanıyor, Çatal hüyük neolitliğinde ise müttekâmil bir köy hayatının icap ettirdiği teknikler mevcuttur. Obsidiyen endüstri Mezolitikten ziyade Cilalı taş devrinin özelliklerini gösteriyor ve tazyik metodu ile işlenmiş obsidiyen aletler arasında geometrik mikrolitler de mevcut değildir. Geometrik aletler teknik ve o toplulukların ekonomileri bakımın-

dan daha eski bir seviyeyi temsil ederler. Çatal hüyük Obsidiyen endüstrisini tetkik eden Bialor da bu endüstrinin Beldibi B seviyesindeki bulunan aletlerle mukayese edilemeyeceğini kaydetmektedir.

(Bialor 1962. sa. 104) Bu görüş çok yerindedir. Çatal hüyük obsidiyen endüstrisi ile Beldibi B seviyesi endüstrisi arasında zaman ve taş tekniği bakımından bir münasebet yoktur. Çanak çömlek formları arasındaki benzerlik de tam manası ile iki kültürün paralellliğini ortaya koyacağı da kat'i değildir. İptidai formlar arasında bir bin sene fark edebilir. Bu durumu ancak stratigrafik özellikler çözebilir. Bu meselenin aydınlanmasının Çatal hüyükün alt katlarında Beldibinin paraleli olan bir kültürün bulunması lâzımdır.

Yakın zamanda yapılan araştırmalar yeni bazı kültür seviyelerin keşfine sebep olmuştur. Meselâ Avla dağ endüstrisi ile (Todd ve Pasaquare 1965 sa. 95-112) Aşıklı Hüyük Protonolitik endüstrileri gibi (Todd, 1966 sa. 139-163) Bu yeni endüstrilerle Beldibi B seviyesi arasında bazı münasebetler aranmaktadır. Bunlardan başka Braidwood'un bulduğu Çayönü mikrolitik kültürü ile Bordaz'ın bulduğu Suberde kültürü (Bordaz, 1965 sa. 2-30) çok enteresandırlar. Çayönü kültüründe çakmak taşından yapılmış geometrik mikrolitler bulunmaktadır. Stratigrafi Beldibinde olduğu gibi kesin bir alt katta daha eski bir kültüre dayanmamakla beraber özellikleri itibarı ile mezolitiğin son safhasına ait olabileceğini söyleyebiliriz. Bu kültür Beldibi B 1 safhası ile paralel bir devreye ait olabilir. Diğer taraftan Bordaz'ın Gürüklük tepe Suberdedeki kazıları yeni bir mikrolitik endüstri meydana çıkarmıştır. Bu endüstrinin mikrolitleri teknik itibarı ve Beldibi B seviyesini hatırlatmaktadır. Suberde Mikralitik endüstrisi Beldibi ile her ne kadar mukayese edilecek özellikler göstermiyorsa da Beldibi B 1 seviyesi ile paralel bir kültür olabileceği de kat'i değildir.

Diğer taraftan çok önemli bir endüstri olan Aşıklı büyük Obsidiyen endüst-

risinin Proto neolitik devreye ait olduğu yazılmaktadır.

(Todd, 1966 sa. 139-163.) Bu endüstri, mezolitik kültürlerde görülen küçük kazıyıcılara ve arkası işlenmiş küçük lâmlara sahiptir. Bu tip örnekler Beldibi mezolitiğinde de mevcuttur. Umumiyetle küçük kazıyıcılar üst paleolitik de mevcuttur. Bu anane mezolitik ve hatta neolitiğe kadar devam ediyor. Aşıklı hüyük Proto-neolitik kültüründeki bazı elemanlar Anadolu Neolitik kültürlerinde görülen tazyik metodu ile yapılmış obsidiyen aletlerine benzemektedir. Neolitik kültürleri arasında yapılacak mukayeselerde Aşıklı hüyük kültürünün kendine has karakterleri olduğu görülür. Bir bakıma da Suberde mikrolitik endüstri ile de benzerliği azdır. Bu iki kültürün Beldibi B den daha yeni olması gerekmektedir. Eğer bir kronoloji yaparsak Beldibi B yi Anadolu'da Çayönü, Suberde, Aşıklı hüyük takip etmektedir. Bu kronoloji, sadece toplulukların kültürel tekâmül seviyelerine göredir. Hakikatın daha açık bir şekilde anlaşılması için bu kazıların sonuçlarını beklemek daha yerinde bir hareket olur.

Beldibi mezolitiğinde Beldibiyen III, IV, bu son kazılarla yeniden değişikliğe sebebiyet verecek önemli hiç bir alet bulunmadığı gibi stratigrafik ayrıklarda görülmemiştir. Aletler arasında en çok bulunanları yarım aylardır. Beldibiyen III, IV, C 1, C 2, mezolitik seviyelerinde bulunan aletler önceki çalışmalarımızı teyit edici mahiyettedir. Beldibiyen IV. C 2 seviyesinde bu defa Aziliyen uçlarına benzeyen bir uç bulunmuştur. Bu uça birlikte yarım aylar ve arkası işlenmiş ince lamlar da meydana çıkmıştır. Bu sefer tamamen boyalı yuvarlak bir çakıl taşı daha Beldibiyen IV, C 2 de meydana çıkmıştır. Boyalı çakıl taşların beldibiyen III ve IV e ait oldukları anlaşılmaktadır. Bu çakıl taşı ile beraber bulunan yuvarlaklaştırılmış demir oksit yumurlarına da tesadüf edilmiştir. Yuvarlak demir oksit yumurları sonradan mezolitik adamları tarafından bilhassa yapılmış ve kullanılmışlardır.

Bu demir oksit k rreciklerine hangi maksatla  ekil verildiği belli değildir. Yalnız kanaatimce tabiatta bulunan demir oksit yumrularından boya yapmak için sert ta lara sürtülerek bunların tozları toplanmıŐ ve kayalarda görülen aynı renkli resimlerin yapılmasında kullanılmıştır.  şte demir oksit yumruları yuvarlak hale geldikten sonra oturdukları yerlere terketmiŐlerdir. Yuvarlak demir oksit k rreciklerinden en k   g n n kutru sekiz milimetredir. En büyüklerinin kutru ise yirmi milimetredir. Demir oksit k rreciklerinden bazıları yuvarlak olmakla beraber yassıdırlar Stratigrafi içinde şekilsiz tabii halde bulunan demiroksit yumrularından pek çok bulunmuştur. Bunlar  zel olarak toplanmıŐ ve oturdukları yere getirilmiŐlerdir.  şte bu buluntular, Beldibi Mezolitik adamlarının boyayı keŐfettikleri ve kullandıklarını göstermektedir. Mezolitik toplulukları daha ziyade şematik resimler yapıyorlardı, Beldibi bunun en güzel örneklerini vermiŐtir. Üst paleolitik adamları ise daha ziyade gördüklerini olduğu gibi yapıyorlardı. Bu san'at tekniği, Mezolitik devirde tatbik edilmemiştir. Mezolitik devrin san'at tekniği, bugünkü modern san'at anlayıŐının başlangıcı sayılabilir.  nk  mezolitik adamları g rd ğu hayvanları birkaç çizgi ile ifade ediyordu. Geometrik şekillerin mâna kazandığı bir devir olması itibarı ile diğer demirlerden ayrılır. Yaptıkları  akmak taşı geometrik âletler bu anlayıŐın en güzel ifadesidir. Beldibiyen I, II, III, IV seviyeleri arasında görülen teknik benzerlikler ve kültürde müŐahade edilen devamlılık sebebi ile yukardan en eski tabakalara kadar sıra numarası verilmiştir. Böylece B 1, B 2, C 1, C 2, seviyeleri I, II, III, IV numaraları ile ifade edilmiştir. İlk raporunda yalnız B seviyesine Beldibiyen denmiŐti. Sonra yapılan kazılar, daha altta bulunan C 1 ve C 2 seviyelerinde müŐahade edilen teknik  zelliklerin B seviyesine kadar devam ettiği görülmüştür.

Şu halde B 1, 2; C 1, 2 tabakalarında tespit edilen kültürler, eskiden yeniye doğru devamlı aynı tradisyonu muhafaza eden dört seviyeli bir kültürdür. Yalnız son

safhada B tabakasına ait seviyede artık bu taş kültürünün Neolitiğe yaklaŐtđını gösteren belirtiler müŐahade edilmiştir.

Beldibi mezolitik seviyelerinde bulunan fevkal de güzel yapılmış bütün  eŐitleri bu kültürün üst paleolitik bir ananeye sahip olduğunu göstermektedir. Yüzlerce geometrik mikrolitik âletlerin bulunması ile de mezolitik devrin bütün özelliklerine sahiptir. Beldibi mezolitik orman bölgesinde gelişmiş özel karakterleri olan bir kültürdür. Şimdiye kadar Anadoluda bulunan diğer mezolitik buluntulardan ayrı bir karakteri vardır. Beldibi mezolitik seviyelerinde bulunan geometrik mikrolitlere benzeyen  letler Diyarbakır  ay n nde bulunmuştur. Prof. Braidwood'un bulduğu Çayönü istasyonu Erganiye yakındır. Bu kültür hakkındaki bilgiler bu istasyonun Jarmo tipinde olduğunu göstermiŐtir. Beldibi ile olan münasebetleri ilerde meydana çıkacaktır. Prof. Braidwood Beldibi ve Belbaşı malzemesinin bir kısmını görmüŐtür. Bu kültürler arasında mevcut münasebetlerin ilerde aydınlatması beklenmektedir. Beldibi ve Belbaşı mezolitik istasyonları Şimdiye kadar Türkiyede iyi bilinmiyen bir safhayı aydınlatmıŐlardır.

Hatay Vil yetinde Yapılan 1967 Yaz Mevsimi Mağracık Kazıları

Mağracık kazıları 1958 den beri devam etmektedir. İlk defa merdivenli (Birinci mağara) bulunmuş ve kazı neticesinde burada Orta paleolitik kültürlerinden levelvaso Müsteriyen endüstrisi ile Orinyasiyen kültürü tesbit edilmiŐti. (Şenyürek ve Bostancı, 1958. Hatay vilayetine Prehistiryra araŐtırmaları. Belleten Cilt. XXII sayı 86 sa. 147-169). Merdivenli mağara da bulunan kültür etrafly bir şekilde neşredilmiştir. (Şenyürek ve Bostancı, 1958 Hatay Vil yetinin Paleolitik kültürleri Belleten. Cilt XXII sa. 86, sa. 171-210)

Birinci mağaradan sonra, yani merdivenli mağara kazısı devam ederken aynı yere pek yakın olan tıklalı mağarada da Orta paleolitik kültürü meydana çıkarılmıştır.

Bu kültürde Birinci mağara (merdivenli mağara) da olduğu gibi levalvaso-müsteriyen kültürüdür. (Şenyürek, 1959 Tıkalı mağaranın paleolitik endüstrisine dair bir not Belleten cilt XXIII. sa. 89, sa 9-44) Bu buluntularla Mağracık bölgesinde Levalvaso Müsteriyen kültürünün pek zengin olduğu meydana çıktı. Benim daha sonraki yıllarda Birinci mağara (Merdivenli Mağara) da yaptığım kazılar, levalvaso-Müsteriyen ve orinyasiyen katlarına ait buluntuların zenginleşmesine vesile olmuştur.

Mağracık'ta helvetien kalkerleri içinde bulunan bir çok tabii mağaralarda sondajlar yapılmıştır. Fakat yeni bir taş ocağı kültürüne tesadüf edilmemiştir. Mağracık'ta Çevlik karakoluna yakın Kanal mağarası 12 Eylül 1966 da tesbit edilmiş ve burada lâm endüstrisine ait bazı aletler bulunmuştur. Kanal mağarası bugünkü deniz seviyesinden takriben 20 metre yüksekte ve denizden 300 metre içerde, Selevkeia sakinlerinin açmış oldukları kanalın kenarında bulunmaktadır

İlk sondaj yapıldığı zaman kanal mağarasının ağzında bir üst paleolitik Orinyasiyen kültürün bulunduğu anlaşılmıştır. (Bostancı. 1968 Mağracık çevresinde yapılan 1966 yaz mevsimi kazıları ve yeni buluntular, Antvapoloji, sayı 3 sayfa 19-45)

Kanal mağarasında ilk sondaj Orinyasiyen seviyesinde bırakılmıştı. 1966 yaz mevsiminde yapılan ilk kazıda bazı yonga aletlerde meydana çıkmıştı. Bunların orta paleolitiğe ait olduğu anlaşıldı, ve alt katlarda yeni bir kültürün bulunduğu belirmişti. Kanal mağarasında şimdiye kadar bilinen ve orta paleolitiğe dayanan bir alt ve orta Orinyasiyeninin bulunduğu anlaşılmıştı.

Ertesi sene 1967 Eylülde kanal mağarasında kazıları genişlettik ve daha derinlere indik, Üst paleolitik Orinyasiyen kültürü Kırmızı yapılı bir topraktan çıkmakta idi. Bol miktarda normal lâmlar üzerine yapılmış kazıyıcılar, kısa lâmlar üzerine yapılmış uç kazıyıcılar, yuvarlak kazıyıcılar, iki taraflı lâm kazıyıcılar, kalın

lâmlar üzerine yapılmış uç kazıyıcılar, dik kazıyıcılar lâmlar üzerine yapılmış becede flüte bürünler, lâmlar üzerine yapılmış kenar bürünleri, polihidrik bürünler, çift taraflı bürünler, font Yves uçlar ve işlenmiş lâmlar, az işlenmiş lâmlarla, çekirdekler toplanmıştır. Orinyasiyen seviyeden 20.000 adet lâm ve lâmlardan yapılmış çeşitli aletler toplanmıştır. Orinyasiyen seviyenin altında bir yanga kültürü meydana çıkarılmıştır. Bu kültür merdivenli (birinci) ve Tıkalı mağara levalvaso-Müsteriyen kültürleri ile yaşıttır. Levalvaso-Müsteriyen seviyesinde yan kazıyıcılar ve müsteriyen uçları çıkmıştır. Eunların bazılarının işlenmiş olduğu görülmüştür. Uç yongalar ince yapılı idi ve bazılarının vurma yüzleri de işlenmiştir. Yani merdivenli ve Tıkalı mağarada görülen Levalvaso-Müsteriyen teknik mevcuttur. Levalvaso-Müsteriyen katı çok sertti ve yine kırmızı bir toprak devam ediyordu. Şu halde kanal mağarasında, orta paleolitik insanların yaşadığı kat'i olarak anlaşılmıştır.

1967 de Kanal mağarasının VI nolu seviyesine ulaşılmıştır. Burası çok sert bir tabaka idi. Kanal mağarası önu A, B, C, D, E, F, G, K, L sektörlerine ayrılmıştı. Bu sektörlerden B sektöründe ve VI cı seviyede Asöllien tip bir el baltası bulundu. Asöllien el baltası çakmak taşından yapılmış ve bifas olup iyi işlenmiştir. Asöllien elbaltası seviyesi altından büyük bir işlenmiş Müsteriyen ucuda çıkmıştır. Bu iki elaman seviye VI da bir aşello - Levalvaso - Müsteriyen kültürünün bulunduğunu ispat etmiştir. Alt katlarda kültürün yapısı değişmemiştir.

El baltası seviyesi çimentolaşmış bir tabakayı temsil etmektedir. Tabakalar etrafı çivri kayalar arasında olduğu için paralel seviyeler halinde bulunuyordu.

Kanal mağarası seviye VI da çıkan kültür el baltası istisna edilirse levalvaso-Müsteriyen kültürden farksızdır. Birinci mağara ve Tıkalı mağarada el baltası kültürüne tesadüf edilmemişti. Tıkalı mağaranın bu taban seviyesi muhtemelen Riss-Würm buzul arasına aittir. Bu kül-

tür esasen kurak bir devrede meydana gelmiştir. Kanal mağarası alt tabakalarının teşekkül ettiği seviye 20 metre deniz seviyesinden yüksek olan bir seki üzerinde bulunmaktadır. Mağracık bölgesinde çalışan Prof. Oğuz Erol 15 metrelik deniz seklerinin Riss-Mürm transgrasyonuna ait olduğunu kaydetmektedir. Şu halde Riss-Mürm devrinde Deniz Kanal mağarasına çok yakın bulunuyordu. Erol mağracık çevresindeki mağraların deniz seviyeleri ile olan münasebetlerini gösteren enteresan bir tablo meydana getirmiştir. (Erol, 1963 tablo 7) mağracık çevresinde + 15 metrelik deniz sekileri Monasteriyen

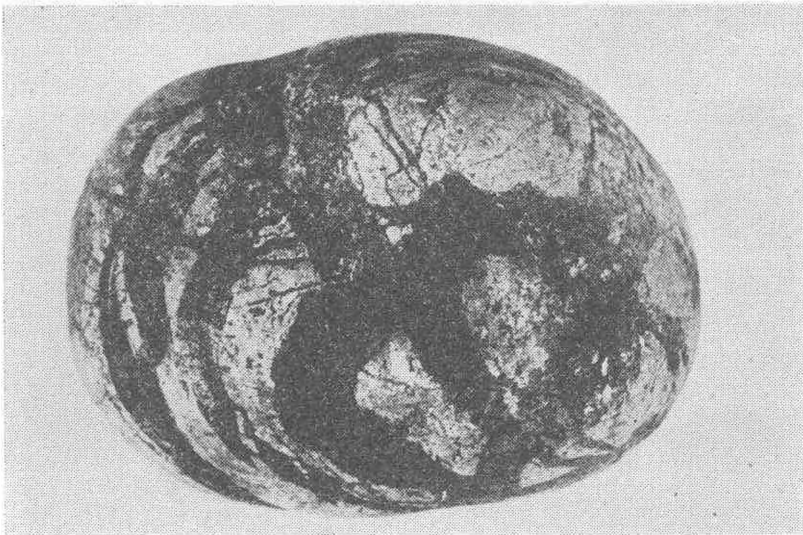
II ye ait olduğu yine Erol tarafından tesbit edilmiştir.

Mağracık bölgesinde deniz seviyeleri ile, taş çağı kültürleri arasındaki münasebetler, yeni buluntularla aydınlığa kavuşmaktadır. Kanal mağarası kültürleri ile birinci (merdivenli) ve Tıkalı mağara kültürü ilerde daha etraflıca mukayese edilecek ve mağaralarda bulunan deniz kumları seviyeleri ile kültürler arasındaki münasebetler açıklanacaktır.

Kanal mağarasında yapılan çalışmalar henüz nihayete ulaşmadığı için, şimdilik bu kısa bilgilerle durumu aydınlatmış bulunuyorum.

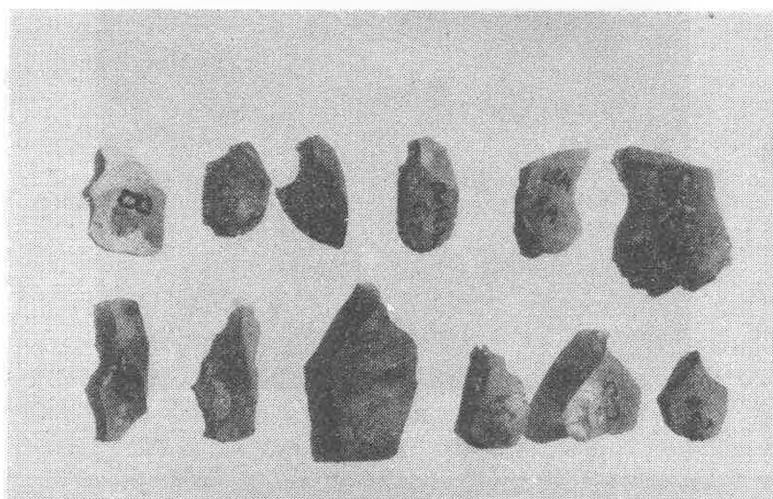
Res. 1

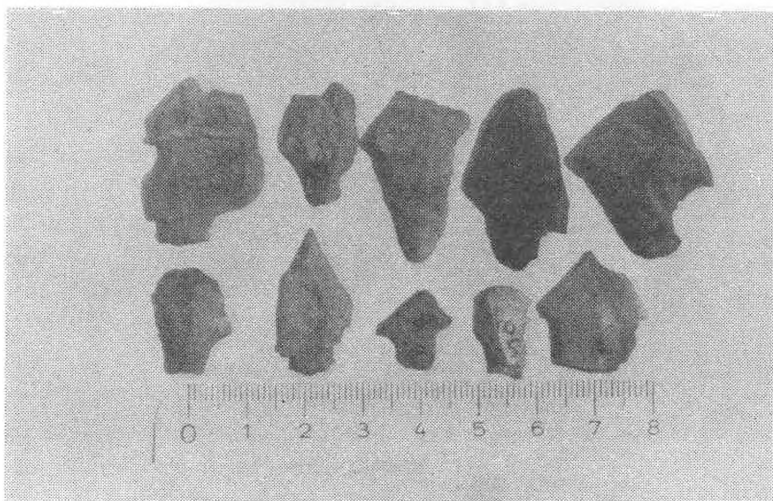
Res. 2

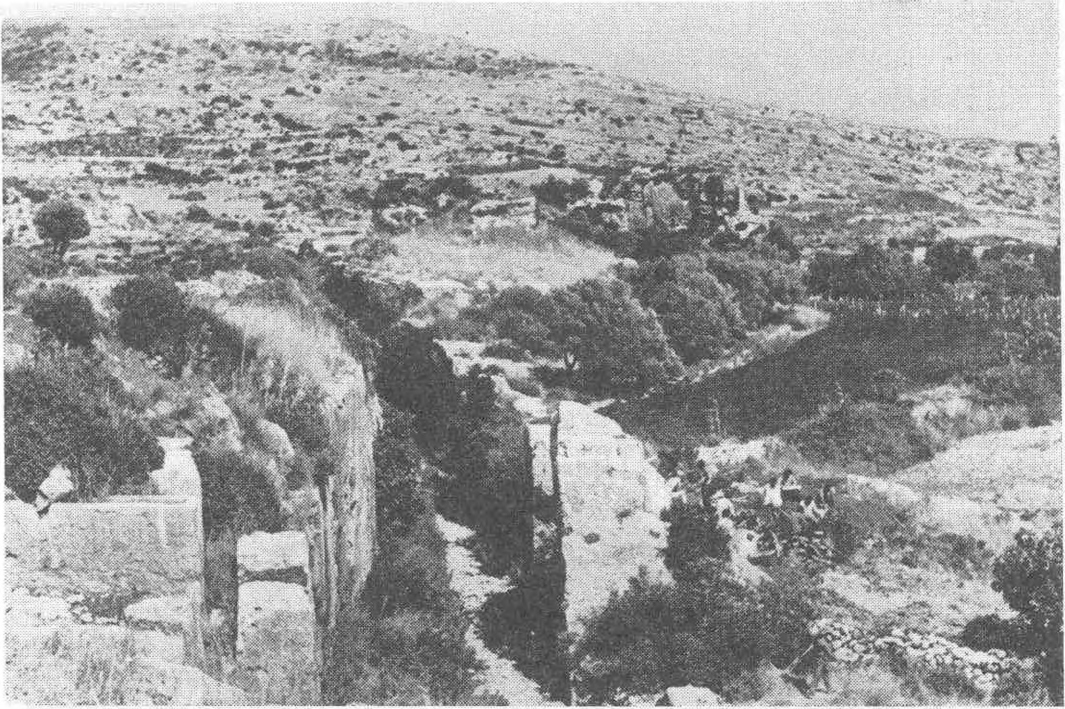
Res. 3

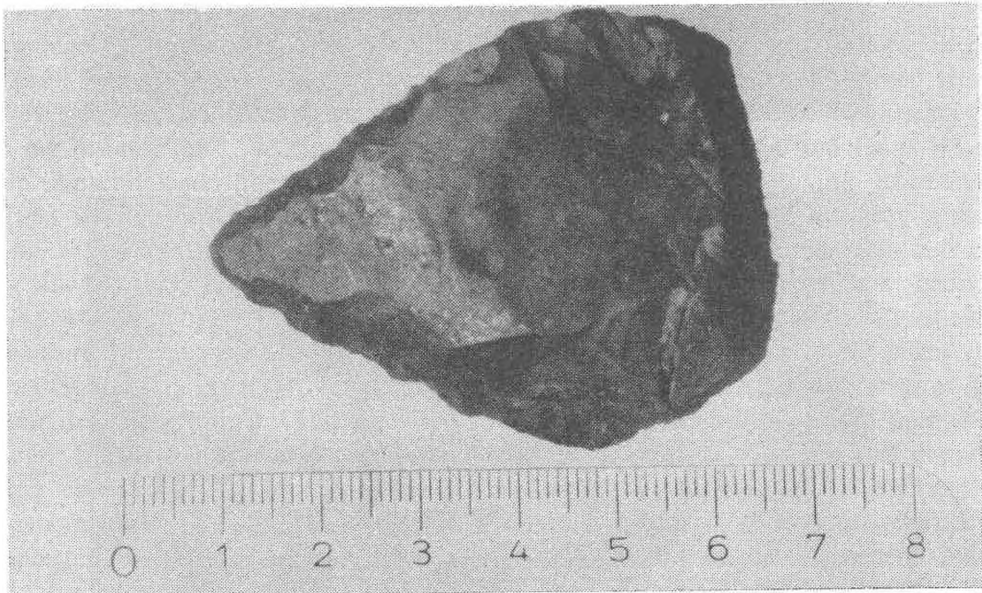
Res. 4

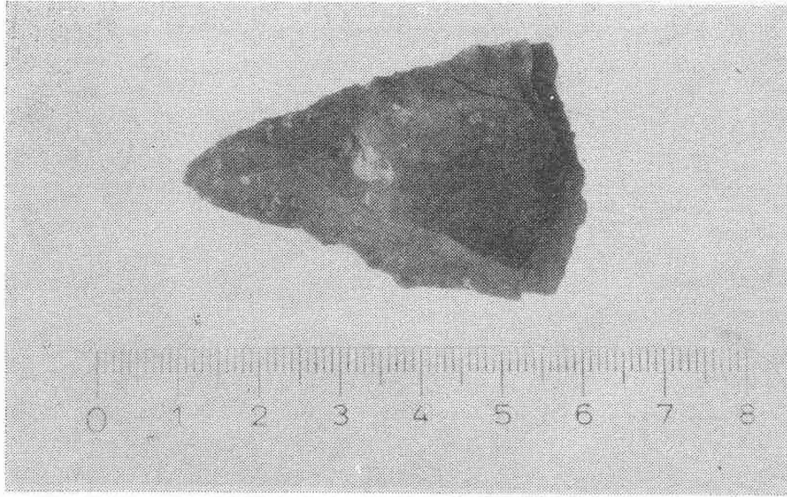
Res. 5

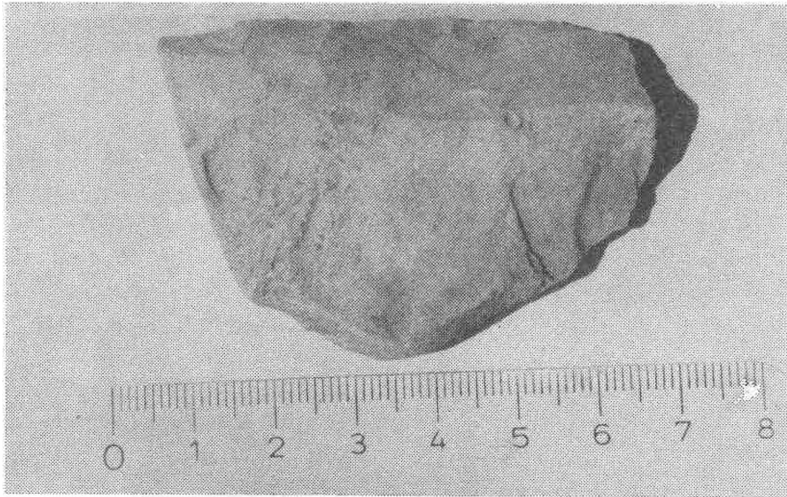
Res. 6

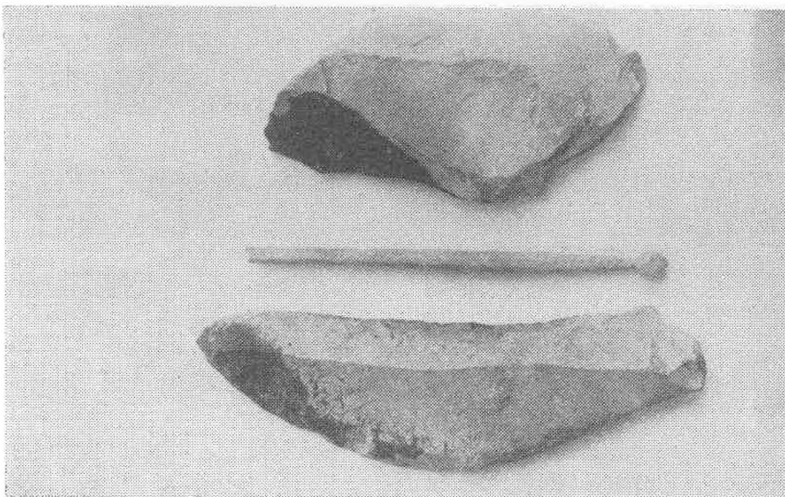
Res. 7

Res. 8

Res. 9

Res. 10

AUSGRABUNG PERGAMON TERRASSENHÄUSER WESTLICH DER UNTEREN AGORA

Prof. Dr. ERICH BOEHRINGER - Dr. DORIS PINKWART

Unmittelbar westlich und nordwestlich vom Wohnhaus der deutschen Ausgrabung in Bergama wurde vom 6. bis 23.4.1963 eine Sondagegrabung durchgeführt, um das Gelände für einen Neubau des baufälligen Agora-Depots zu prüfen, da eine bei der Antikenverwaltung beantragte Genehmigung für einen Neubau am alten Platze zunächst ausblieb. So die Absicht und Entscheidung des Ausgrabungsleiters E. Boehringer. Die Sondage brachte beträchtliche Reste antiker Terrassenhäuser ans Licht. Die Häuser wurden vom 8.5. bis 14.7.1963 planmässig bis zum Fussboden freigelegt. Mit Tiefgrabungen vom 13.10. bis 2.11.1964 und vom 5.9 bis 30.10.1965 wurde die Erforschung des Geländes abgeschlossen. Die Bearbeitung der Funde hat sich bis 1967 fortgesetzt. Die Sondagegrabung wurde unter Mithilfe von cand. Archit. U. Wiesinger von D. Pinkwart geleitet. Die systematische Freilegung lag bis zum 25.5.1963 in denselben Händen. Anschliessend übernahm für das Jahr 1963 B. von Freytag-Löringhoff die Aufgabe, wobei sie von N. Kunisch unterstützt wurde. Die Tiefgrabungen 1964 und 1965 wurden von W. Stammnitz und D. Pinkwart unternommen.

Das Gebiet von etwa 50x50 m Fläche zwischen den Schichtlinien 120 und 145 des alten Burgbergplans zeigte vor der Grabung einen unter 30 Grad nach Südosten geneigten, von Felspartien terrassenartig unterteilten Hang. Es wird im Osten von den teilweise auf antiken Mauern stehenden Westmauern des Grabungshauses, im Süden durch die moderne Strasse zur Akropolis und im Westen durch eine

von der Südwestecke des Gymnasions herabkommende, südwestlich ziehende Felsnase begrenzt. Die nordöstliche Grabungsgrenze verläuft 8 m nördlich der Flucht der antiken Mauer, die das deutsche Grabungshaus im Norden abschliesst.

Die Grabung legte zwei antike, von je einem Peristylhaus bebaute, übereinandergestaffelte Terrassen und den Rampenweg zu weiteren nördlich anschliessenden Häusern frei und schnitt auf einer dritten, weiter südlich und tiefer gelegenen Terrasse zwei Wohnhäuser an, deren grösster Teil bereits dem modernen Strassenbau ohne Kontrolle oder Aufnahme zum Opfer gefallen war. Auf einer nordwestlichen, höher gelegenen Terrasse kamen Mauern eines weiteren Hauses hervor. Plan, (1).

Die ehemals zur einen Hälfte in den Hang getriebenen und zur anderen Hälfte künstlich angeschütteten Terrassen von Haus II auf der oberen und Haus III auf der mittleren Terrasse sind abgestürzt; nur die Stützmauern auf der jeweils tiefer gelegenen Terrasse haben sich teilweise erhalten. Durch die Hanglage bedingt, stehen die Nordmauern im allgemeinen noch hoch; die Zimmerwände fallen zum Peristyl hin ab, das Peristyl ist zum Teil noch im Stylobat vorhanden, zum Teil, wie der Südteil des Hauses, mit der Terrassierung abgestürzt. Der östliche Abschluss der oberen Terrasse stürzte ab, als das ungefähr 5 m tiefer gelegene Nachbarhaus I keinen Halt mehr bot.

Diese Häuser gehören zur hellenistisch-römischen Wohnstatt, die sich nördlich und westlich der unteren Agora

(1) Boehringer "Die Ausgrabungsarbeiten zu Pergamon im Jahre 1965" Archäologischer Anzeiger 1966 s. 438.

terrassenartig aufbaut und von der bereits Dörfeld in der Jahren 1901 bis 1905 wichtige Teile aufgedeckt hat, so vor allem das weiter nördlich liegende Haus des Konsuls Attalos und das Terrassenhaus I, bei Dörfeld Wohnhaus A, das westlich an die Agora anschliesst und sich nach ihr orientiert. Im Peristyl und in den anschliessenden Räumen dieses Hauses hat Dörfeld 1901 das deutsche Grabungshaus errichtet.

Das neu ergrabene Haus II schliesst an Haus I mit fast gleicher Orientierung unmittelbar, aber, auf beträchtlich höherem Niveau an (Peristylhöhe Haus I 134,5 m ü. M., Haus II 139,65 m ü. M.). Die Peristasismauern im Norden liegen in einer Flucht, und die Ostmauer von Haus II ist auf der starken äusseren westlichen Peristasismauer von Haus I erbaut. Das in späthellenistischer Zeit über einigen wenigen früheren Mauern erbaute Haus mit einer mindestens 30 m breiten, nach Süden gerichteten Front umfasst ein Peristyl mit 5×5 Säulen in der Südostecke des ganzen Komplexes, eine Flucht von drei ungefähr gleich grossen Zimmern im Norden des Peristyls, einen grossen, wahrscheinlich ehemals von Pfeilern, später von Mauern unterteilten grossen Nordwestsaal von $8,40 \times 8,60$ m und einige weitere, abgestürzte und daher in ihrer Ausdehnung nicht sicher bestimmbare Zimmer im Südwesten, sowie daran anschliessend einen kleinen Annex von ein oder zwei Zimmern. Der Eingang liegt im Westen und ist nur über eine Sackgasse zu erreichen. Diese zweigt unmittelbar neben dem Haus, rechtwinklig und hangabwärts nach Süden führend, von dem Strässchen ab, das oberhalb der Nordwestecke der Unteren Agora von der Hauptstrasse der Stadt abbiegt und nördlich an Haus I und II westwärts vorbeiführt.

Haus III zeigt mit zwei ineinander gewachsenen hellenistischen Bauphasen einen weniger einheitlichen Grundriss. Die 37 m breite, nach Süden gerichtete Front weicht um $4^\circ 24'$ nach Südosten von der Front des höher gelegenen Hauses ab und korrespondiert so mit dem Rest seiner

früheren Bebauung. Ein Grossteil der Rückmauer dagegen ist zugleich Terrassenstützmauer für Haus II und wie dieses orientiert. Haus III besteht aus einem grossen Peristyl mit sieben Säulen im Norden und mindestens drei, höchstens sechs Säulen an der westlichen und östlichen Flanke, einem $7,50 \times 7,50$ m messenden Saal im Osten, einer Flucht von fünf kleinen Zimmern im Norden und mehreren verschiedenartigen Räumen im Westen. Der Anschluss von Haus III an Haus I, die beide ungefähr auf gleichem Niveau liegen (Peristylhöhe Haus I 134,5 m ü. M., Haus III 132,5 m ü. M.), konnte nicht geklärt werden, da die vor etwa zehn Jahren angelegte Sickergrube des Ausgrabungshauses eine nähere Untersuchung dieses Bereiches unmöglich machte. Da jedoch der Eingang zu Haus III im Osten liegt, muss ein Verbindungsweg zwischen der von der Unteren Agora nach Westen aufsteigenden Treppe und dem ungefähr in gerader Linie weiter westlich liegenden Eingang von Haus III südlich an Haus I vorbeigeführt haben. Daraus wiederum lässt sich die Nord-Süd-Erstreckung von Haus I mit ungefähr 28,5 m erschliessen, so dass das Peristyl wohl 8×6 Säulen und die Westzimmerflucht nicht mehr als fünf Räume gehabt hat.

Haus IV liegt zum grössten Teil unterhalb von Haus I und ist ungefähr wie dieses orientiert. Nicht näher bestimmbare, nur in kurzen Stücken erhaltene Nord-Süd-Mauern stellen die Verbindung zur Unteren Agora her. Haus V schliesst sich westlich an. Seine Nordmauer fluchtet ungefähr mit dem Südteil von Haus III, dessen Terrassenstützmauer sie gewesen sein muss. Haus VI liegt ohne baulichen Zusammenhang mit den genannten Häusern westlich von Haus II und nördlich des Westteils von Haus III auf hohem Niveau, in seiner Orientierung etwas aus der OW-Flucht von Haus II nach NW gedreht.

Die verschiedene Orientierung der Häuser zeigt, dass in diesem Gebiet bereits

vor Anlage der Unteren Agora gesiedelt wurde, wobei die Häuser sich dem natürlichen Hang anpassten. Nach Anlage der Agora dagegen orientierte man sich nach dieser, wahrscheinlich im Zuge einer Neuplanung des ganzen Villenviertels. Der Befund bezeugt Besiedlung der in späthellenistischer Zeit, in der zweiten Hälfte des 2. Jhs. v. Chr., angelegten Terrassen auch in römischer und byzantinischer Zeit. Die hellenistischen, grosszügig angelegten Privathäuser wurden in römischer Zeit nur geringfügig verändert, in byzantinischer Zeit hingegen aufgegeben und von mehreren hüttenähnlichen Quartieren eingenommen bzw. überbaut. Vorhellenistische Scherben in jüngeren Auffüllungs- und Zerstörungsschichten lassen auf Besiedlung des Platzes oder seiner näheren Umgebung bereits in prähistorischer, subgeometrischer, archaischer und klassischer Zeit schliessen. Eine frühbronzezeitliche Scherbe ist das erste keramische Zeugnis prähistorischer Zeit vom Burgberg; bei den Grabungen in den Jahren 1879-1886 auf der Hochburg und 1927/28 im hangabwärts an diese anschliessenden Temenos für den Herrscherkult kamen nur Steingeräte zu Tage. Auch geometrische und archaische Scherben sind bisher nur von der Akropolis bekannt; klassische wurden dort bei den 1913 auf halber Burgberghöhe durchgeführten Grabungen am philetairischen Tor in grösserer Anzahl gefunden.

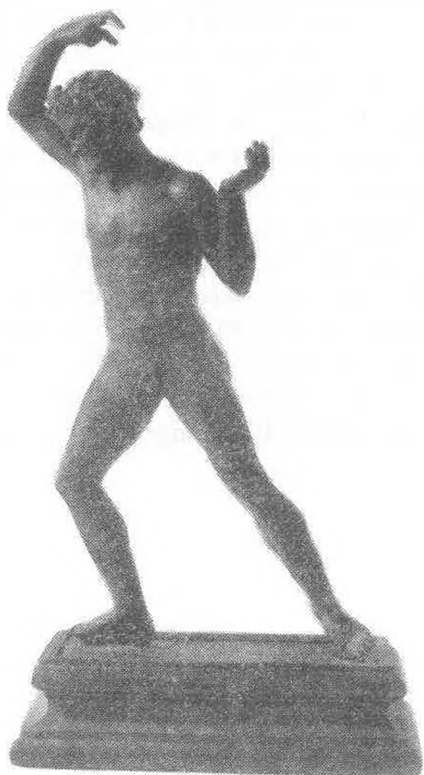
An wichtigen Einzelfunden erbrachte die Grabung ferner Reste weitgehend rekonstruierbarer Wanddekorationen, ver-

schiedene römische Mosaik- und Inkrustationsböden, zwei geschlossene Fundkomplexe mit zahlreichen Typen römischer Keramik des 1.-3. Jhs. und eine kleine Sammlung von 25 "lebensgrossen" Terrakotta-Efeublättern wohl augusteischer Zeit. Den schönsten Fund bildeten drei späthellenistische Kleinbronzen, die im Schutt von Haus II gefunden wurden. Die gut und mit Basis erhaltenen Statuetten stellen einen Herakles des Typus Farnese (H 0,21 m), einen Satyr (H 0,28 m) und einen Gepanzerten, Feldherrn oder Mars Ultor (H 0,41 m), dar. Sie waren bei ihrer Auffindung stark verkrustet und wurden im Winter 1963/64 im Archäologischen Museum in Istanbul gereinigt und von Herbst 1965 bis Frühjahr 1967 im Museum für Antike Kleinkunst in München einer Nachbehandlung unterzogen. Sie sind jetzt im Archäologischen Museum in Bergama ausgestellt (Inv. Nr. Maden işler 191-193).

Das Material der Grabung ist durchgearbeitet und wird voraussichtlich als Bd. XII der ALTERTÜMER VON PERGAMON im Jahre 1968 in Druck gehen. Die Bearbeitung des architektonischen Teils besorgte W. Stammnitz, die des archäologischen D. Pinkwart. E. Hoffmann übernahm die Bearbeitung der Terrakotten, M. Honroth die des Glases, Ch. Boehringer die der Münzen. Die drei aussergewöhnlichen, hier wiedergegebenen Bronzen (Abbildung 1 bis 6), sind von D. Pinkwart in dem in Kürze in Druck gehenden Sammelband PERGAMENISCHE FORSCHUNGEN Bd. I eingehend besprochen.

Herakles typus Farnese

Laufender Satyr

Feldherr oder Mars Ultor

APHRODISIAS RESULTS OF THE 1967 CAMPAIGN

Prof. KENAN T. ERİM

During the summer of 1967, which marked the seventh campaign of excavations conducted on the site of Aphrodisias in Caria under the aegis of New York University, operations were concentrated of several areas of importance where investigations had been already initiated earlier. The Baths of Hadrian, the vicinity of the temple of Aphrodite, the Odeon, and the Bishop's Palace as well as the "acropolis" witnessed extensive excavations which all yielded most interesting data and significant discoveries of all kinds. New trenches dug on the upper western flank of the "acropolis" and in the eastern sector of the village of Geyre produced unusually fascinating revelations regarding the prehistoric past of Aphrodisias.

Investigations in the impressive Baths of Hadrian continued in the presumed *frigidarium* whose presence had already been suggested, last year, in the *tepidarium* as well as in two contiguous halls or galleries to the north. The main feature of the *frigidarium* proved to be an approximately rectangular pool of a depth of ca. 1.30 m. which was framed by a moulded parapet or balustrade and marked by four colossal Ionic columns at its four corners. Only traces of its marble pavement, consisting of square or rectangular slabs, remain. Along its western side, the balustrade was cut through by an off-center, large base which obviously once supported a statue, and according to borings and cuttings noticeable on the blocks, also included pipe or pipes perhaps connected with a fountain-spout for the pool. The upper moulded section of the base bore several lines of an inscription

only partially preserved, which recorded the munificence of an unknown individual who apparently supplied funds for the construction of water-pipes and the erection of some statues in the Baths. Immediately behind the base, on the marble pavement of the western portico of the *frigidarium*, a gigantic statue was found. It portrays a heroic nude male figure, preserved down to the knees, with a chlamys wrapped about his left shoulder, and may well have stood on the base. The absence of a head and other attributed hinders the identification of the figure with an emperor or a divinity, the two most likely possibilities. The sensitive modelling of the torso clearly indicates that the skill of the sculptors of Aphrodisias was not impaired by colossal proportions. An aperture located beneath the statue revealed an access to a complicated underground system of waterchanneling and evacuation, parts of which must have been obviously connected with the pool of the *frigidarium*.

Two other large rectangular moulded bases became gradually apparent facing one another in a symmetrical position along the northern and southern parapet, snuggled next to the southwestern and northwestern column. Among the many sculpture fragments found in the vicinity of the *frigidarium*, the two most probable candidates for decorating these bases were two male torsos and a female figure uncovered last year and during the present season. The handsome overlifesize nude male torso found near the southwestern base in 1966 had suggested by its striding motion and modelling the Achilles figure

of the well-known Achilles and Penthesilea group. The body of Penthesilea, betraying the same high-quality finish and workmanship, was discovered in early July inside the pool, near the southwestern base, along with other appurtenant fragments, thus confirming the earlier hypothesis.

Since the Achilles and Penthesilea seemed to occupy the southwestern base, the identity of the group presumably supported by the northwestern base was the subject of interesting speculation. The likeliest candidate appeared to be the chronologically and compositionally affiliated group of Menelaus dragging the dead Patroclus. Surprisingly enough, this conjecture was unusually borne out by a battered, but recognisable male torso, found inside the pool near the north western base. The strap across its chest and the drapery of the tunic held by it strongly resemble those of the famous Pasquino statue. Although no further joining fragments were found, the identification of the two groups is certain. The juxtaposition of two well-known sculpture masterworks of the Hellenistic period is obviously most thought-provoking and significant.

The special purposes for which the two westernmost galleries excavated north of the *tepidarium* were intended remain uncertain. Both halls communicated with one another as well as with the *tepidarium* by means of a small doorway. The northernmost of them was paved with well-preserved black and white marble slabs and opened onto the west portico of the *frigidarium* via a large central gate or door. The other gallery could be entered from the *apodyterium* by means of a smaller door and was separated from the *tepidarium* by five huge, impressive arcaded niches, the central one of which was pierced by a door. The floor of this gallery also turned out to be attractively laid with black and white slabs, but does not seem to be supported by a hypocaust, though hot-air circulation arrangement can be noticed on the east wall of the hall. It was

also broken through at a probably late date by a hole connected with the establishment of a water-reservoir or a well. An *opus sectile* mosaic floor decoration nearby, approximately at the center of the eastern part of the gallery, suggests a spout-like or similar fountain arrangement. To the western end of this hall, a parapet or ledge related to a basin extending across the width of the hall, similar to the ones uncovered in the central *calidarium*, became apparent as the 1967 operations were drawing to a close. As the excavations of this impressive thermal establishment proceed, it is certain that the Baths of Hadrian underwent a series of transformations and repairs limiting its operations, probably following a destructive earthquake in the fifth or sixth century. The frequent re-use of marble revetments for the repair of damaged floors and pavements is one of the most striking illustrations of such necessary steps.

The essential problems concerning the Temenos of Aphrodite, the Odeon and the Bishop's Palace areas of Aphrodisias center on an understanding of the topographical relationship between these complexes. Extensive excavations were undertaken here last summer in an effort to shed light on several strategic locations. The physical connections between the Bishop's Palace and the Odeon, on the one hand, and the Odeon and the Temple of Aphrodite, on the other, are beginning to acquire new dimensions, though the size of the areas involved prevents rapid excavation and solution of problems. Immediately outside the third (from the west) backchamber of the Odeon once supporting the *summa cavea* of the building, a most interesting monument came to light. It consisted of a three-stepped platform or crepis, of circular shape. Fitted with care inside, it, in its core, were a large sarcophagus of the crudely finished garland variety and the lower portion of a round altar or cippus, partly hollowed out and decorated on the outer face with attractive

figures of Erotes carrying swags of flowers and fruits. The sarcophagus naturally contained only fill, its flat lid having been cast aside nearby. The round altar, however, was probably placed here as an after-thought. The upper part of the monument was unfortunately destroyed and levelled, a fact clearly indicated by the stratigraphy which showed at least two late Roman-early Byzantine terracotta water-conduits in accumulations just above the crepis. There are, however, marks and cuttings on the top step (or stylobate) of the platform, and several joining fragments clearly indicate that an octogonal arrangement of seats of benches with finely modelled lion's paw at the angles rose over the top step and concealed the sarcophagus and the altar. Further markings on the recovered seat fragments suggest that there was at least another tier or superstructure above the seats, but its precise form (perhaps again octogonal) and nature remain to be determined. There can be no doubt that this monument was a tomb, perhaps a cenotaph, for a notable individual or citizen of Aphrodisias, in other terms a kind of *heroon*. Its date in relation to the Odeon can hardly be questioned: since the lowest step of its crepis was clearly nicked by the construction of the exterior wall of the backrooms of the Odeon, it obviously existed here before, somewhere in the late first or early second century.

To the north of the monument, a well-constructed wall forming two angles was encountered. Its relationship to the monument as well as the nearby Temenos of Aphrodite remains unclear. A stylobate with two non-matching column bases appeared on this side of the wall as if forming a portico or colonnade near the monument. A very loosely built wall running north-south near the stylobate was accidentally encountered and proved to date to Byzantine times. Its gradual dismantling produced an exceptional amount of sculpture fragments of great variety and quality. The roughly finished state

of some of these would tend to suggest the presence in this proximity of a sculptors' workshop or studio. Among the numerous pieces recovered, one must mention two excellent versions, overlife-size, the other smaller, of a satyr gaily dancing while playing with the child Dionysus astride on his left shoulder. The interesting evidence provided by this group is its being almost identical to a statue found in Rome, near the Esquiline in 1887 with a group of others and now in the Glyptotek in Copenhagen, and signed by the Aphrodisias sculptor Flavius Zeno. Also worthy of attention are: an elegant, lean, young, oak-wreathed athlete (possibly Herakles?); an overlifesized head of a satyr laughing ecstatically, his head thrown back in wild abandon; a familiar *spinario* group of Pan extracting a thorn from a satyr's foot; the exquisitely modelled lower body of a nude female figure, her legs elegantly crossed (Aphrodite? or a nymph?) and many others. The roughly finished fragments include two lifesize busts of men, a full length nude male figure, probably its head, a small Pan and a nude female torso, both reflecting Hellenistic "rococo" trends. Since excavations in this area remain incomplete, further joining fragments may be expected next summer.

Two trenches dug to the west of the Temple of Aphrodite yielded traces of streets. Near one of these, which possibly ran east-west, an attractive early Byzantine male portrait head was brought to light. In another instance, a roadway of width appeared to have skirted the edge of the atrium of the temple-basilica in a north-south direction.

Excavations within the temple of Aphrodite proper were limited to a trench completing the northwest corner of the cella foundations dismantled by the Byzantines. Though fragmentary, the newly uncovered evidence again corroborated the late Hellenistic date of construction of the temple, and also yielded further data on the earlier history of this area. The latter material, unfortunately mixed as a

result of the late Hellenistic building activities, included terracotta figuring fragments of both archaic and subsequent date, sherds from reliefware and "goat - style" pottery, as well as a complete three - nozzled lamp carved out of a greenstone and very probably archaic in date.

The large theatre of Aphrodisias, situated on the eastern slope of the "acropolis" continued to produce startling evidence and revelations. At least eleven tiers of the seats of its *ima cavea*, up to the *diazoma*, appear to be in excellent condition, following clearance in the northern part of the structure. It is quite likely that the seats will continue to be good condition as the work proceeds downwards along the *cunei* and towards the north *parados* and the stage. There, five rows of seats down to the stage, including the stairway along the *parodos* and the *scaena* itself were excavated in a trench dug between the two staked here earlier in 1965 and 1966. The *scaena* itself was cleared from the edge of the *pulpitum* to that of the stage building. A large quantity of architectural material was recovered from the floor of the stage as well as significant epigraphical documents and sculpture. One of the inscriptions was found encased unto the stage building and appears to be a copy made in Imperial times of a letter addressed to the Aphrodisians and recording events in which they participated in the first century B. C. Although the text is not yet complete, the writer of the letter could well be Mark Antony praising the Aphrodisians for their assistance in the Q. Labienus and Parthian episode. Another most interesting inscription was a statue-base of Domitian. The statue itself, overlifesize and showing the emperor draped in his toga, as well as the fragmentary but identifiable head were subsequently located. Other sculpture fragments of interest included a powerfully built and modelled male torso, with its upper arms (the lower arms are missing) curiously bound, perhaps implying that the figure may have been a pugilist. Discovery of fragments

of the face and head fitting the torso show a bearded satyr - like, stern physiognomy, whose precise identification remains problematic. Both statues must have once decorated the *scaenae frons* of the theatre. The statue of Domitians is an important piece of evidence : its somewhat weathered surface suggests its having been placed perhaps high on the decoration of the stage facade. On the other hand, its presence is helpful for the chronology of the theatre. Indeed, on its evidence, one can obviously conclude that the Aphrodisias theatre was either built before or during the reign of the Flavian emperor (81-96).

Stratigraphical analyses as well as ceramic material found on the *proscenium* itself (mong others, a lamp) point out that here, too, as in the Odeon and the Baths of Hadrian, repairs and modifications were undertaken in late Roman times, and that a final collapse or destruction, probably brought about by an earthquake led to the complete abandonment of the lower portion of the theatre somewhere in the fifth or sixth century. Erasure of the name of Aphrodite noticeable on a faintly readable inscription on the *pulpitum* moulding also corroborates such a hypothesis. Finally, the *via venatorum* running along the length of the *proscenium* was cleared and partly opened up. It proved to have an exit door acceding to the orchestra, but late Roman modifications must be taken into account again in this area.

The prehistoric past of Aphrodisias was strikingly illuminated by an unusual abundance of significant finds made on the western slope of the "acropolis". A 6 by 9 m. trench, 13 m. up the slope produced clear indications of the artificia lorigins of the hillock, as the edge of a mound of at least Bronze Age date was encountered at a depth of 2.5 m. below two layers of Byzantine occupation. The eastern part of the trench turned out to be closest to the core of the mound and revealed undisturbed Bronze Age material. As many as seven levels of occupation above the

5.5 m. line may be numbered here. At 5.50 m., fragmentary architectural remains consisting of mudbrick walls on a one course, rough - stone foundation began to appear (Complex I). Associated with them, some whole pots, ceramic spindle whorles and a stone axe were discovered. Between this complex and the following one labelled Complex II, evidence seems to indicate several layers belonging to temporary occupations when squatters probably availed themselves of the remaining walls of Complex II which was obviously destroyed by fire. Three rooms of Complex II itself could be investigated. Their walls were constructed essentially like those of the earlier complex and in one of the rooms, two large pithoi were uncovered, each containing large quantities of carbonised seeds. In addition, much interesting pottery as well as many spindle whorls, some with incised, white - filled decoration, and other small finds were recorded here. Among them, one must mention loom weights, a fragment of a clay brush handle (very similar to those found in Troy II and IV), two excellent types of *depas amphikypellon* and related smaller cups, a therioform pot on three feet and a bronze axe.

Immediately beneath these burnt remains, a thin unburnt layer overlay the equally charred traces of other settlements below, Complex IV and V. Several bronze objects and a small face pot were connected with these, though no architectural features are as yet recognisable. In another unburnt level below Complex IV and V, hundreds of fragments of well - made, large, red-slipped plates were found. These

plates lay shattered, face down on the ground and had been obviously stacked in piles of as many as eighteen high. Excavation was continued on a limited scale below this level down to a depth of ca. 10 m. below the surface. More stone foundations concentrations of ashes and the lower portion of another *pithos in situ* were discovered in connection with sherds including fine black - slipped and burnished wares with incised white - filled decoration often associated with the Early Bronze Age I or Early Bronze Age II.

A rise on the ground to the east of the "acropolis" mound, at the edge of the half - deserted village of Geyre, was tested for evidence of a prehistoric occupation by means of a limited sondage. Bronze Age material began to be found here at ca. 2 m. below Byzantine and Hellenistic levels of occupation. A *pithos* burial to be dated in the second phase of the Bronze Age and containing a partially flexed female skeleton with two copper bracelets, a small incised jar, spindle whorls and a gold necklace, was encountered. According to the stratigraphy, it had obviously intruded into the remains of an earlier settlement which could be possibly dated to the Chalcolithic period. At least four levels of occupation, one with a plaster floor, were identified. Both the "acropolis" and this eastern mound, named "Pekmez" because of the proximity of *pekmez* - making area nearby, will be subjected to further, more intensive investigations in the course of next summer, and will undoubtedly produce further significant information for the prehistory of Aphrodisias as well as western Anatolia.

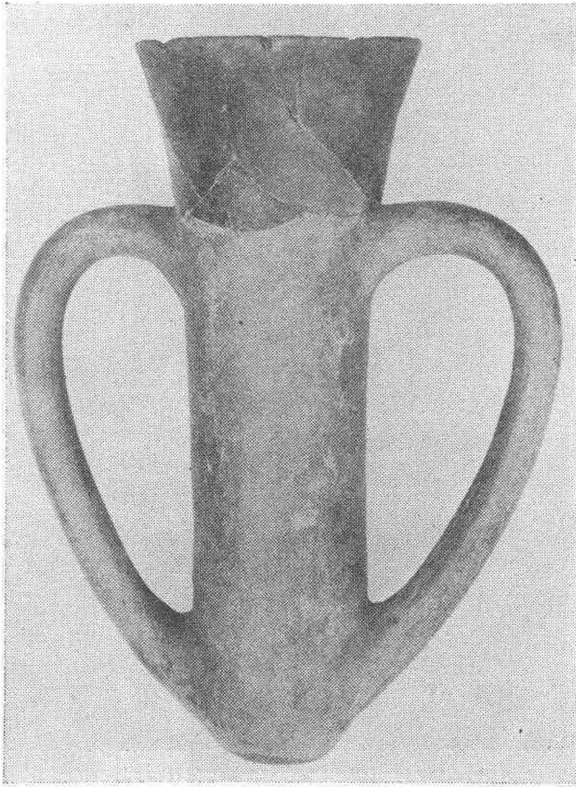

APHRODISIAS 1967
CITY PLAN
OF EXCAVATIONS TO DATE

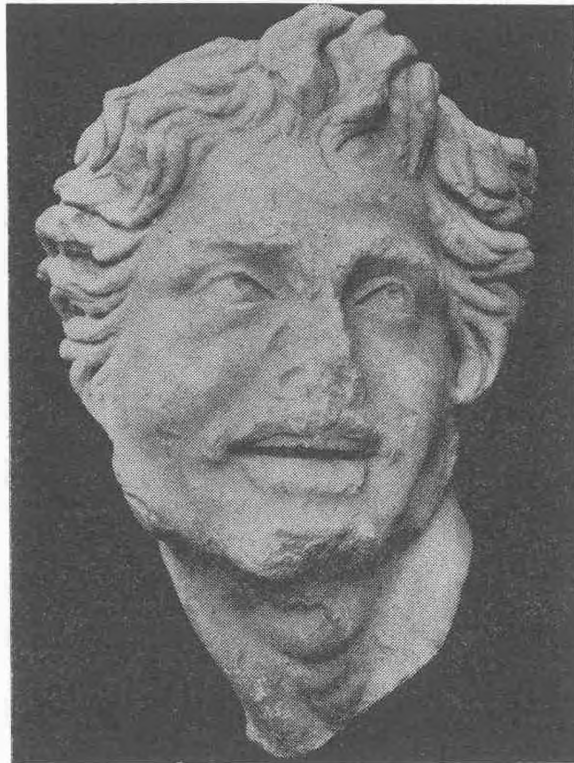

WOLFGANG KLEH, ARCHITECT

- 1 TEMPLE OF APHRODITE
- 2 BISHOP'S PALACE AND OSEIUM
- 3 NORTH TETRARCH COMPLEX
- 4 AROIA
- 5 BATHS
- 6 ACROPOLIS AND THEATRE
- 7 BASILICA
- 8 STYRADIUM
- 9 STADIUM
- 10 TOMB OF STRABON
- 11 WATER CHANNEL AND PORTA
- 12 WATER OF CITY WALL

1 — Aphrodisias, 1967. Acropolis. Early Bronze Age, cup of depas type

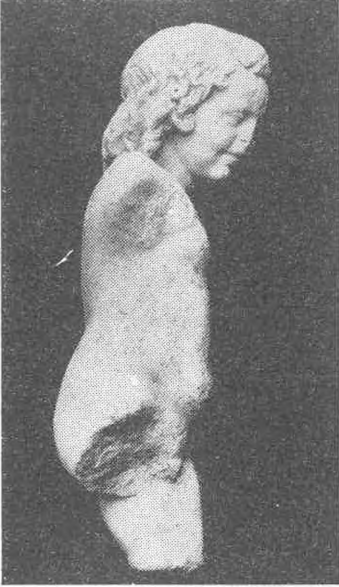
2 — Aphrodisias, 1967. N. W. of odeon; found in a wall, probably to be connected with a sculptor's workshop nearby. Overlifesize head of laughing satyr. 2 nd cent. A. D.?

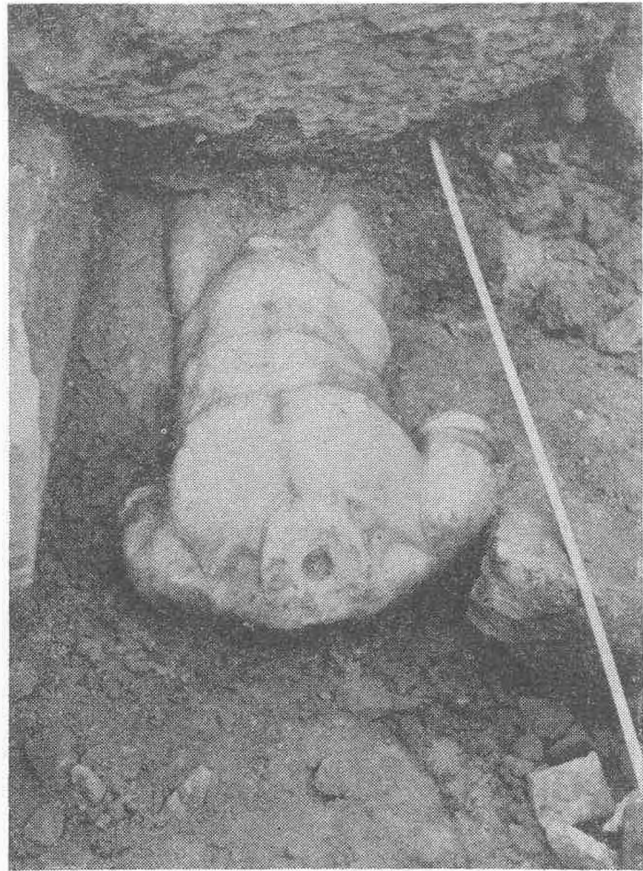
3 — Aphrodisias, 1967. NW Odeon. Round heroon.

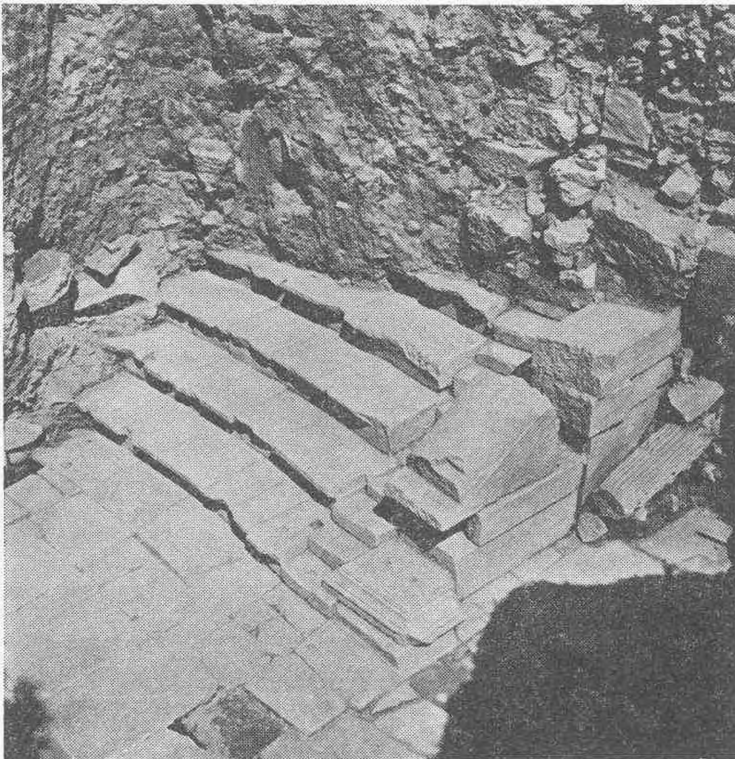
4 — Aphrodisias, 1967. NW odeon. Heroon with Sarcophagus and Cippus?

5 — Aphrodisias, 1967. NW odeon. Sculpture found in wall.

6 — Aphrodisias, 1967. Theatre. Male torso in situ fallen on stage.

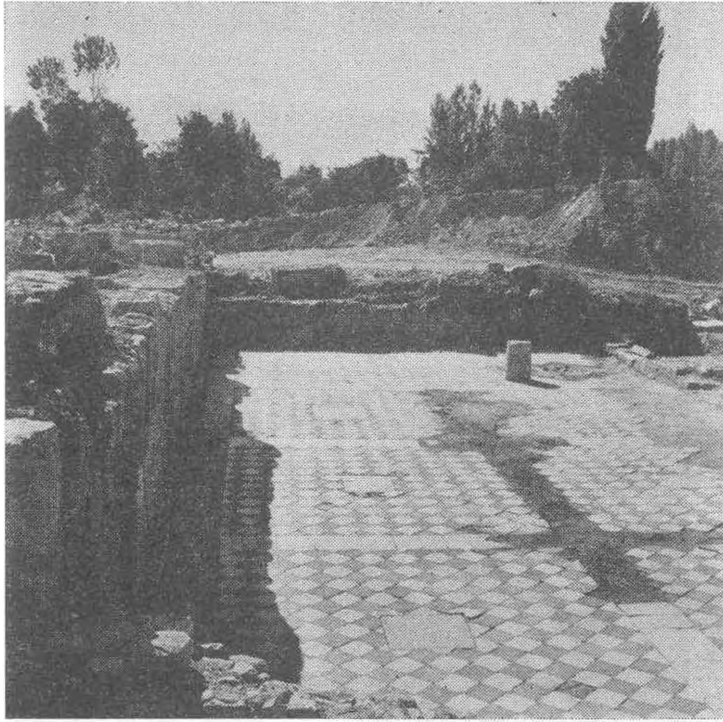
7 — Aphrodisias, 1967. Theatre. Ima cavea and stage.

8 — Aphrodisias, 1967. Theatre statue of Domitian.

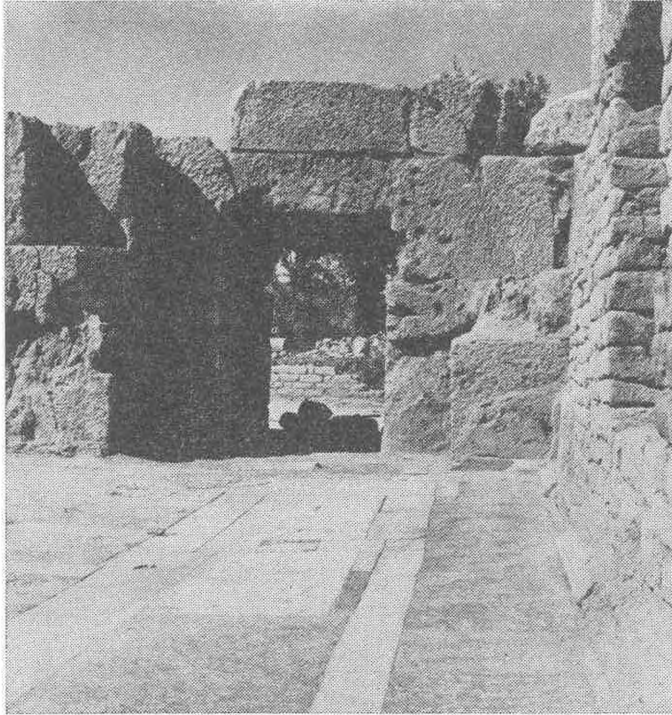
9 — Aphrodisias, 1967. Baths of Hadrian. Arcades between tepidarium and N. Gallery.

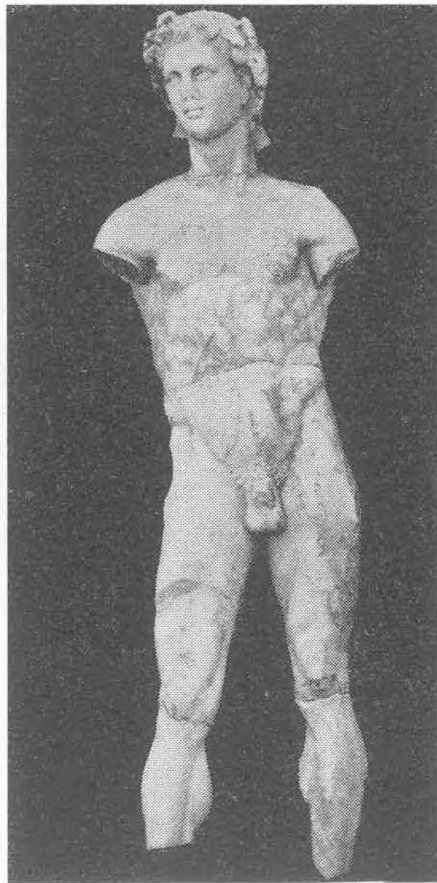
10 — Aphrodisias, 1967. Baths of Hadrian. N. Gallery.

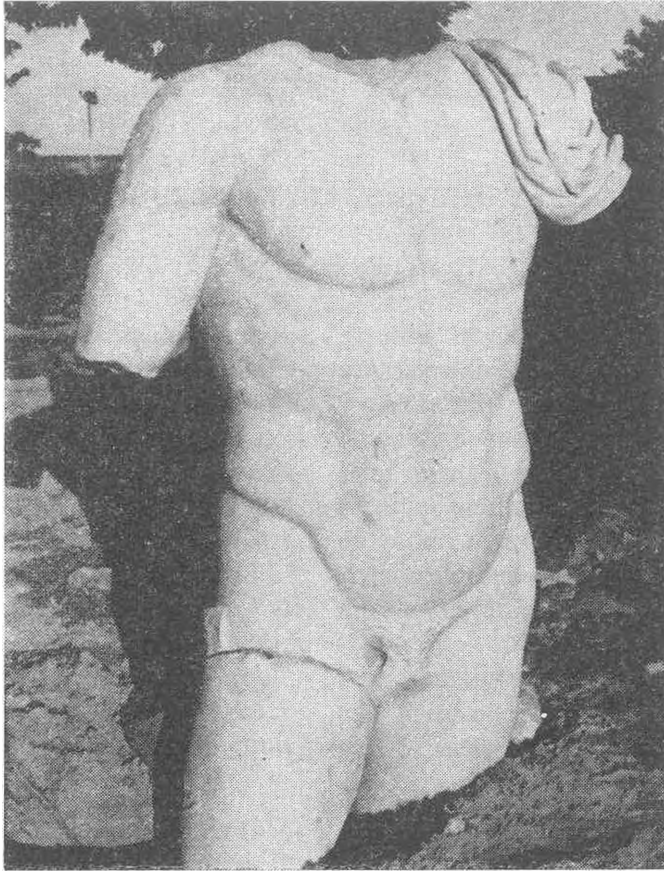
11 — Aphrodisias, 1967. Baths of Hadrian. Frigidarium, Body of Penthesilea (Part of group with Achilles) shown as found fallen inside pool of Frigidarium.

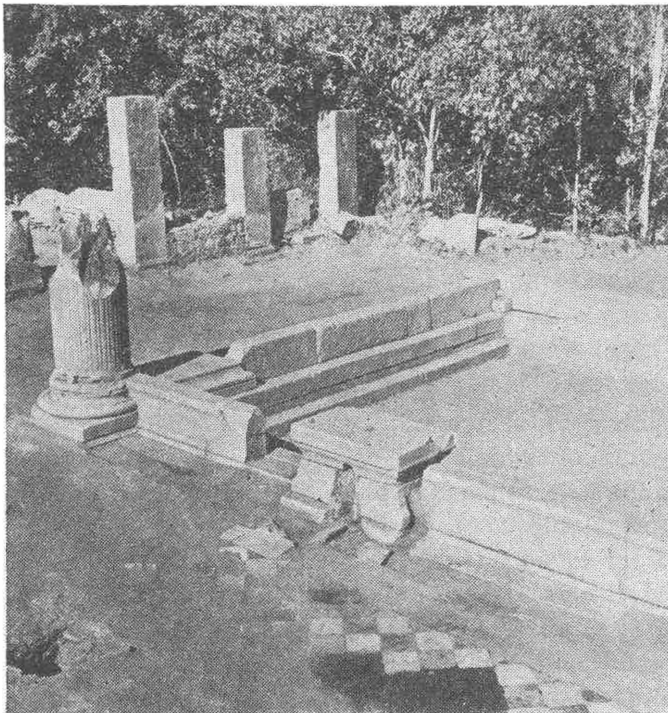
12 — Aphrodisias, 1967. Baths of Hadrian. Connecting door between two northern galleries.

13 — Aphrodisias, 1967. N. W. of odeon; found in wall, probably connected with sculptor's workshop nearby Herakles? or young oak-wreathed athlete 2nd century A. D. (?)

14 — Aphrodisias, 1967. Baths of Hadrian. Colossal statue from frigidarium.

15 — Aphrodisias, 1967. Baths of Hadrian. Pool of frigidarium.

1965 YILINDA İSTANBUL'DA SARAÇHANEDE YAPILAN HAFRİYAT

MARTIN HARRISON - NEZİH FIRATLI

1964'teki kısa ön çalışmalardan sonra 24 Mayıs 1965 de Saraçhanedeki hafriyata on üç hafta süre ile devam edildi¹. Müzeler Genel Müdürlüğünün müsaadesi ve İstanbul Belediyesinin teşviki ve yardımı ile devam eden bu kazı bu yıl da Dumbarton Oaks ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından müştereken idare edildi². Araştırmalarımız Şehzadebaşı caddesi ile Atatürk Bulvarı arasındaki yeraltı geçidi inşaatı ile ilgili büyük kazı sahası ve onun yanındaki VI ıncı asra ait Ayos Polyeuktos kilisesi kalıntısı üzerinde devam etmiştir.

Yeraltı geçidi çalışmalarına 1964-1965 kış mevsiminde devam edilmiştir. Bu büyük kazı faaliyeti sırasında ortaya çıkarılan binalar N. Fıratlı tarafından takip edilmiştir. En mühimleri şunlardır : İbrahim Paşa Hamamına ait büyük temeller³, daha derin bir tabakada IV üncü ve V inci asra ait büyük binaların önemli ölçüdeki kalıntıları, doğu batı istikametinde 80 metreden fazla devam eden büyük bir duvar ki buradan geçen ve mese denilen

¹ Birinci mevsime aid raporlar için bk. *Dumbarton Oaks Papers* 19, s. 230 v. d.; M. J. Mellink, *American Journal of Archaeology* 69 (1965), s. 149. Bu arada *Türk Arkeoloji Dergisi*, *İstanbul Müzeleri Yıllığı* ve *Anatolian Studies*'de de raporlar yayınlanmıştır.

² Hafriyat heyetine dahil olanlar : Mr. G. R. J. Lawson (mimar), Mrs. Harrison (fotoğrafçı), Dr. J. W. Hayes (çanak - çömlek mutahassısı), Dr. N. Asgari, Bn. Ü. İzmirli, Mr. C. Arthur (hafriyat asistanları). Arkeoloji Müzesi teknik elemanları da bize çok yardım ettiler. Arkeoloji Müzesi müdürü Necati Dolunay'ın hafriyatımız esnasında hiç eksilmeyen yardımından dolayı minnetdarlığımızı tekrar ederiz.

³ Krş. H. Glück, *Die Bader Konstantinopels* (Vienna, 1921), s. 142, resim 105.

sütunlu büyük cadde ile alâkalı olması muhtemeldir⁴.

Yer altı geçidi inşaatı sırasında kullanılan muvakkat yolun iki yanındaki tranşeler vasıtasıyla (Res. 1) kilisenin temel plânının umumi hatları tesbit edildi. 1964 de yerleri tayin edilen ve A, B, C harfleriyle gösterilen üç bina kalıntısının kilisenin cenup doğu köşesi, absid platformu ve kuzey - doğu köşesi olduğu anlaşıldı. Absid platformu çıkıntısı ile batıda narteks hariç olmak üzere kilisenin planı kenarı 52 metre uzunluğunda olan bir karedir. Bemanın altında küçük bir kript vardır (Res. 2). Binanın merkezinde ambonun istinat etmesi muhtemel olan muhkem eliptik bir platform var. Üç nefi birbirinden ayıran iki muazzam temel duvarı, yedi metre kalınlığında ve derinliğindedir. Nef sütunlarının buna dayanmaları gerekir (Res. 2). Kilisenin ancak alt yapısı zamanımıza kadar kalmıştır. Bu kısımda geçitlerin ve hücrelerin mühim mimari parçalar ihtiva eden döküntüler ile dolmuş olduğu görülmüştür. Açık bir eksedraya ait elemanlar, kilisenin kubbeli olduğu ihtimalini teyit etmektedir. Şimdiki delillere göre ihtimale en yakın terkip, bazilika tarzında bir binayı örten belki 20 metre çapında olan merkezi bir kubbe olabilir.

Binanın iç tezyinatına ait pek bol ve zengin malzeme ele geçmiştir. Apsis sahasında kakmalı bir sütuna ait üç parça daha bulundu. Birinin üzerindeki itinalı kakma tezyinatın büyük bir kısmı, yani amatist'ler, yeşil ve yaldızlı camlar yerlerinde durmakta idi. Başka kakmalar da çok miktarda bulundu. Bunlar yeşil ve mavi

⁴ Krş. *De Ceremoniis* (Bonn tab'ı), s. 75-76.

camlar, sedefler ve ince akik parçalarının ibarettir. Polikrom mermer kaplamalar yirmiden fazla muntakadan, ezcümle Numidya, Mısır, Anadolu ve Yunanistan taraflarından gelmiştir. Duvar ve döşeme mozaik parçaları ile kaba boyalı sıva parçaları da görüldü.

Üç binden fazla mimari ve heykeltraşi parçası kaydedildi. Çoğu Prokonnesus mermerinden yapılmıştır. Bunlar arasında büyük söveler ile kornişler olduğu gibi pencere çerçevelerine ve kabartmalı korkuluk levhalarına ait küçük parçalar da vardır.

En mühim eserler arasında şunları zikrederim :

1. Kemer parçası. Köşesinde burmalı asma dalları ve iç kısımda önden görülen bir tavuskuşu var. Kitabesi, bu kilisede evvelce mevcut olan uzun bir metnin 32 ci satırı olduğu kolayca tayin edilebildi (Lev. 3)⁵. 1960 senesinde keşfedilen buna benzer bir niş⁶, 31 ci satırı ihtiva ediyordu. Şimdi Arkeoloji Müzesinin ilk avlusunda teşhir edilmektedir. Niş ile kemerin bitişik olduğu bellidir. Hem de satırları mukavves bir münhani teşkil ediyor. Bundan anlaşılıyor ki bu iki blok, açık bir eksedranın kısımlarıdır.

2. Zengin tezyinatlı bir kornişe aid bir blok. Modiyonları arasında monogramlar var (Lev. 4)⁷.

3. İkişer sıra üslüblanmış nebatî tezyinatlı üç kavisli korkuluk levhasına aid parçalar (Lev. 5).

4. Paye parçası. Asma dalları, rozetler ve "mail müşebbek" motifi ile süslü (Lev. 5)⁸.

Alışılmamış motiflerin çokluğu ve çeşidi, işçiliğin gayet yüksek kalitesi, ta 6 ncı y.y. başında İstanbul şehrinin impera-

torluk sanatının merkezi vaziyetine gelmiş olduğunu gösteriyor. Ayos Polyeuktos kilisesinin inşa tarihi 524 - 527 senelerindedir⁹. Zengin tezyinatlı bu kubbeli basilikanın harabesi, Ayasofya devrinden ve Justinian'ın büyük inşaat programından hemen evvelki devri tedkik etmek için yegâne bir fırsat teşkil etmektedir. Şimdiye kadar başlıca sahanın beşte ikisinden az bir kısmı kazıldı, atrium alanı hiç kazılmadı. Gelecek mevsimlerde tam bir plan elde edileceğini ümit ediyoruz.

Kalıntının daha sonraki tarihi vuzuh kesbediyor. Kilise 10 cı asırda halâ kullanılmakta idi¹⁰. 11 ci asırda metruk olduğu, çanak-çömleklerden ve sikkelerden anlaşıl-maktadır. Mimari parçalar, 13 cü asırda Venediğe nakledildi. *Pilastri Acritani* denilen parçalar halâ orada görülmektedir¹¹. Binanın nihaî çöküntüsünde yeraltı mahzenleri tıkanmış, etrafa döküntüler saçılmış. Bu hal, 15 ci asırdan evvel vaki olmuştur. 15 ci asır sonlarından 17 ci asra kadar bu alandan inşaat taşları çıkarılmıştır. Çukurlar süprüntü ile doldurulmuş, Türk devri başlamına aid çanak çömlekten ibaret mühim gruplar o çukurlarda birikmiştir. Bunların arasında İznik I (Lev. 7), "Haliç" ve Çin porselenleri mühim bir yer işgal etmektedir.

Daha geç devre aid gruplardan birinde çiçek tezyinatlı Çanakkale tabakları ile birlikte 18 ci asır başı tipinde Kütahya fincanları bulundu. Bundan anlaşılıyor ki Çanakkale atölyeleri, bazılarının zannettiğinden bir az daha erken bir devirde faaliyette idiler¹².

⁵ Venedikteki *Pilastri Acritani*'nin payeleri ile benzerlikleri var. Bk. aşağıda 11 No. lu not.

⁶ Krş. Mango Sevcenko, *adı geçen yer*.

¹⁰ Krş. *De Cerimoniis* (Bonn tab'ı), s. 75-76.

¹¹ *Pilastri Acritani*'nin Venediğe Palestinden getirildiği zannedilmekte olduğu halde hakikatte Sarac-haneden getirilmiş olduğunun geçen sene keşfedilmesi hakkında bk. yukarda 1 No. lu notta zikredilen birinci kazı mevsimi hakkındaki raporlar.

¹² Bk. A. Lane, *Later Islamic Pottery*, (London, 1957) s. 65 - 66.

⁵ *Anthologia Palatina*, I, 10; krş. : C. Mango, I, Sevcenko, *Dumbarton Oaks Papers* 15 (1961), s. 243 v. d.

⁶ *Aynı yerde*.

⁷ *Aynı yerde*. 1960 buluntuları arasındaki buna benzer bir korniş var.

EXCAVATIONS AT SARAÇHANE IN ISTANBUL, 1965

MARTIN HARRISON - NEZİH FIRATLI

Following a short preliminary campaign in 1964, excavation was resumed at Saraçhane on 24 th May 1965 for a period of thirteen weeks¹. This work, by kind permission of the Turkish Department of Antiquities and the Municipal Authorities of Istanbul, is being undertaken jointly by Dumbarton Oaks and the Istanbul Archaeological Museum². Again, our investigations were divided between the great roadworks excavation (the construction of the Şehzadebaşı Caddesi - Atatürk Bulvarı underpass) and the nearby site of the 6 th century church of St. Polyeuktos.

Work on the underpass had continued throughout the winter of 1964-65, and structures revealed by the mechanical excavators were recorded by Dr. Firatlı. Most important were the massive foundations of the İbrahim Paşa Hamamı³, and, at a deeper level, considerable remains of large buildings of the 4 th and 5 th centuries; an East - West wall, traced for more than 80 metres, should probably be associated with the *Mese*, the great colon-

naded street which once traversed this region⁴.

By means of trenches on both sides of a provisional road (Fig. 1, Pl. 1), the main lines of the church's groundplan have been recovered; and the three adjacent structures, which were located in 1964 and then called A, B and C, are now seen to be the south - east corner, the apse - platform, and the north - east corner of the church. Excluding the projecting apse-platform and the western narthex, the plan of the church is 52 metres square; there is a small crypt beneath the bema (Pl. 2) and at the centre of the building a solid elliptical platform which probably supported the ambo. The nave is divided from the aisles by two enormous foundation - walls, each about 7 metres thick and deep, which evidently supported the nave-colonnades (Fig. 2). Only the substructures of the church have survived *in situ*, but these penetrate to a considerable depth, and their chambers and passages were found to be choked with debris containing important architectural fragments. The probability that the church carried a dome is corroborated by elements of an open exedra, and on present evidence a central dome of perhaps 20 metres in diameter, crowning a basilical scheme, seems the most likely reconstruction.

Evidence for the decoration of the building was again prolific and sumptuous. Three more fragments of inlaid column were recovered from the area of the apse, one with much of the elaborate inlay (amethyst, green and gold glass)

¹ For reports on the first campaign, see *Dumbarton Oaks Papers* 19, p. 230 f., and M. J. Mellink in *American Journal of Archaeology* 69 (1965), p. 149. Interim reports are also appearing in *Türk Arkeoloji Dergisi*, *Annual of the Archaeological Museums of Istanbul*, and *Anatolian Studies*.

² The staff included Mr. G. R. J. Lawson (architect), Mrs. Harrison (photographer), Dr. J. W. Hayes (pottery specialist), Dr. N. Asgari, Miss Ü. İzmirli-gil, and Mr. C. Arthur (field assistants); we were, moreover, considerably assisted by the technical staff of the Archaeological Museum. For the whole enterprise the constant guidance and help of Mr. Necati Dolunay, Director of the Archaeological Museum, is again most gratefully recorded.

³ Cf. H. Glück, *Die Bader Konstantinopels* (Vienna, 1921), p. 142, fig. 105.

⁴ Cf. *De Cerimoniis* (Bonn ed.), p. 75-6.

still adhering. Considerable quantities of other inlay (green and blue glass and mother-of-pearl) were found, and thin pieces of agate. The polychrome marble revetment included material from more than a score of different regions, including Numidia, Egypt, Asia Minor and Greece. There were fragments, too, of wall- and pavement-mosaic and of crudely painted plaster.

More than three thousand architectural and sculptural fragments (mainly of Proconnesian marble) were recorded, ranging from large lintels, jambs, and cornices to small pieces of windowframes and openwork screens. Amongst the more important items are :

(1) Part of an arch, with twisted vinestem in the spandrel and a frontal peacock in the intrados, carries an inscription readily identifiable as line 32 of the long text which once stood in this church (Pl. 3)⁵. A similar niche, carrying line 31, was discovered in 1960⁶ and is now on display in the forecourt of the Archaeological Museum. Niche and Arch were clearly adjacent. Moreover, their faces present a concave curve in plan, and the inference is that these two blocks were part of an open exedra.

(2) A richly decorated cornice block, with monograms between the modillions (Pl. 4)⁷.

(3) Fragments of three concave screens each decorated with two registers of stylized plants (Pl. 5).

(4) Part of a pier, with vinestem, rosettes, and 'inclined fret' motif (Pl. 6)⁸.

⁵ *Anthologia Palatina* I, 10; cf. C. Mango, I. Sevcenko, "Remains of the Church of St. Polyeuktos at Constantinople", *Dumbarton Oaks Papers* 15 (1961), p. 243 f.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, for a similar cornice amongst the finds of 1960.

⁸ There are close similarities with the piers of the *Pilastri Acritani* in Venice (cf. note 11, *infra*).

The wide range of unusual motifs and the extremely high quality of the carving throw important light on the metropolitan rôle already assumed by Constantinople at the beginning of the 6th century. The church of St. Polyeuktos is dated to the years 524-7,⁹ and the ruins of this richly decorated domed basilica provide a unique opportunity to study the immediate antecedents to the period of St. Sophia and the great building programme of Justinian. Less than two-fifths of the main area of the building have so far been excavated, and none of the atrium; it is hoped to recover the complete plan in the course of future seasons.

The later history of the site is becoming clearer. The church was still in use in the 10th century¹⁰, but appears from pottery and coins to have been abandoned by the 11th. Architectural members were transported in the 13th century to Venice, where the so-called *Pilastri Acritani* can still be seen¹¹, and the major collapse of the structure, choking the underfloor vaults and sealing the site with debris, occurred before the end of the 15th century. From the late 15th to the 17th century the site served as a quarry for building stone; and robber-pits, back-filled with rubbish, provide an important series of pottery-groups of the early Turkish period. Iznik I (Pl. 7), so-called 'Miletus Ware', 'Golden Horn Ware', and Chinese porcelain are particularly well represented. Later groups include one in which Çanakkale dishes with floral decoration occurred with Kütahya cups of early 18th century type, suggesting that the Çanakkale potteries were active rather earlier than has sometimes been assumed¹².

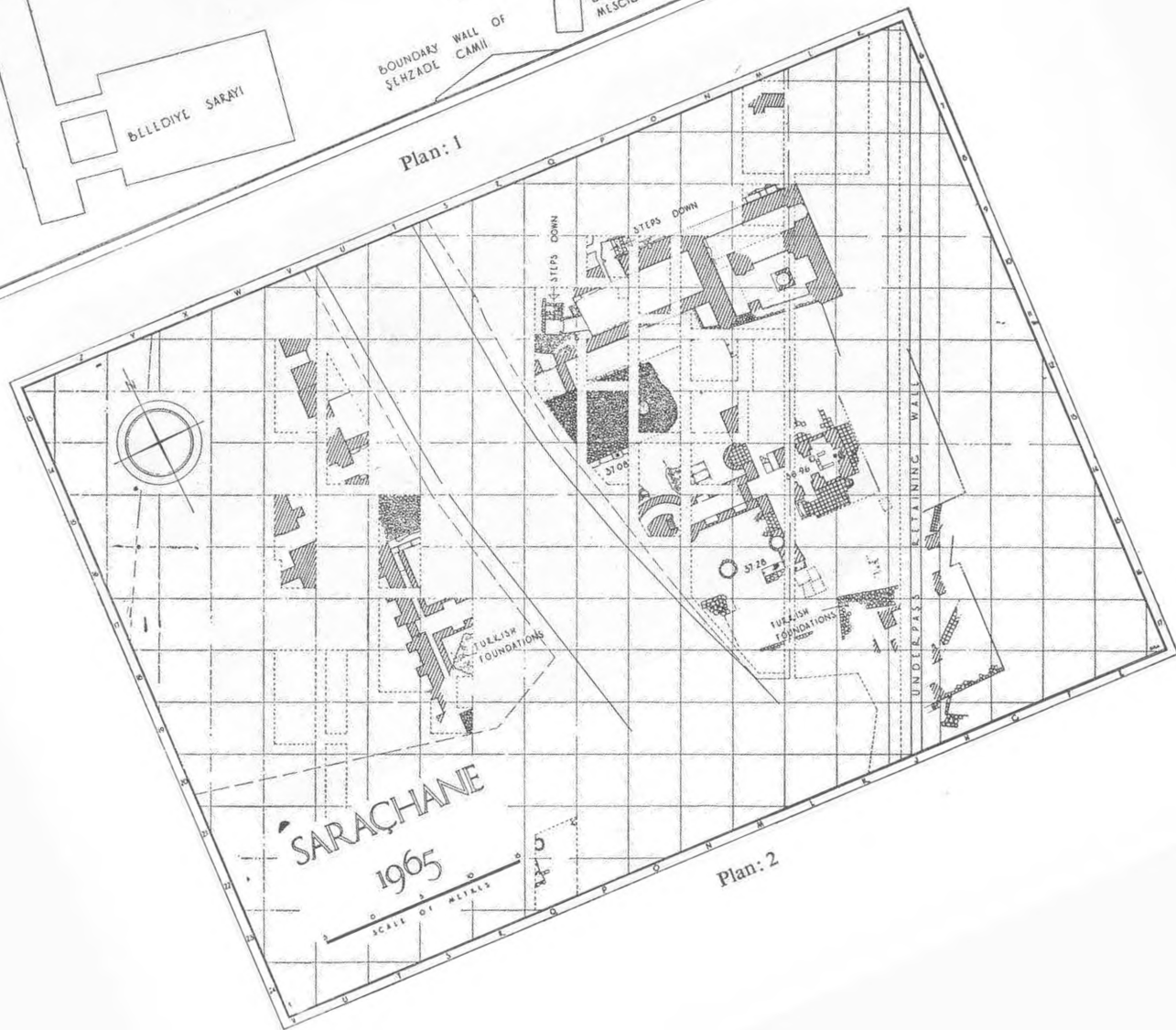
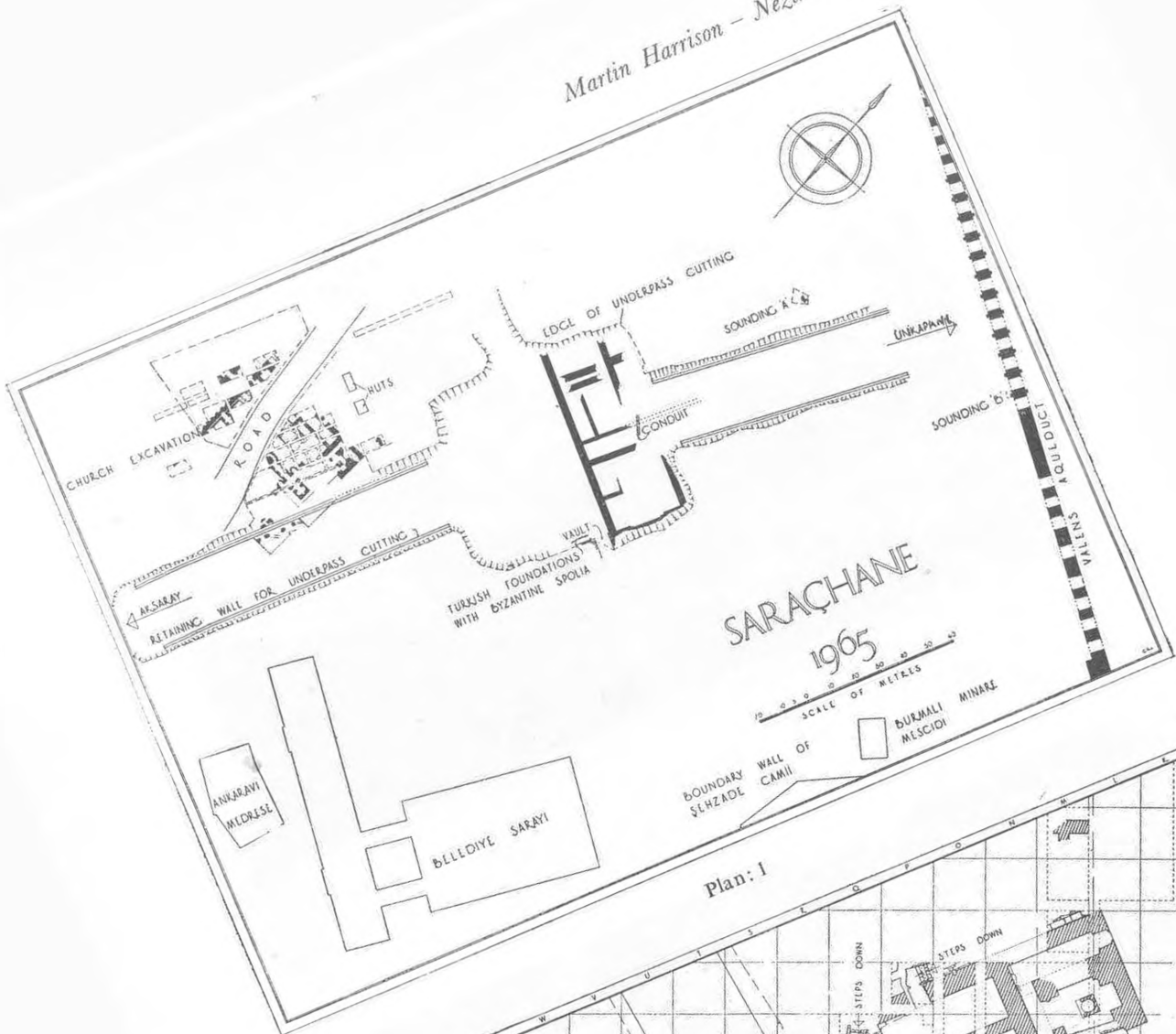
⁹ Cf. Mango-Sevcenko, *op. cit.*

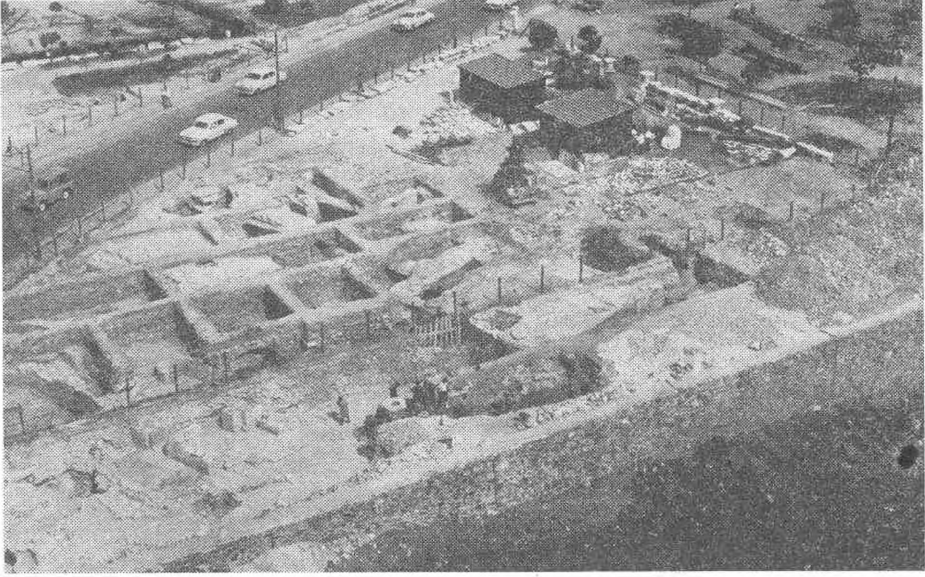
¹⁰ Cf. *De Cerimoniis* (Bonn ed.), p. 75-6.

¹¹ For the discovery last year that the *Pilastri Acritani*, thought to have been brought to Venice from Palestine, were in fact brought from Sarachane, see reports on the first campaign cited in note 1, *supra*.

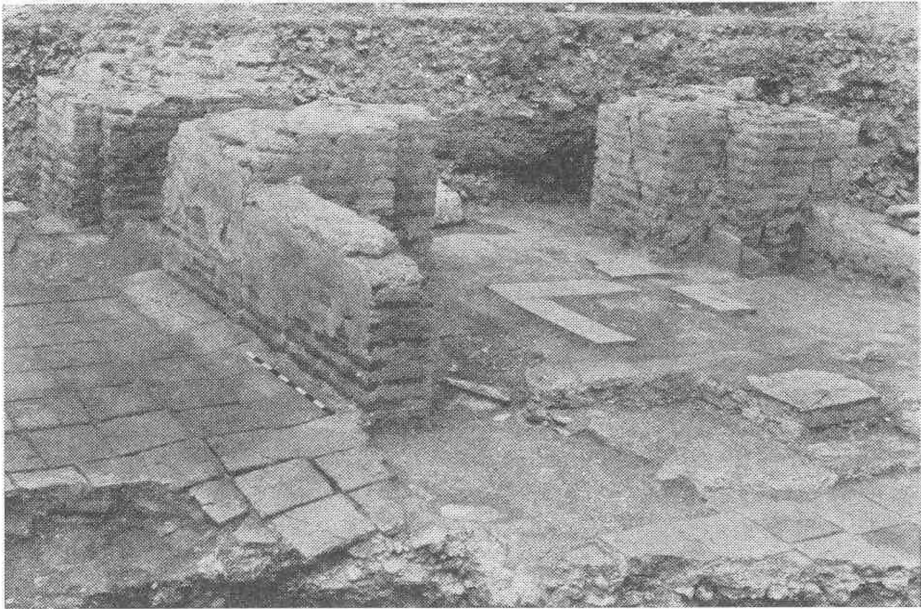
¹² Cf. A. Lane, *Later Islamic Pottery* (London, 1957), p. 65-6.

Martin Harrison - Nezhir Firath

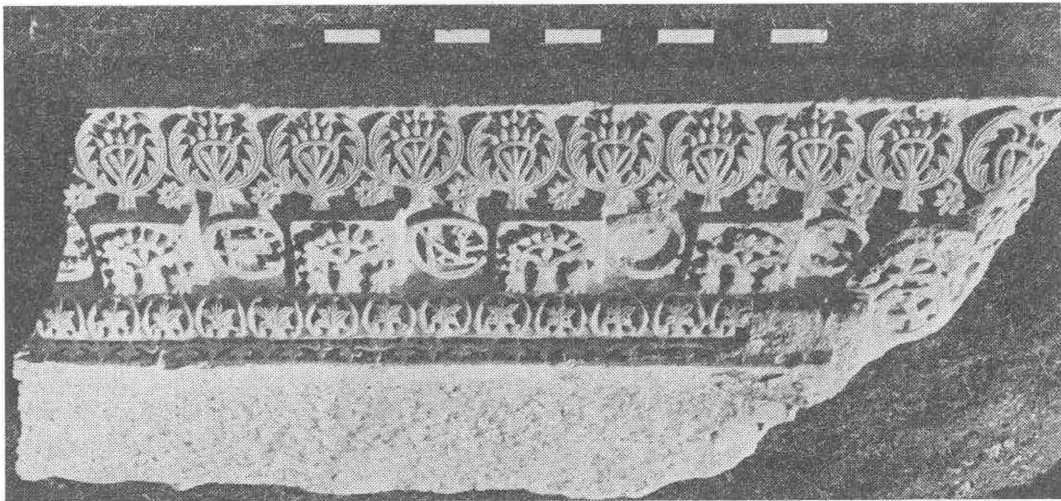
Res. 1

Res. 2

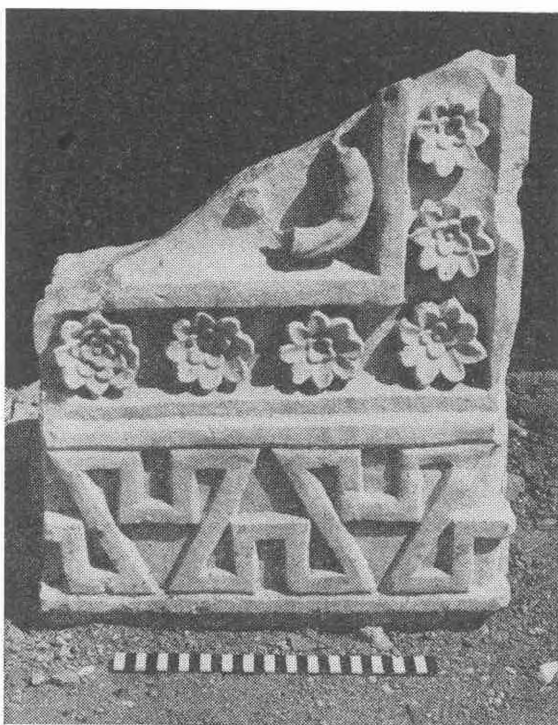
Res. 3

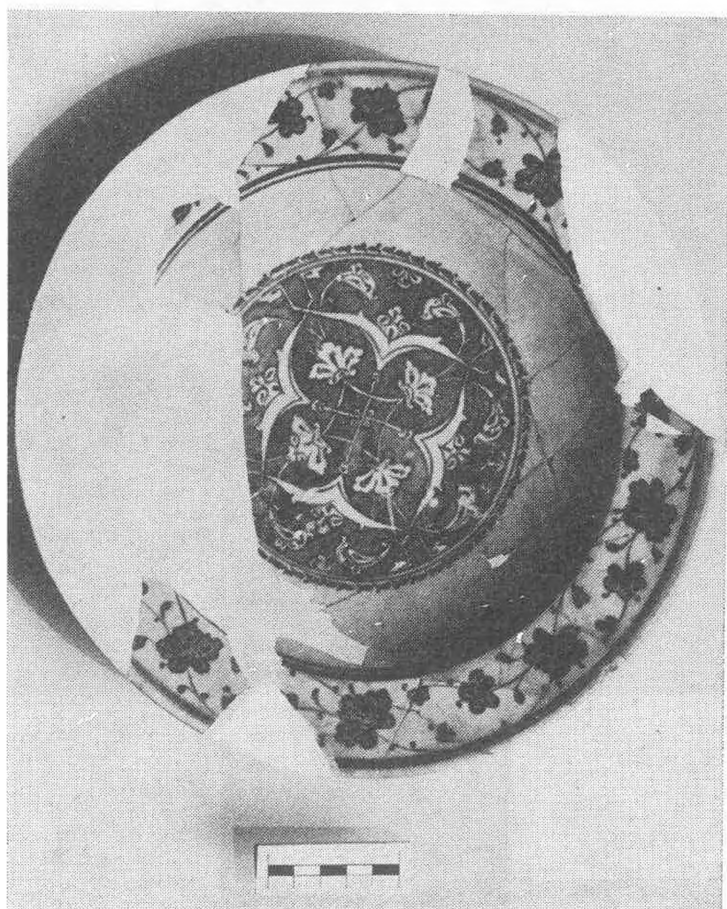
Res. 4

Res. 5

Res. 6

Res. 7

CAN HASAN - KARAMAN 1967

D. H. FRENCH

The season at Can Hasan in 1967 began on September 9th; excavation stopped on October 28th but a further week was spent working on the finds and on the site. The site supervisors were Bay Altan Atilgan, and Messrs. S. Helms, R. Howell, and J. N. Postgate. In the House the work was undertaken by Bayan Behin Aksoy, Bayan Ülge Göker, Miss Carolyn Prater, Mrs Cressida Ridley, and Miss Monika van der Zwann. Bay Bedri Yalman represented the Turkish Government for a short period until called away to military service; his place was taken by Bay Cengiz Karadağ.

A new method of sieving was introduced this year. Instead of small hand sieves, "shakers" were used. Basically "shakers" are three removable trays with mesh of differing size (10 mm, 5 mm, 1mm) set on a sprung metal framework. It was also found more practicable with soils containing a lot of grain to "wash out" the grain from the soil remaining in the last tray after the soil had been hand-searched.

The aims of the 1967 season were three-fold: 1) to continue work on layer 2 A in the trenches on the western side of the excavation area where architecture of this period had first been discovered in 1966; 2) to clear a further area of the burnt settlement of layer 2 B to check the evidence (drawn mainly from the 1962 season) for this layer and to try to find the southern edge of this settlement; 3) to investigate more widely the early layers which had previously been only slightly tested. Interesting results were obtained in all these sections.

LAYER 2 A ("Middle Chalcolithic")

Architecture: In square Q 22 a (the only square in which this layer was tested) a single small but substantially built house was cleared. The walls which were preserved to a height of approx. 1 metre were faced with mud plaster and contained reinforcement of wood beams. The size of the bricks used in layer 2 A is smaller than that used in layer 2 B.

Pottery: Good samples of pottery were recovered from both within and north of the house. This can be dated to the early phases of the layer and shows good evidence of continuity from layer 2 B. A complete jar of early style was found in the debris north of the house, apparently resting on an external surface. It was smashed and might have fallen from the roof. This has now been restored for exhibit in the Ankara Museum.

Small Objects: Stone: More fine stone objects often of marble, such as bracelets, bowls and studs, were found. A good range of general domestic equipment, pounders, rubbers, querns, mortars etc., was recovered from the house area.

Obsidian: No new features were noted though a large number of specimens was recovered.

Clay: Of particular interest, though they were often very hard to preserve and harder to explain, was the range of unbaked clay objects from the house area. These included andirons, "bobbins" or stands, and "caps" or lids. There were many rough animal figurines, also often unbaked, and several small human figurines of very varied types.

Metal: A fragment of copper marks the first identification of the metal from this layer though metal has been found in layer 2 B.

Bone, shell etc: New this year is the wide range of wellmade bone implements. These include points, sleeves of antler, axes, an antler hammer, gouges, spatulas, a toggle and a scoop. One spatula was carved with a geometric design.

Grain: A good sample was recovered from the fill of the house.

Bones: The skeleton of an infant was found in the middle of the wall of the house in Q.22 a. A pit burial containing an adult and an infant had been cut into the layer 2 B levels in the baulk S 24 c/25 a. In square Q 22 a the debris both within and outside the house produced very large samples of animal bone.

LAYER 2 B ("Early Chalcolithic")

Architecture: In squares R 24 c and d another house burnt in the great destruction was cleared. The most important new evidence recovered concerns the ceiling and the upper storey. One of the lower rooms was covered with mud plaster throughout, the other apparently was not; the ceiling was held up by logs and brushwood. The upper storey seems to have been plastered throughout and there is evidence that some at least was patterned in red on white and had the shaping and bevelling noted in that from House 3. The walls of the upper storey were thinner than those of the lower.

Pottery: The range of wares found in the burnt houses previously was duplicated with year though few were complete.

Small objects: Stone: The range of heavy domestic equipment was similar to that already known. New however were fine objects of marble, such as bracelets and studs.

Obsidian: Some good blades as well as a copious general sample were collected.

Clay: Domestic equipment of clay, sling bullets, a stud, animal figurines and

another seated figurine painted in red on a white slip were found.

Metal: Another piece of copper was recovered from this phase (3) of the settlement.

Bone, shell etc. The range of objects, both fine and utilitarian, in these materials has been greatly widened by this year's work. Particularly notable: a belt fastening of carved bone and a bone handle bearing the tiny head of a calf.

Grain: A large quantity of grain was recovered from work on 2 B levels in square S 24 c as well as some from the western room of the house.

Carbon: 79 separate carbon samples were lifted from the west room of the house and 10 from the east room.

Bone: Only small quantities of animal bone were recovered from this layer.

LAYER 3 (Beginnig of "Early chalcolithic")

Architecture: In squares R 21 a and b at least two more structural phases of this period have been identified. The walls are much more massive and substantial than those of layers 5-4 and are covered with mud plaster. The width of brick is 0.80 m. (as in layer 2 B). The plans of the buildings also resemble those of layer 2B. Interesting is the deliberate use of earlier walls as partial support and foundation for the house walls. Another structure of layer 3 was found in square S 24 c.

Pottery: Though the pottery sample from this layer is still not very large, it has made clear the outlines at least of the typical wares. These are a fine and a heavy plain burnished ware, usually light or medium brown in colour, and patterned ware. At least two techniques are used in the patterned ware: red or brown paint on a natural clay ground, often burnished while the paint was still slightly wet, producing a blurred effect; bright red paint on a thick white slip. The shapes continue those known from earlier periods, deep holemouth bowls or jars and shallower carinated holemouth bowls. Other shapes

such as tubs and small necked jars anticipate those of layer 2 B.

Small objects: Stone: Only beads and domestic equipment, grinders, querns etc. have as yet been found in stone.

Obsidian: Some good blades as well as a fairly extensive general sample were recovered.

Clay: The range of clay objects is also limited : one andiron, three animal figurines, nine figurines of "chessman" type, and one miniature figurine head.

Metal: No evidence of metal has yet been found.

Bone, shell etc.: Shell beads and a tooth pendant, bone points and antler sleeves are the only objects of these materials.

Grain, Carbon etc.: The samples are slight.

Bones: A group of 12 skeletons of infant and children were found, apparently not primary burials and accompanied by pottery (whole and sherds) and a fair quantity of animal bone. Other samples of animal bones came from excavation of the general levels of the layer.

LAYERS 5-4 ("Late Neolithic")

Architecture: House complexes with evidence of frequent rebuildings were found in both layers. The walls are rarely preserved to over a metre; they are considerably thinner than those of later periods; the brick size is only 50 × 30 × 8 cm. There were no foundations but wood was used to give support within the walls; the surfaces were given a facing of mud plaster. Some floors were coated with red ochre. In layer 5 there was preserved an area with bins containing grain and seeds in considerable quantity and accompanied by grinders, querns and mortars (Plan, Fig. 2).

Pottery: The pottery from these layers is all of the plain burnished types. The

cores are usually black and a rich black or chocolate surface colour is typical. The burnish is good. Shapes are varied, including several forms of bowls or jars, often with quite elaborate lips (Fig. 3).

Small Objects: Stone: Apart from the domestic equipment, of interest are two well - shaped blue beads from layer 5.

Obsidian: A good sample was recovered but the industry is not in any way specialized.

Clay: The only objects of clay were animal figurines and many figurines of "chessman" type.

Metal: No evidence of metal has been found.

Bone: Points of bone and various sleeves of antler were frequent. There were also a few more specialized tools such as an awl and two gouges.

Grain and Seed: The birds in layer 5 produced excellent large samples of both grain and seed.

Carbon: Only small samples have so far been recovered.

Bones: The skeleton of an infant was found in layer 5. The most important finds were the skeletons of two *canids* from an early phase of layer 4. The general bone samples from these layers were good, including a lot of antler, the skulls of goats and many relatively complete bones.

The excavations at Can Hasan continue to produce the kind of material evidence which is of the greatest value to environmental archaeology. Already the collection of animal bones is among the largest known from a site of this kind in the Middle East; the carbonized grain is large in quantity, fine and well preserved; and so on. It is hoped that further excavation at Can Hasan will enlarge still further the existing groups of material and will continue to produce the same kind of evidence for environment and ecology in the early layers which have not yet been sampled.

Fig. 1

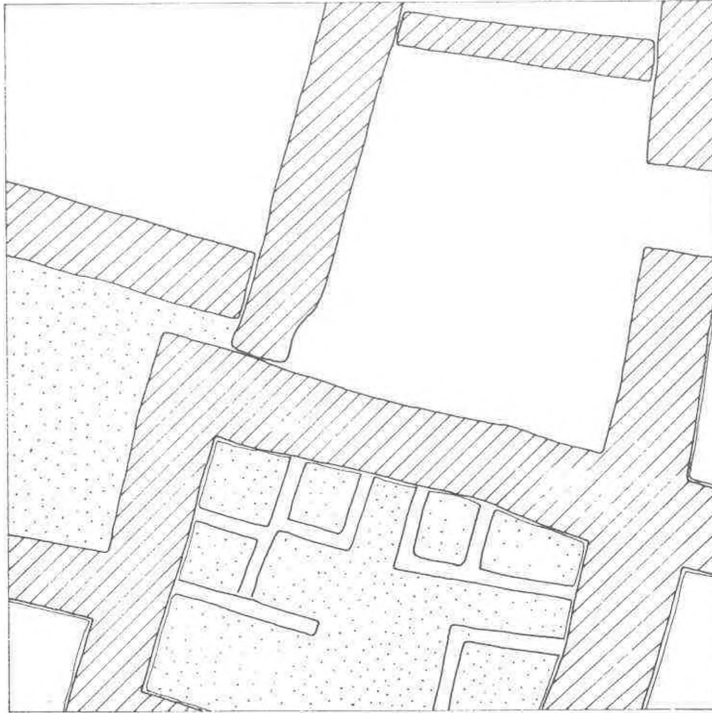

Fig. 2

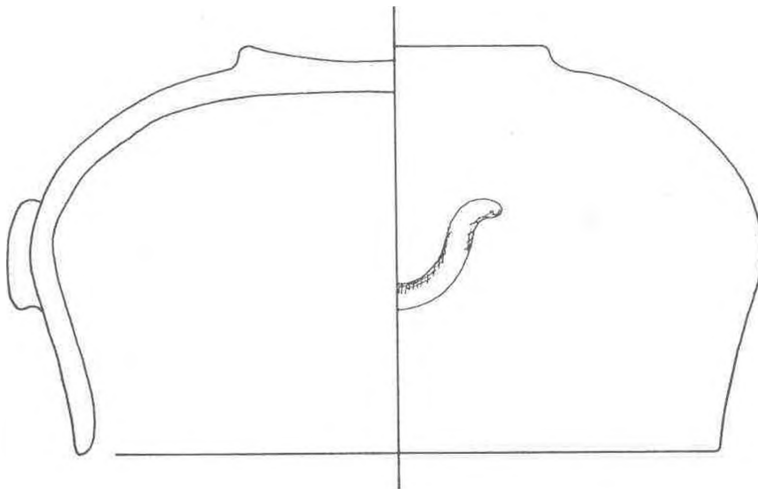

Fig. 3

EXCAVATIONS AT ALAHAN 1967

MICHAEL GOUGH

Excavations suspended 1966 owing to the recent illness of the Director, were resumed at Alahan Monastery during July and August 1967. Apart from the Director, those taking part were Messrs. G. Bakker, P. Pratt and R. Wylie, all architects; Mrs. G. Bakker and Miss M. McGregor, conservationists, and as fieldassistants Misses H. Cash and M. MacDonald and Messrs. P. Percival - Price, A. A. Ray and L. Thomas. Mrs. Gough was in charge of camp administration, while Bayan Nihal Dönmez represented the Turkish Ministry of Education. An average of twenty - five workmen was employed for a total of fifty one days, during which a very considerable programme of excavation, conservation and restoration was carried out.

Excavation was restricted to two main areas, the first to the south of the Western Basilica, and the second about a hundred and fifty metres to the east of the whole complex. In these operations the door to the undercroft of the basilica was uncovered (Pl. I); it had been blocked in antiquity, possibly in connexion with the decision to link all the buildings of the complex by a continuous colonnade, with a walkway at a higher level than that originally planned south of the Basilica. The undercroft itself was not excavated, since to have emptied it might well have undermined the stability of the whole structure. East of the monastic complex a large well-house was excavated; the western part of the system consisted of a rock - cut approach, originally barrel - vaulted with masonry, giving access to a spring issuing from a fissure in the limestone and drain-

ing into a small cistern (Pl. II). The water from this drained in its turn into a slightly larger cistern with a paved floor. The eastern approach to the well - house was not completely excavated, but it is apparent that it was again partly rock - cut and roofed with a barrel - vault. This passage gave access to a partly natural, partly man - made cavern with a perfectly preserved floor of smooth flagstones. At its north - west corner a flight of three steps led upwards to the larger of the two cisterns.

It will be remembered from earlier reports that the original appearance of the Western Basilica had been obscured by secondary builders in the 12 th (?) century. Finding the church in ruins and choked with debris, they found that the most convenient way of disposing of surplus building material was to build high walls along the original line of the stylobates and to pile up any remaining stone against the original north and south walls. This year all these secondary walls were dismantled, and thus with nearly all the original material available for inspection it was possible for us to obtain a much more accurate picture of the Basilica in its primary phase than ever before. On the northern stylobate all the column bases were found *in situ*, and it was discovered that the first four intercolumniations from the east were all grooved for sculptured stone slabs (Pl. III). The same feature was also observed on the southern stylobate which was otherwise in less than perfect condition (Pl. IV). Slightly smaller bases and capitals, together with their shattered shafts,

proved the existence of a second order above the lower arcading, and it was interesting to observe that the bases of these columns also were grooved for the fitting of stone screens. The bases and capitals of this second order have for the present been set up on their appropriate string-course blocks in the north aisle as a rough and ready aid to the easier comprehension of the building (Pl. III). Similarly the arch voussoirs of the main order have been laid out along the length of the nave. These had originally been plastered and painted with geometric patterns in red, yellow, green, blue and black, and wherever possible these were cleaned and strengthened. Perhaps the most important result of the dismantling of the secondary walls of the Basilica was the discovery of many more fragments of sculptured screenwork to be added to the large number already found in previous seasons. Although broken and dispersed in many parts of the building, these screens still represent a major contribution to our knowledge of 5th century Christian art. The preliminary work of reassembling the parts and joining together the many pieces that have certain fits has now begun, and certain observations can already be made. The screens fall into two main categories; the first being carved on both sides and possibly to be thought of as having been set up across the opening into the chancel, the second carved on one face only and thus more likely to have been fitted between the intercolumniations with the worked side facing the nave and the blank surface toward the side aisles. There is a wide variety of decoration, the simplest consisting of a cross in a wreath, a cross interlaced with foliage or a cross with rosettes to either side or set in the angles of intersection. More elaborate are the screens decorated in high relief with luxuriant foliage, a shoal of lively, writhing fish or a combination of vine and pomegranate motifs. Most of these screens are bordered with deeply undercut leaf mouldings and in many cases an individual screen was

divided into four panels, each with a different type of decoration. Almost all the fragments are now safely housed in the village of Geçimli. In the field of restoration the south-west corner of the *narthex* was rebuilt (Pl. V); capitals were re-erected on three columns at the west end of the church proper and fragmentary column shafts set up on the bases along the stylobates to act as 'markers'. Since the upper part of the original north wall of the building had been distorted and dislodged by roots. The fill behind was carefully removed and treated with weedkiller. A new fill of concrete was substituted, dislodged building blocks reset in place, and a sloping layer of concrete laid on the top of the wall to prevent penetration by flood water during the winter months.

In the western sector of the main Colonnade linking the Basilica with the East Church, a 30 metre stretch of the southern wall of sustension had collapsed as a result of exceptionally heavy rainstorms in the winter of 1965-66. As a preliminary to rebuilding and to allow the insertion of a secure fill for the future, the walkway was excavated northwards to ascertain the original drainage system. This operation revealed a stoutly built wall of dry stonework. Clearly designed to sustain a route for building materials and personnel as the building of the monastery proceeded eastwards (Pl. VI). The monumental Colonnade, probably never completed, would thus have been a final refinement to the complex after the rest of the monastery had taken definitive shape. The rebuilding of the collapsed wall was undertaken during the two final weeks of the season and a strong fill of stone laid behind it to act as a natural drainage outlet.

The Baptistery had also suffered severe damage in the winter of 1965-66. Four large voussoirs had fallen from the northern semi-dome and shattered a part of the small altar below as well as the surrounding pavement slabs. The voussoirs were lifted, set back into place and secured

with stone glue. To allow for the drainage of rainwater, the voussoirs were backed with a sloping surface of strong concrete. As in the case of the Basilica, the secondary builders had piled the debris that they found in the building against the original walls and had constructed three unsightly piers along the line dividing the northern and southern sections of the building. Demolition of the stonework lining the west wall showed the latter to be in imminent danger of collapse, since the native rock on which the northern part rested was badly decayed. The five large blocks, weighing upwards of three quarters of a ton apiece, which bore down directly on this inadequate support were therefore temporarily removed from the wall while a stout concrete block was cast *in situ* to provide a bearing surface. When this had set, the stones were once again replaced.

In the eastern sector of the Colonnade, the surface of the walkway was everywhere taken down to the level of the southern stylobate (Pl. VII). This operation seemed to prove conclusively that the Colonnade had been begun from the east end, had progressed a certain distance as far as the Shrine, in fact, but had never been completed. In the first place, while there are traces of steps at the change of level at P2/PN2 there are none at P3/PN3 further west; in the second place the

rock face west of PN3 is only roughly chiselled and PN 3 itself is only summarily shaped in its lower courses; in the third, while there are a number of column plinths and bases *in situ* to the east of the Shrine, there are none at all to the west of it.

The south aisle of the East Church was systematically cleared of collapsed building material, and the 50 centimetres or so of earth on which it lay carefully excavated. Despite sieving, however, no securely dateable finds were made. Elsewhere, as in previous seasons, of the dateable coins discovered a significant majority were struck in the 4th and 5th centuries. Two coins of Justinian I and one of Justin II were the latest issues.

Apart from the work just described, further examination of the two main churches leads to the conclusion that the Basilica was an exceptionally richly decorated building, with evidence not only for wall and floor mosaics but also for the use of marble slabs including Proconnesan and porphyry. In elevation it may well have resembled the Acheiropoietos in Salonika. As for the East Church there exists no evidence for Professor Pevsner's conjecture of tunnel vaults over the aisles and nave. As he says 'This would make Alhan very memorable'. It would indeed, because as the building stands it would be a structural impossibility.

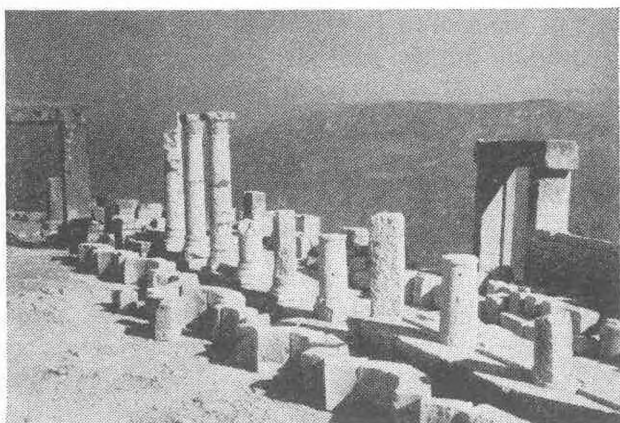
Pl. 1 — The Undercroft Door in the Basilica.

Pl. 2 — The Southern Entry to the Wellhouse.

Pl. 3 — The Basilica: North Side.

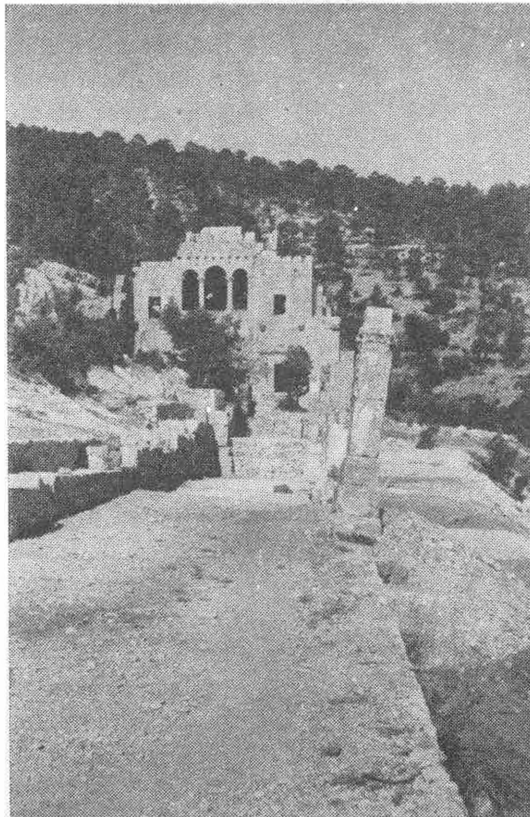
Pl. 4 — The Basilica: South Side.

Pl. 5 — South-west Corner of the Basilica restored.

Pl. 6 — Collapsed Blocks of the Walkway Sustension Wall. To the right, the Original Sustension Wall.

Pl. 7 — The Walkway from the West. In the background, the East Church.

1967 PERGE KAZILARINA DAİR ÖNRAPOR

Ord. Prof. Dr. ARİF MÜFİD MANSEL

Pamphylia bölgesinin en önemli şehirlerinden olan Perge'de 1946 yılında Türk Tarih Kurumu adına ilk kazılara başlanmış, şehrin doğu ve bilhassa batı nekropolünde kabartmaları ve yazıtları bakımından önem taşıyan 35 tane lâhit bulunmuş, Artemis Pergaia mabedinin keşfi için çeşitli yerlerde yapılan sondajlardan ise bir sonuç alınamamıştı. Daha geniş ölçüde kazı ve araştırmalar 1953 ile 1957 yılları arasında yapılmış, hellenistik şehir kapısının arka avlusu, bu avlunun Roma imparatorluğu zamanında geçirdiği değişiklikler (M. s. 119-121) tesbit edilmiş, avlunun gerisinde ise üç gözlü bir tak şeklinde anıtsal bir kapı meydana çıkarılmış, bütün bu araştırmalar esnasında tanrı heykelleri, şehrin efsanevi kurucularına ait yazıtlı heykel kaideleri ve takın etrafında Nerva'dan Hadrianus'a kadar gelen imparator ve ailelerine ait heykeller bulunmuştur. Bundan sonra takın gerisindeki meydan temizlenmiş, bu meydandan sonra başlayan büyük direkli caddenin açılmasına başlanmış ve bu alanda 150 m kadar ilerlemek mümkün olmuştur. Bu kazılarda birçok enteresan yazıtlardan başka iyi durumda bazı heykeller de bulunmuştur ki bunlar arasında kucağında çocuğu Horus'u bulunduran bir İsis, Kapitol Afrodit'i tipinde bir Afrodit ve Poliklet üslûbunda bir erkek torsu zikrolunabilir (bu kazılar için toplu olarak : A. M. Mansel, *Belleten* 22, 1958, s. 233 v. dd. res. 50 v. dd.). 1958 yılında arkeolog Musa Baran tarafından direkli caddenin sütunlarından birçoğu dikilmiş, hattâ bunlardan bazılarının üzerine arşitrav - friz bloklarını oturtmak mümkün olmuştur. İşte bu suretle Perge direkli caddesi Antalya bölgesinin en fazla görülmeğe değer anıtları arasında yer almıştır.

Bundan sonraki yıllarda işçi gündelikleri ve kazı masraflarının sürekli olarak artması yüzünden hem Side'de, hem de Perge'de aynı zamanda kazı yapmak mümkün olmamış, Side'nin resmî mahiyetteki başlıca anıtlarının (meselâ tiyatro, binası, Vespasianus anıtı, şehrin doğu kapısı) meydana çıkarılması ve Devres'ler ailesi tarafından tâmir ve restore edilen antik hamam binasında bir müze kurulması gibi işler üzerinde çalışılmış, bütün bu işler başarıldıktan ve 10 yıllık bir fasıladan sonra 1967 de Perge'yi tekrar ele almak mümkün olmuştur.

1967 kazısı (hazırlık safhaları hariç) 25 Eylül'den 31 Ekim'e kadar devam etmiş, kazı heyeti başkanlığım altında Prof. G. E. Bean, Doç. Dr. Adnan Pekman, Asistan Dr. Somay Onurkan, Y. Mimar Berge Aran, Desinatör Akif Dâi, Eotoğraf uzmanı Aziz Albek, Sanat tarihçisi Z. Ertaş, İstanbul Arkeoloji Müzesi uzmanlarından Yıldız Akyay ve ileri sömestrelere 3 öğrenciden meydana gelmiştir. Pek tabii olarak esas çalışma direkli cadde üzerinde teksif edilmiş, fakat kazıya başlamadan önce 10 yıldan beri metrük kalan bu caddenin önceden açılmış olan kısımları temizlenmiş ve mimarî parçaları bir düzene sokulmuş, bundan sonra direkli caddede ortalama 60 m. kadar ilerlemek mümkün olmuştur ki böylece tüm uzunluğu 300 m. yi bulan bu anıtsal caddenin üçte ikisi meydana çıkarılmıştır (res. 1). Önceki raporlarda açığa vurulduğu gibi Perge şehrinin belkemiğini teşkil eden bu direkli cadde, ortasında 2 m. genişliğinde ve bölmeli bir su kanalı kapsayan kaldırımli bir orta kısım (genişliği 20 m.), onun iki tarafında derinlikleri ortalama olarak 5 m. yi bulan

portikler ve bu portiklerin gerisinde derinlikleri 5 ile 8 m. arasında değişen dükkânlardan ibaret bulunmakta, direkler arasında birtakım yazıtlar, heykeller ve hattâ kaldırımli kısım üzerinde bazı büyük anıtlar da kapsamaktadır. Bu seneki araştırmalarda doğu portikinde, onun gerisinde inşa edilmiş olan Bizans kilisesi ile ilgili oldukları anlaşılan birtakım geç duvar kalıntılarına rastlanmış, batı portikinin ise, bazı yerleri çok harap olmakla beraber, eski karakterini daha iyi muhafaza ettiği tesbit edilmiştir. Caddenin başlangıcından takriben 200 m. mesafede ve kaldırımli batı kısmı üzerinde, doğu tarafı su kanalına bitişik, alt kısmı $6,80 \times 7,25$ m. eb'adında dört kademeli anıtsal bir kaide bulunmuş, kademelerin gayet itinalı bir şekilde işlenmiş ve birbirine uçlarına doğru genişleyen demir kenetlerle tutturulmuş kalker kesme taşlardan yapılmış olduğu tesbit edilmiştir. Anıtın ortasında görülen beşinci bir taş dizisi kalıntısı bu kaidenin daha da yüksek olduğuna işaret etmektedir (res. 2). Üst kısmı, normal enkaz seviyesini bir hayli aşmış olduğundan, ortadan kalkmış olan ve caddenin batı tarafının trafiğini tamamen kapatan bu kaidenin ne gibi bir anıta ait olduğu tesbit edilememiştir. Anıtın hemen kuzeyinde, etrafı yassı taş levhalarla çevrili kutu şeklinde bir kompartimanın içinde plinthos'u ile birlikte bulunmuş olan ve üzerindeki lâtince yazıttan kendisini *I (ibertus) Caesaris* olarak gösteren *Victor* adında bir şahıs tarafından adak edildiği anlaşılan bir sütun kaidesinin (res. 3) (çapı 0,75 m) bu anıtın üzerinde durmuş ve bir sütun üzerinde bir heykel taşımış olup olmadığını bilmiyoruz. Kazı esnasında cadde portiklerine ait postament, kaide, sütun gövdesi ve ariştrav-friz gibi bir hayli mimarî parçaya rastlanmıştır. Diğer buluntular arasında başı hariç olmak üzere gayet iyi bir durumda giyimli bir kadın heykeli (yüks. 1 m) (res. 4), iki giyimli kadın torsu (yüks. 0,60 ve 0,84 m), 8 tane çeşitli büyüklükte baş ve 30 tane kadar yazıt gösterilebilir. Bu eserlerin bir envanteri yapılarak bunlar Antalya Mü-

zesine teslim edilmiştir. Bunlardan başka kalın bir mermer levha üzerinde ($1,60 \times 0,76$ m) mahkûk hatlarla gösterilmiş sağda ve solda 18'er kare (6 karelik üç sıra halinde) ve ortada bu kareleri ikiye ayıran yaprak motifleri ile süslü bir "oyun levhası" zikre değer (res. 5).

Doğu-batı istikametinde uzanan ikinci büyük direkli caddenin batı ucunda ve şehrin batı kapısının yanında yer alan anıtsal bir hamam binası (res. 6) tarafımızdan araştırılmış, Y. Mimar Berge Aran bu hamamın bugün toprak üzerinde duran kısımlarının bir plânını çıkarmış, Dr. S. Onurkan ise gerekli yerlerde sondajlar yaparak mekânların mahiyetini tesbite çalışmıştır. Bina bugünkü görünüşü ile 5 mekân ve bunların arkasında (yani doğusunda) peristilli bir avludan meydana gelmekte, bu mekânlardan dördünün eksenlerinin birbirine paralel olduğu ve bunlardan üç tanesinin güneye büyük pencerelerle açıldığı görülmektedir. Batıdaki büyük mekân eb'adı bakımından ($12,50 \times 23$ m) diğerlerinden ayrılmakta ve büyük bir ihtimalle bir "caldarium" olarak ortaya çıkmaktadır. Ekseni diğer mekânlara dik gelen ve duvarlarında iki kat üzere tertiplenmiş hörelere sahip bulunan ince uzun bir salonun ise ($12,60 \times 31$ (?) m) idman, ders ve konferanslara tahsis edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Binanın duvarları tonoz başlangıçlarına kadar ayakta durmakta, bütün salonların üzerlerinin anıtsal tonoz kemerlerle örtülü olduğu tesbit edilmiş bulunmaktadır. İnşa tarzından oldukça geç bir devirde (belki M. s. 3. yüzyıl) inşa edilmiş olduğu anlaşılan ve Pamphylia hamamlarının en anıtsallarından biri olan bu hamamın araştırılmasına gelecek kazı mevsimlerinde devam edilecektir.

Şehrin dışında yer alan tiyatrodaki Müzeler ve Eski Eserler G. Müdürlüğü ile birlikte yürütüleceği kararlaştırılan araştırma, bu işe ayrılan tahsisatın kazının son günlerinde gelmesi üzerine, yapılamamış, fakat 16.10.67 tarihinde Genel Müdürlük y. mimarlarından Süreyya ve Cevat beyler ve Antalya Müzesi uzmanları ile ma-

hallinde yapılan bir toplantıda tiyatronun onarımı ile ilgili şu kararlar alınmıştır :

1 — Bir kule - vinç temin edilinceye kadar sahne binası ve cephesinin kazısından sarfınazar edilmesi ;

2 — Orkestra içinde sondajlar yapılarak kanalizasyon sisteminin tesbiti ;

3 — Orkestra'nun içinde öne doğru meyletmiş kafes şeklinde taş parmaklıkların yerlerine oturtulması ;

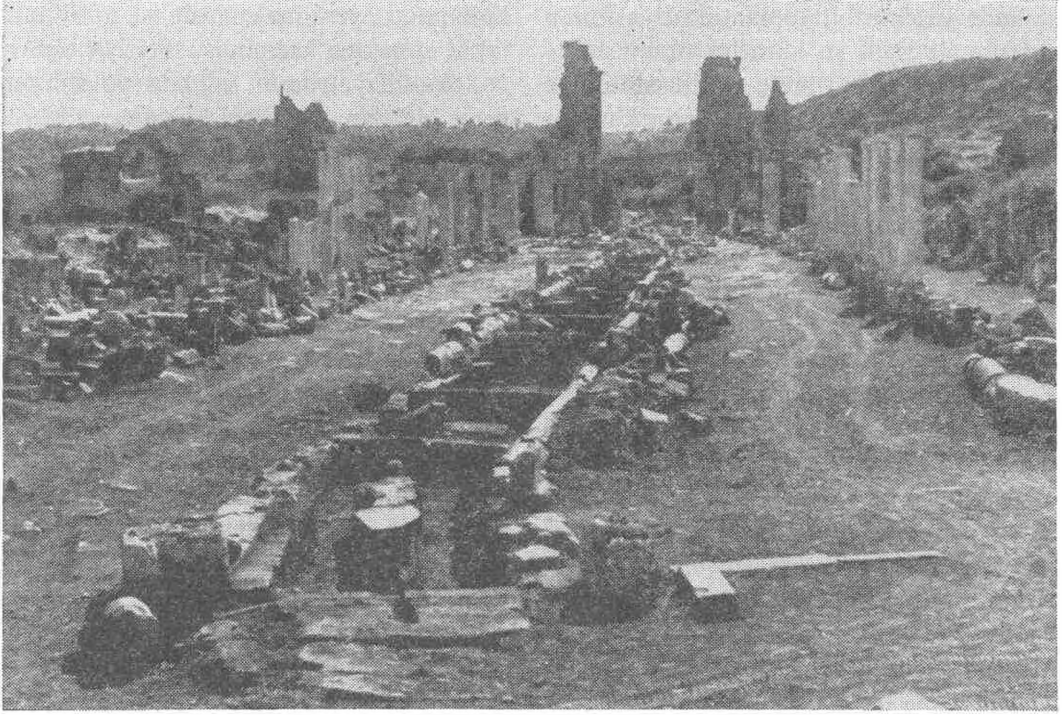
4 — Sol (güney) analemma duvarı cephesinin yıkılmış kısımlarının arkadan demir çubuklar ve betonla takviyesi ve kesme taş cephenin gerekli yerlerde eski tarz üzere yenilenmesi ;

5 — Kavea'nın yan ve arka istinad duvarlarından tehlikeli durum gösteren yerlerin mümkün mertebe eski malzeme

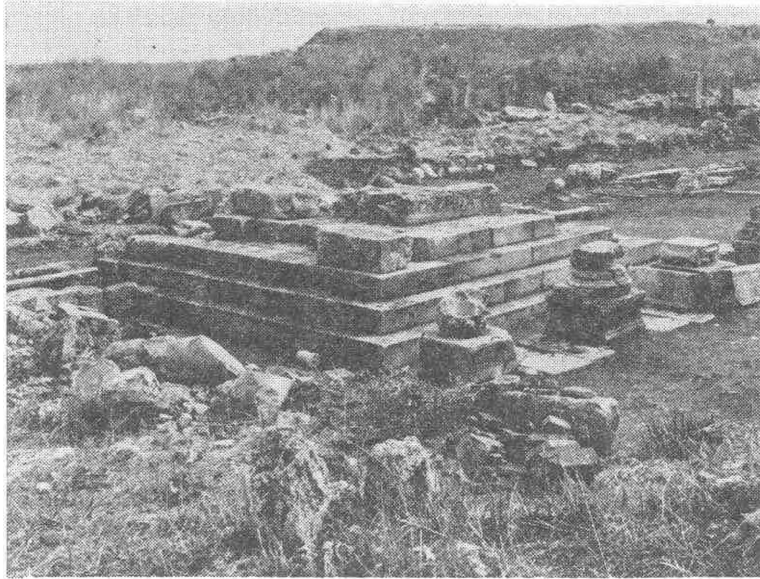
kullanmak, yeni malzemede ise antik tarzı taklit etmekten kaçınmak suretiyle tâmiri ;

6 — Tiyatronun sağında ve solunda geniş bir alana yayılmış bulunan ve büyük bir kısmı "scaenae frons" a ait olan mimarî parçaların bir envanterinin yapılması ve her parçanın fotoğrafının çekilmesi.

Fakat heyetimiz Ekim sonlarına doğru Perge'den ayrıldıktan sonra da Yıldız Akyay'ın Aralık ayının ilk haftasına kadar Antalyada kalmasına rağmen paranın sarfında karşılaşılan güçlükler yüzünden bu işleri tahakkuk ettirmek mümkün olmamış, bununla beraber Y. Akyay mimarî parçaların bir envanterini yapmış, böylece tiyatronun ilerdeki restorasyonu için elzem olan bilimsel bir temel meydana getirmiştir.

Res. 1— Perge direkli caddesinin 1967 kazısından sonraki durumu

Res. 2 — Direkli cadde üzerinde bulunan kademeli Arut Kaidesi

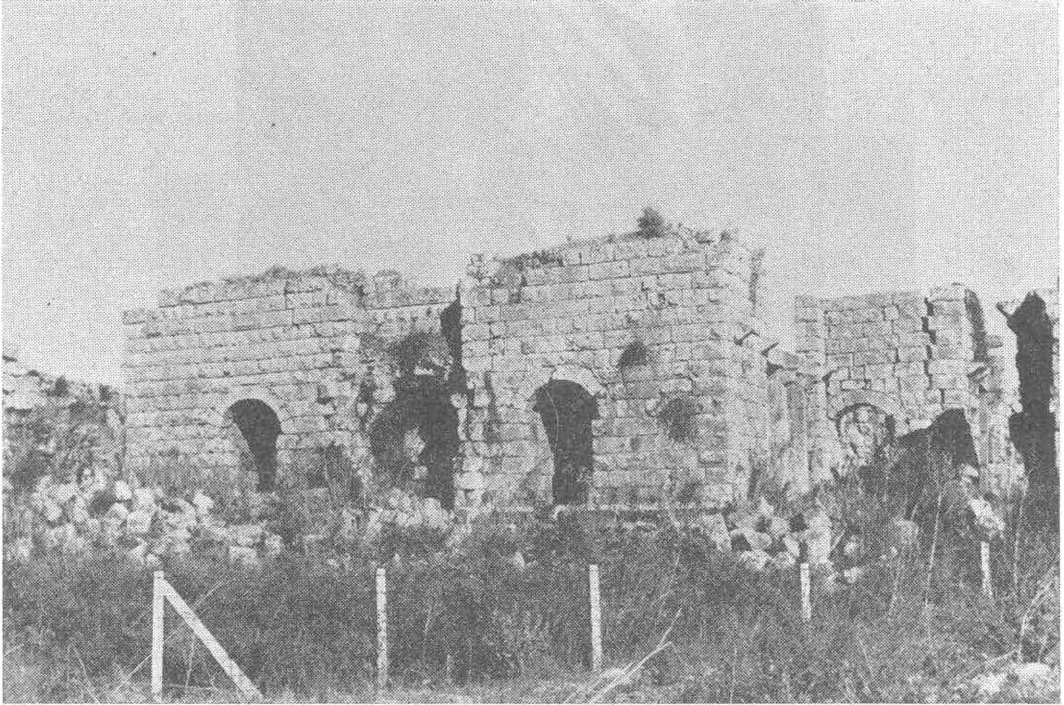
Res. 3 – Yazıtlı Sütun
kaidesi

Res. 4 – Direkli cad-
dede bulunan giyimli
kadın heykeli

Res. 5 — Direkli caddede bulunan “Oyun Levhası”

Res. 6 — Perge'nin batı hamamı

EXCAVATIONS AT KARATAŞ - SEMAYÜK 1967

MACHTELD MELLINK

The Bryn Mawr College excavations at Karataş - Semayük in the plain of El-malı were continued for a fifth season in September - November 1967. The previous work at the site had shown that an extensive habitation area and a cemetery of the Early Bronze Age existed in the plain to the west of the village of Semayük. We had cleared about 200 pithos - graves in the extramural cemetery and had excavated houses both in the small central mound (a fortified mansion of the Early Bronze II period) and in outlying trenches to the west and east (principally houses of megaron type belonging to the Troy II period).

In 1967, we deepened trench 37 (PLAN I) northwest of the mound to investigate the levels below megara 1-4 discovered in 1966. Several earlier habitation levels were found (Fig. 1). These contained a series of rectangular large houses related to the megaron plan (houses 3A - C). These houses, however, had been abandoned long before the megara were built, and in the interval a large number of pithos - burials (Fig. 2) intruded into the area of trench 37. These graves belong to the Early Bronze II period and are contemporary with houses found in level V of the central mound and in a number of newly opened trenches in the southeast area of Karataş.

The houses of the southeast area are partly built of pise on a framework of thin wooden posts (Fig. 3). Their plans follow the layout of megara, both in small sizes and in houses to 13.50 m. in length. Some of the smaller units were storage barns and had wooden walls and pisé partitions (Fig. 4).

Among the pottery from these Early Bronze Age II houses, red polished pitchers and bowls decorated with white paint (Fig. 5) are prominent. Many of the bowls have lug - handles. Red polished jars often have relief decoration in the form of concentric circles and knobs. Simple white painted designs also occur on black polished wares.

In the megara of the upper level, e. g. megaron 3 in trench 37, the pottery is clearly related to Troy II types. Wheelmade plates, red platters, depas fragments are characteristic. Near megaron 3, a face - jar of local grey ware was found. This jar is decorated in the relief technique characteristic of the Early Bronze II-III periods at Karataş (Fig. 6).

The tombs in trench 37 had the same kind of pottery as the Early Bronze II houses. Many of the smaller burial jars are decorated with relief medallions (Fig. 7). Similar tombs occur in the large extramural cemetery field south of the mound, of which an extension was found to the southeast in 1967. The best preserved graves came to light in trench 98 between the cemetery areas excavated in 1963-64 and the small central mound. In trench 98, the superstructures of the tombs were preserved perhaps nearly as they were in antiquity. Each pithos was buried well below the surface, in a slanting position (Fig. 8) with the rim at the highest point, facing east. The pithoi were closed with stone slabs, large fragments of pottery, or complete bowls and basins; these covers were in turn overlaid by a pile of stones. These stones as a rule still lie about 30 cm. below ancient surface level. On the surface,

the area of the grave was marked by a circular wall of fieldstones, making a closed round precinct over the tomb (Fig. 9). Access to the tomb (for secondary burials) was via the eastern half of the circles. The largest grave-circle was about six meters in diameter and had a doorway in its east side; this is presumably a family precinct. Some of the individual pithoi were excavated in 1967, but most of the work in trench 98 remains to be done. The new evidence from Karataş will help us to visualize the original appearance of many of the 'Yortan' type cemeteries.

A preliminary sounding about 700 m. to the west of the small Karataş mound revealed remnants of pisé houses of an early phase of the third millennium, perhaps of

the late Chalcolithic period. The pottery is grey burnished. Basins and straight-rimmed jugs (Fig. 10) were typical of this level.

The habitation area of Karataş continues under the modern vineyards to the west of trench 37. Both the cemetery and the settlement were in use during most of the third millennium B. C. Dr. J. Lawrence Angel of the Smithsonian Institution is studying the skeletal material from the site for an anthropological and statistical analysis of the ancient inhabitants of the area. His study combined with the archaeological analysis will provide a solid body of evidence for comparative studies of the Early Bronze Age in Western Anatolia and the Aegean.

Plân 1

Fig. 1 — Megaron 3 and lower levels from southeast.

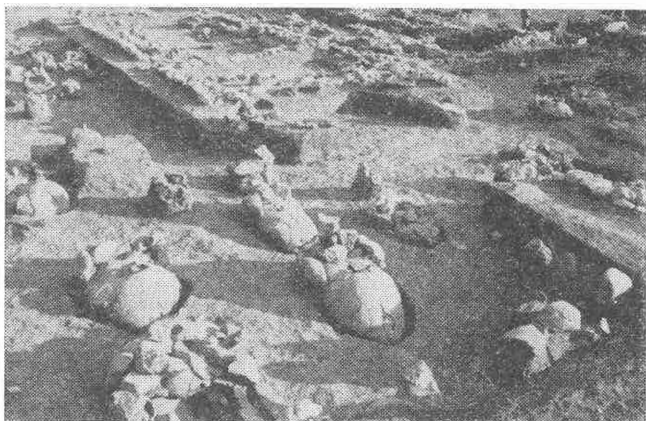

Fig. 2 — Tombs in trench 37 west of megaron3.

Fig. 3 — Fallen pisé wall in sautheast area.

Fig. 4 — Storage shed with pisé portions.

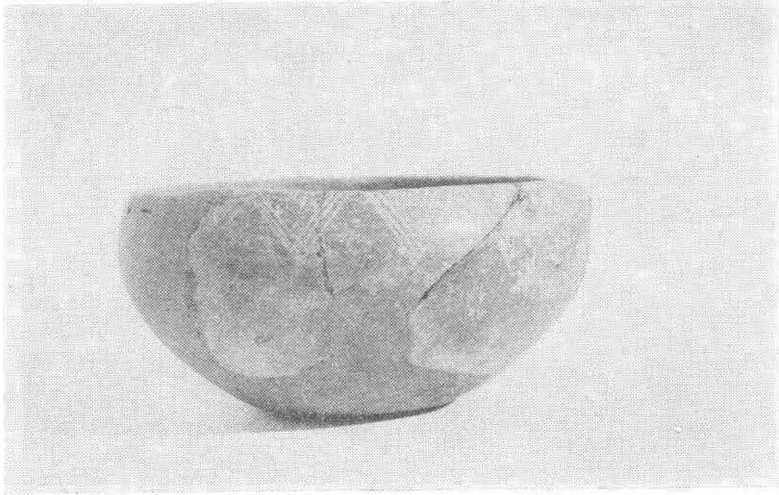

Fig. 5 — Red polished bowl with white paint.

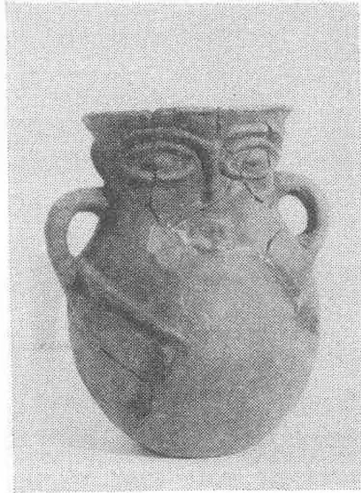

Fig. 6 — Grey ware face jar.

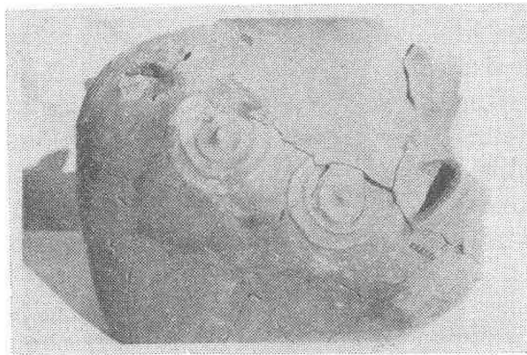

Fig. 7 — Red polished jar with relief ornaments.

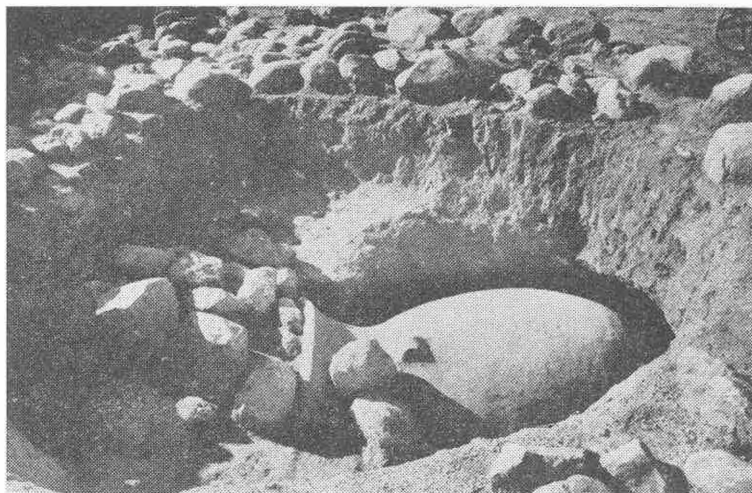

Fig. 8 —Trench 98. Circle A with pithos.

Fig. 9 — Trench 98. Stone circles oerepithos-graves.

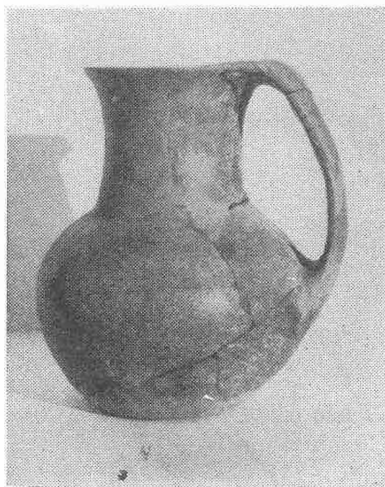

Fig. 10 — Grey burnished jug, “Chalcolithic” trench.

FOUILLE DU LÉTŌON DE XANTHOS EN 1967

Prof. HENRI METZGER

La sixième campagne de fouille au Létōon de Xanthos a duré du 24 août au 12 octobre¹. Notre programme prévoyait de poursuivre la fouille au Nord - Est et au Sud - Est du temple B, de fouiller entre la façade Sud du temple A et le pseudo - baptistère de l'église, dans la région de la Source, de sonder la région située au Sud-Ouest de notre domaine afin de voir si nous pourrions éventuellement y ranger une partie des blocs du temple A, enfin de commencer à fouiller au Nord du temple A.

a - le temple B et ses abords.

Le fait marquant de la campagne de 1967 dans ce secteur a été la mise au jour à proximité de l'angle Sud - Est du temple, d'un grand piédestal allongé devant la falaise, sur lequel se dressaient à l'époque impériale les statues de plusieurs membres d'une même famille, celle des Arruntii. Le monument comporte une plinthe, puis un socle large de 6 m. 62, profond de 1 m. 63 et haut de 0 m. 51 et décoré d'un corps d'angle aux extrémités antérieures. Sur ce socle reposait une assise en grande partie disparue, haute de 0 m. 43, dont le parement antérieur est mouluré en bas et le parement postérieur simplement dressé à la pointe. Sur cette assise intermédiaire prenaient place jadis une suite de bases inscrites en grec, hautes de 0 m. 48, qui

comportaient toutes la mention à l'accusatif d'un membre de la famille des Arruntii. Nous avons retrouvé trois bases renversées immédiatement à l'Ouest du socle, une quatrième un peu plus à l'Ouest, une cinquième et une sixième remployées dans un mur byzantin. Deux autres bases avaient été retrouvées dans les murs de l'église en 1963 et 1964.

Derrière le monument la falaise est renforcée en bas par un mur de soutènement isodome, qui vers le Sud s'étend au-delà de la région fouillée. Entre ce mur de soutènement et le monument des Arruntii nous avons fouillé une couche de destruction qu'avaient épargnée les Byzantins et qui s'est révélée particulièrement riche en os, en charbons et en fragments de figurines de terre cuite.

Nous avons achevé de fouiller le couloir séparant les édifices B et E (Fig. 1). De ce couloir nous avons retiré de nombreux fragments d'architecture, notamment trois chéneaux (Fig. 2), dont l'un entier, à l'emplacement même où ils étaient tombés de l'édifice comme l'indiquaient leur position et la juxtaposition des fragments brisés. Par ailleurs nous avons dégagé les fondations des édifices B et E. Le premier dispose d'authentiques fondations, le second reposait sur le rocher aplani.

b - région de la source.

A l'issue de la campagne de 1966 il avait été convenu que nous suspendrions pendant un an la fouille du nymphée dont l'exploitation nécessitait des moyens de pompage considérables. Nous nous sommes donc bornés en 67, avec une équipe réduite, à fouiller entre le pseudo - baptis-

¹ La mission comprenait, outre le signataire de ces lignes E. Lévy, chargé de la fouille des édifices B et E, R. Zeller et J. P. Adam architectes, le premier spécialement chargé de la construction du musée. La Direction générale des Antiquités et des Musées nous avait délégué E. Atalay. En outre P. Demargne et P. Coupel ont passé trois semaines à Xanthos pour d'ultimes vérifications portant sur la publication du Monument des Néréïdes.

tère de l'église et la façade méridionale du temple A. Nous avons procédé à la destruction, après relevés, des murs de deux petites pièces d'époque byzantine flanquant au Nord le pseudo - baptistère et nous avons dégagé une surface de rocher nivelé affleurant dans l'angle S - O de la première pièce. Entre ce rocher et les fondations d'un escalier menant au temple ou d'une pile de pont (?) venant buter contre la façade du temple (Fig. 3) nous avons dû déblayer une masse énorme de blocs, pour la plupart informes, qui paraissaient avoir été précipités dans cette région pour la combler. Le niveau supérieur de cette couche de blocs accumulés correspondait à celui de l'église; sous ce remplissage fait de gros blocs nous avons atteint un niveau byzantin plus ancien auquel correspond un mur fait de blocs de remploi en calcaire tendre. A ce niveau nous avons dégagé l'ouverture d'une anactuosité creusée dans le calcaire, qui se trouvait remplie d'eau. Malgré la pompe assez puissante que nous avons mise en action il nous a été impossible de faire baisser le niveau de l'eau à l'intérieur de cette poche. Nous avons observé en outre que les blocs recueillis devant la faille et que les parois du rocher lui même étaient recouverts d'un genre de suie grasse qui semble dénoncer la persistance de sacrifices. Il nous apparaît que nous devons recourir à des moyens de pompage extrêmement puissants pour drainer les eaux de cette région.

c-les édifices du Sud - Ouest.

Les premiers carrés ouverts dans ce secteur en 1965 ne nous avaient pas permis de dépasser le niveau byzantin qui apparaissait partout sous deux mètres de terre arable. Voulant en avoir le coeur net nous avons repris et multiplié ces carrés et avons eu la surprise de découvrir un complexe d'édifices d'époque romaine dont l'importance l'emporte peut - être sur celle du nymphée et de ses annexes. Dans l'état encore très partiel de l'exploration nous pouvons parler d'un édifice (Fig. 4) dont le corps principal affecte la forme d'un

II, d'environ 10 mètres de côté, flanqué au Nord et au Sud de la façade d'exèdres latérales. Les faces internes des murs de cet édifice étaient creusées de niches rectangulaires sans doute destinées à contenir des statues. Une quantité considérable de tuiles ont été recueillies à l'intérieur comme à l'extérieur de l'édifice. On sera tenté de rapporter ce bâtiment à l'époque impériale et de lui attribuer certains blocs moulurés en calcaire recueillis sur plusieurs points de notre sanctuaire au cours des précédentes campagnes, qui évoquent l'architecture de certains édifices de Sidé.

Au Nord de l'édifice en II nous avons commencé à dégager une autre construction se présentant apparemment comme une exèdre ouvrant à l'Ouest. Le travail des blocs rappelle ici celui de divers édifices de Priène. Peut - être convient - il de dater la construction de période hellénistique.

Entre l'édifice en II et cette exèdre nous avons poussé un sondage jusqu'à une profondeur de 4 mètres environ. Dans une terre mêlée de cailloux et de sable de rivière nous avons recueilli, au - dessous des fondations hellénistiques et romaines quelques tessons archaïques du VIème siècle (tessons attiques à figures noires et un fragment d'alabastré en pierre tendre) et des fragments d'os et de charbons. En raison de la densité des venues d'eau et faute de moyens de pompage vraiment efficaces nous avons dû renoncer à développer ce sondage qui pour la première fois, semble - t - il, nous mettait en présence d'un niveau archaïque et non plus seulement de tessons archaïques perdus dans des remblais antiques.

d-secteur Nord.

Dans le prolongement des sondages où avaient été retrouvés en 1956 un alignement de bases et la grande stèle des Kyténiens nous avons ouvert un nouveau carré dans une zone qui n'avait pas encore été fouillée. Sous la couche habituelle de terre arable nous avons atteint tout d'abord une couche épaisse de tuiles et de céramiques

byzantines qui correspondent à un mur sans doute byzantin lui aussi. Continuant à creuser et après avoir traversé une couche de terre grise très pauvre en tessons nous avons gagné un niveau plus ancien marqué à la fois par des restes de murs et de canalisations et par des céramiques plus fines parmi lesquelles nous avons relevé encore une fois quelques tessons attiques à figures noires. Il semble donc que nous ayons retrouvé en ce secteur Nord aussi un niveau du VIème siècle.

En plus des inscriptions se rapportant aux membres de la famille des Arruntii

nous avons recueilli, comme les années précédentes, divers fragments de décrets d'époque ptolémaïque et trois petits textes, dont l'un en caractères araméens, qui pourraient remonter à la période perse.

Une grande partie de notre effort a porté aussi sur l'achèvement du musée (Fig. 5 à 8). Le bâtiment a été inauguré le 3 octobre en présence de l'ambassadeur de France, du gouverneur, du sénateur et du député de Muğla. Nous comptons procéder à l'installation des salles au cours des prochaines campagnes.

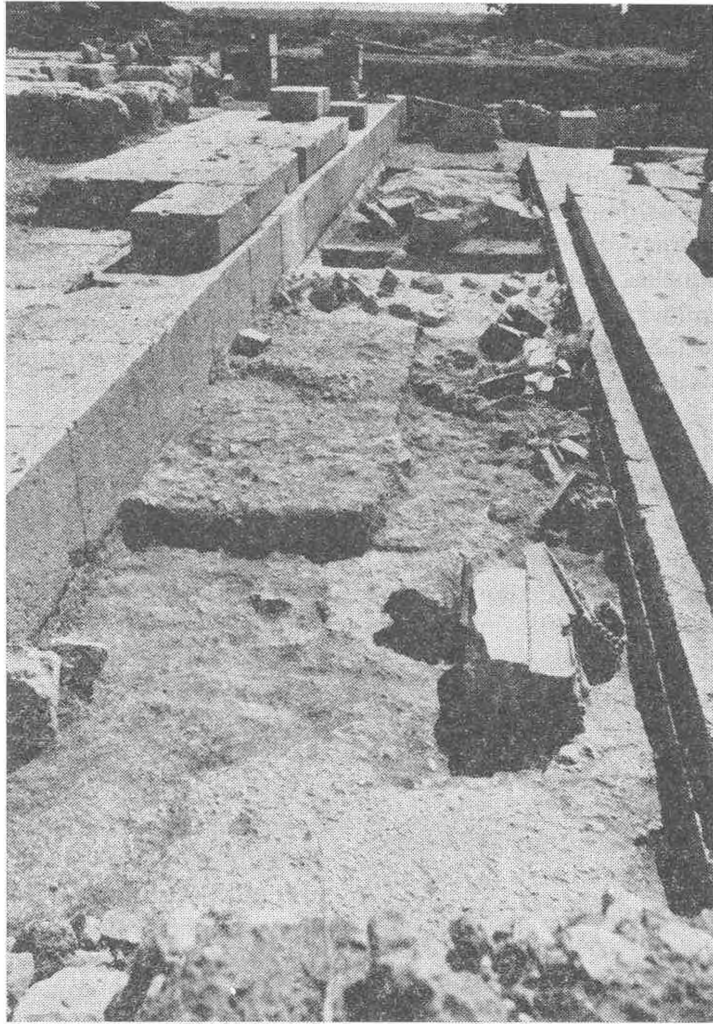

Fig. 1 — Fouille du Létôon de Xanthos. Couloir séparant les édifices S et E.

Fig. 2 — Fouille du Létôon de Xanthos. Chéreau du Temple E

Fig. 3 — Fouille du Létôon de Xanthos. Zone comprise entre le temple et l'église. Au centre ouverture sous le rocher donnant accès à une niche.

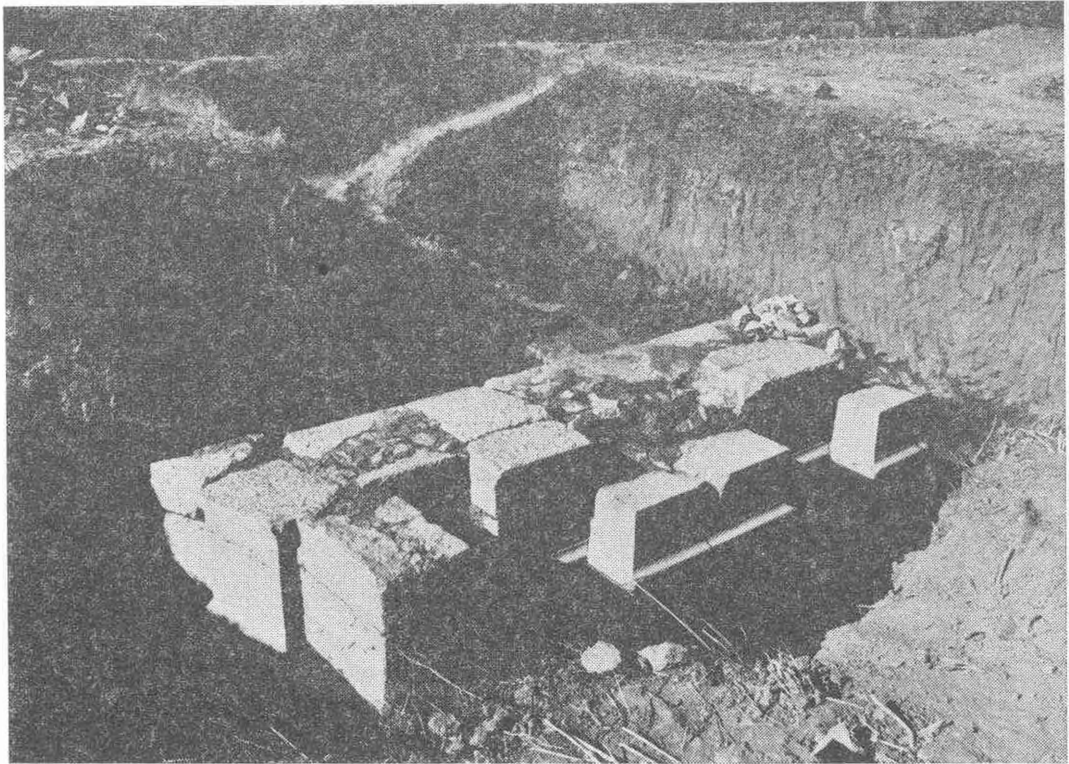

Fig. 4 — Fouille du Létôon de Xanthos. Mur Sud de l'édifice en I-I

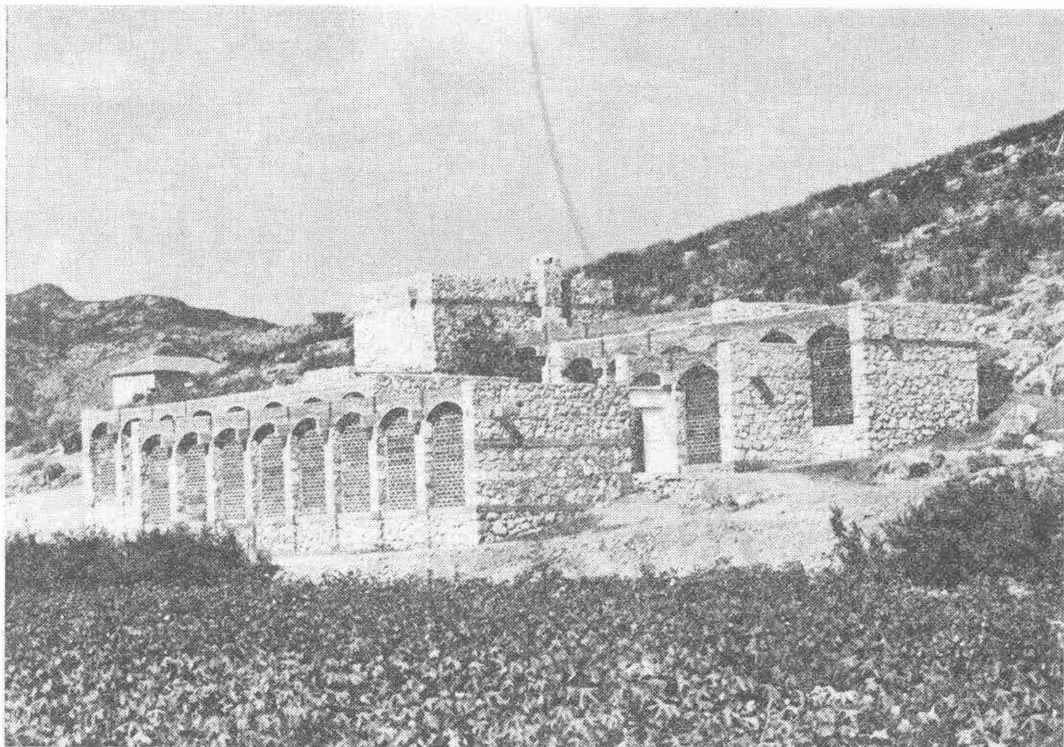

Fig. 5 — Létôon de Xanthos. Musée.

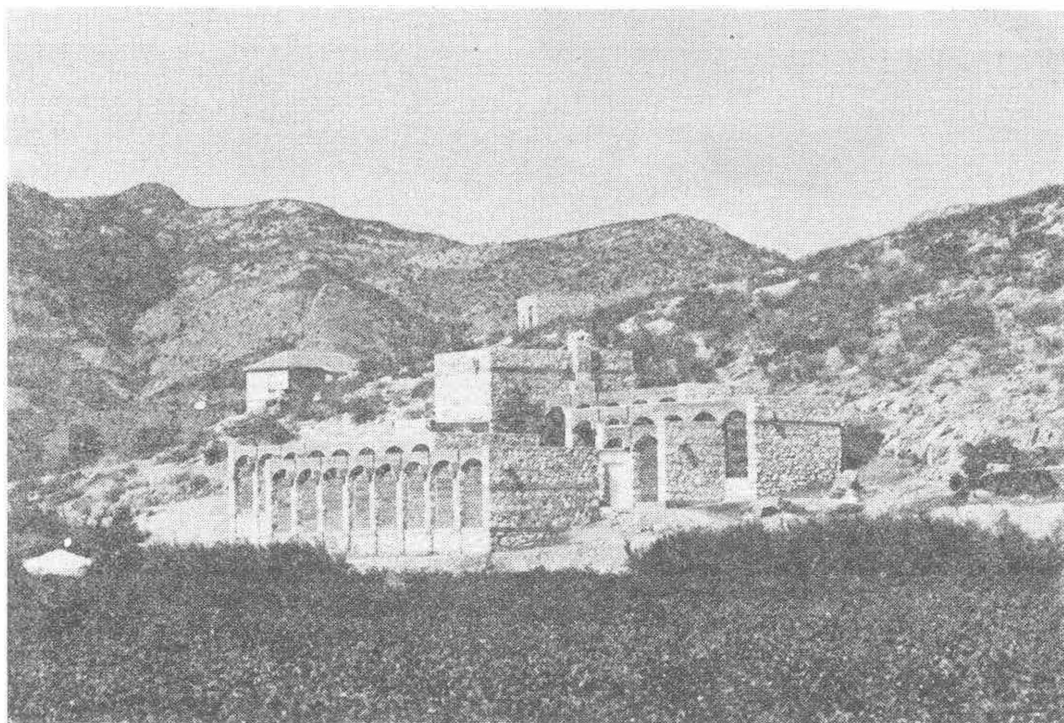

Fig. 6 — Létôon de Xanthos. Musée.

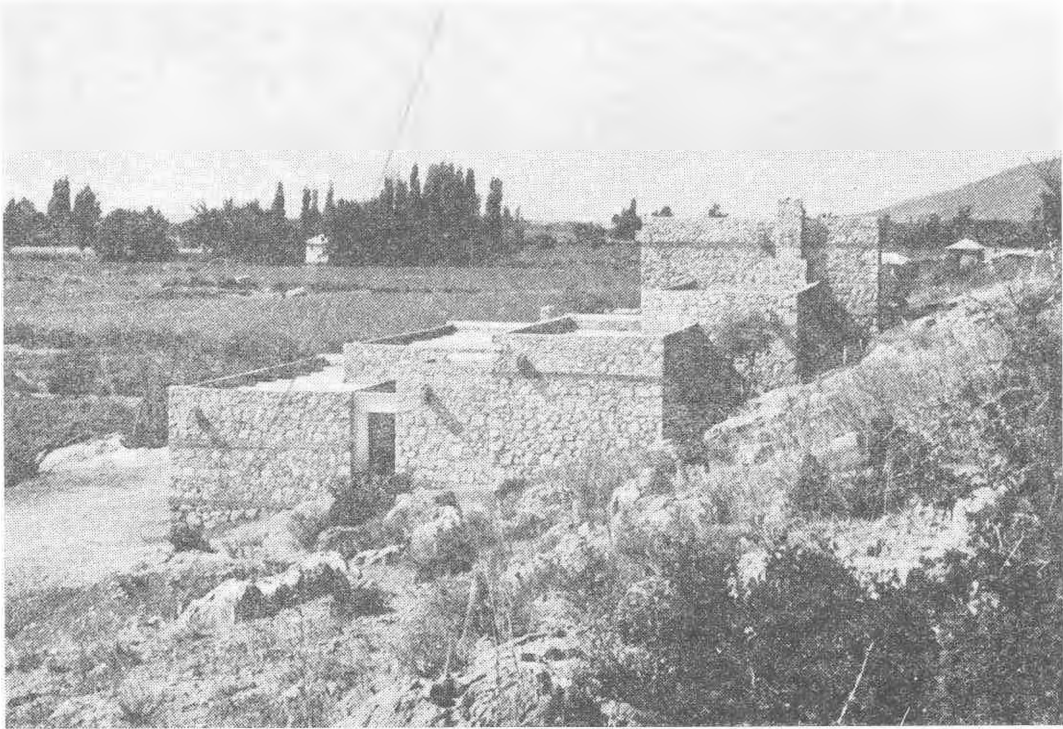

Fig. 7 — Létôon de Xanthos. Musée.

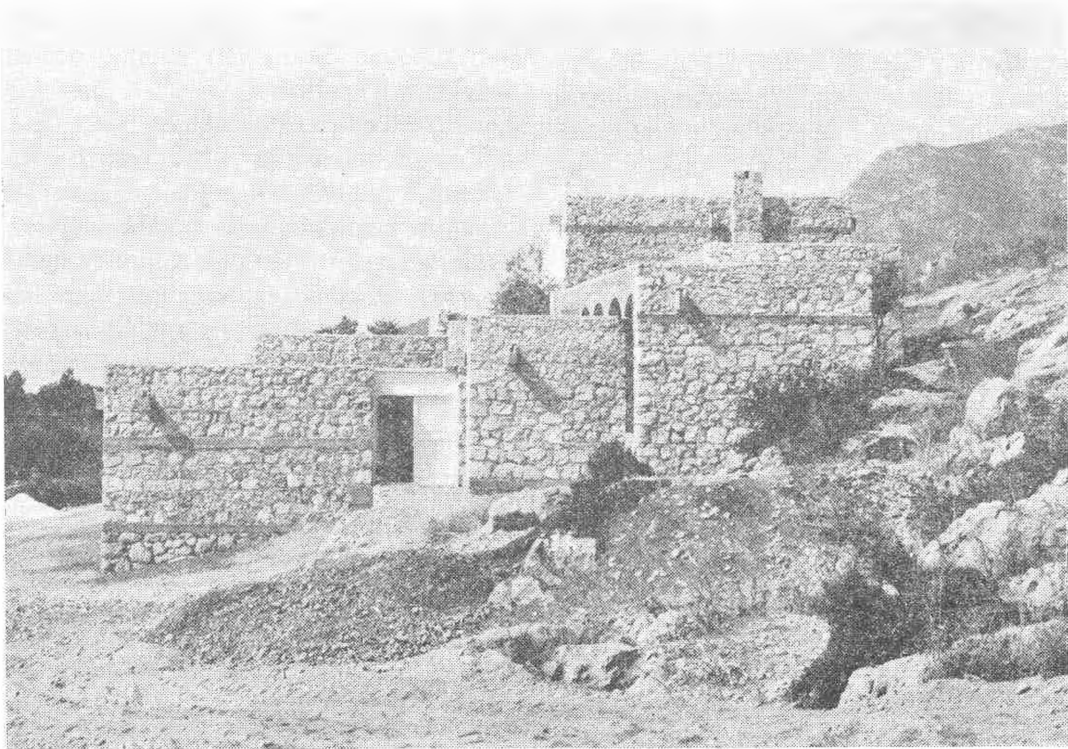

Fig. 8 — Létôon de Xanthos. Musée.

KAUNOS SONDAJLARI

(1966 - 1967)*

BAKİ ÖĞÜN

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eski Anadolu ve Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü adına Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün müsaadeleri ile 1966 yılında Kaunos'ta başlanan sondajlara 1967 yılında da devam edilmiştir. Bu araştırmalar makalenin yazarı tarafından yönetilmiştir. Heyetimizin 1966 yılında epigrafı Doç. Dr. Peter Herrmann Hamburg'taki işlerinin çokluğu yüzünden 1967 mevsiminde kazılara katılamamıştır. Oktay Pansinli, Süheyl Ünal, Seyhan Doruk 1966 ve 1967 yıllarında, Ali Dağdeviren, İnci Uçer, Sevinç Yılmaz 1966 mevsiminde, Orhan Gürman, Atılâ Tulga, Safiye Orsan, Gönül Kuş 1967 yılında kazılarımızda çalışmış olan üyelerimizdir. Bunlardan başka Fakültemiz Arkeoloji Asistanı Dr. Ümit Serdaroğlu, Mimar Emre Madran ve Murat Elagöz Kaunos tiyatrosu ve diğer mimarlık kalıntıları üzerinde çalışmışlardır. Dr. Ümit Serdaroğlu'nun tiyatroya hakkındaki raporu aşağıda ayrıca sunulmuştur.

Eski Kaunos şehri bu günkü Köyceğiz gölünü denize bağlayan Dalyan çayı üzerinde, Dalyan köyünün karşısındadır.

* Kaunos'ta araştırmalara karar vererek bu vazifeyi bize tevdi eden Fakültemiz Eski Anadolu ve Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü ile Profesörler Kurulu'na ve bu hususta yardımlarda bulunan Dekanımız Prof. Dr. Emin Bilgiç'e; araştırmalar için gerekli izni veren ve bu araştırmalarımızı destekleyen Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü sayın Hikmet Gürçay'a ve Kazı Yayın Şb. Müdürü sayın Burhan Tezcan'a, Köyceğiz Turizm Derneği yetkilileri ve bize her türlü yardımlarını esirgemeyen Köyceğiz kaymakam vekilleri ile İlk Öğretim Müdürü sayın İzzet Akgül'e teşekkürü borç biliriz.

Kaunos daha önceleri başka araştırmacılar tarafından da ziyaret edilmiş, burada bulunan yazıtlar yayınlanmıştır^{1a}. Fakat, Lykiya ve Karya'nın hudutlarında bulunan ve gerek Pers harpleri sırasında ve gerekse daha sonraları oldukça geniş hinterlanda sahip önemli bir merkez olduğunu Herodot'tan ve diğer bazı eski yazarlardan öğrendiğimiz Kaunos'ta şimdiye kadar herhangi bir kazı yapılmamıştır. Son bir kaç yıldan beri İsveç'in Lund Üniversitesi asistanlarından Paavo Roos bu civardaki kaya mezarlarını incelemektedir. Fakat Kaunos için bu türlü münferit araştırmalar çok yetersizdir. Daha geniş ölçüdeki araştırmaların lüzumlu ve verimli olacağına inandığımız için 1966 yılında Kaunos'ta sondajlara başladık. Kısa süren bir mevsimde alınan önemli sonuçlardan dolayı 1967 yılında bu araştırmalarımıza devam ettik.

1966 yılında Kaunos'taki araştırmalara üç ayrı yerde başlanmıştır :

A : *Liman civarında Hekatomnid'lere ait iki yazıt ile diğer bir çok yazıtın bulunduğu bölgede, sonradan stoa olduğu anlaşılan yerde.*

B : *Batı - Güney şehir kapısında*

C : *Mezarlarda*

1967 yılında bu saydığımız yerlerden başka, tapınak olduğunu tahmin ettiğimiz bir yapıda çalışılmış ve ayrıca tiyatroya yıkılmak üzere olan analemmata duvarının tamamen çökmesini önleyecek ilk tedbirlerin alınması için lüzumlu restorasyon ön hazırlıkları yapılmıştır.

^{1a} G. E. Bean, Notes and Inscriptions from Caunua. JHS 73, 1953 s. 10-35; 74, 1954 s. 85-110.

A. Stoa:

Antik limanın (Res.1) karşısında gümrük binasının¹ 60-70 m. kadar batısında, Dalyan'dan Çandır Köyüne giden patikanın kenarında, bir Roma duvarının altında harçsız eski bir duvar vardır (Res. 2). Kazıya başlamadan önce satıhta, bu duvarın 2,5-3 m. uzunlukta ve 15-20 cm. yükseklikte bir kısmı görülüyordu. Harçlı bir Roma duvarının altında bulunan büyük ve muntazam taşlarla örülmüş bu duvar, Roma devrinden daha eski önemli bir yapıya ait olmalıydı. Bu yapıyı ortaya çıkarmak amacı ile Kaunos'taki sondajlara burada başlanmıştır. Duvarın güneye, limana bakan yüzü gayet düzgündür (Res. 3). Kazıya önce bu tarafta başlanmıştır. Açıldıkça duvarın doğudan batıya doğru tahminimizden fazla uzadığı görüldü. Neticede önce tapınak veya ona benzer bir yapıya ait olduğunu düşündüğümüz bu yapının 94 m. kadar uzunlukta bir stoa'nın arka duvarı olduğu anlaşılmıştır. 1966 yılında stoa'nın doğu ve batı küçük yanları ile köşeleri açığa çıkarılmıştır (Res. 4). İki dar yanlarda girişi bulunması bakımından Atina agorasındaki II. Attalos stoa'sına benzemektedir. Stoa'nın ortaya çıkarılan arka duvarından temel üzerinde, bir sıra ince (28 cm.), bir sıra kalın (51 cm.) ve sonra bir sıra ince olmak üzere üç sıra muntazam kesme taş kalmıştır (Res. 3). Aynı tarz duvar örgüsünü yine II. Attalos stoa'sı² duvarının iç yüzünde ve Milet'te kuzey agoranın aslanlar limanına bakan stoa'sının³ batı kanadına ait arka duvarda görüyoruz. 1966 ve 1967 yıllarında yapılan çalışmalarla henüz bir kısmı açığa çıkarılmış olan Kaunos stoa'sı iç genişliği 6,30 m. tek gemili iki küçük yanlarında iki kapısı bulunan bir stoa'dır. Uzunluğu 94 m. civarındadır. Arka duvarının kalınlığı 0,98 m., kapıların yanlarındaki duvar-

ların kalınlığı 0,75 m. dir. Tabanı sıkıştırılmış topraktır. Batı tarafta *in situ* olarak bulunan dor tarzı bir sütunun kaide çapı 0,75 m. dir. Gerek arka duvarı, gerekse doğu tarafı tamamen açılmış olan doğu yan duvarı, iç yüzleri muntazam düz, kesilmiş, dış yüzleri bosajlı olan taşlarla yapılmıştır. Bu stoa tek gemilidir. Buna rağmen arka duvarı, iki katlı Assos agorası kuzey stoa'sının birinci kat arka duvarı⁴ kadar geniştir. Sütunların alt çapları da birbirinin aynıdır⁵. Bu sebeplerle tek gemili olan Kaunos stoa'sının iki katlı olduğunu tahmin ediyoruz.

1966 yılında Kaunos stoa'sının önünde, doğu - güney köşesinde inşa edilmiş iki tane dikdörtgen plânlı anıt kaidesi ortaya çıkarılmıştır (Res. 5). Bunlardan birinin önünde bulunmuş olan yazıtta Kaunos halkının Roma halkını yücelttiği yazılıdır. 1967 yılında onların biraz daha batısında, biri daha büyük at nalı şekilli, diğeri daha küçük dikdörtgen biçiminde olmak üzere yeniden iki anıt kaidesi ortaya çıkarılmıştır (Res. 6). Bu kısımda daha geç devirlerde inşa edilmiş yapılara ait temel kalıntılarına rastlanmıştır; ayrıca başka yazıtlar da bulunmuştur. Stoa'nın önünde ortaya çıkarılan bu kaideler Milet⁶, Priene⁷, Assos⁸ ve diğer şehirlerin agoralarında görülenler gibi çeşitli anıtlara ait kaidelerdir. Limana karşı inşa edilmiş olan bu stoa'nın gerek şehrin topoğrafyası, gümrük binasına yakın olması, bir çok önemli yazıtların bu bölgede bulunması ve gerekse bahsi geçen anıt kaidelerinin bu stoa önünde açığa çıkarılması ve bizzat stoa'nın ölçüleri, bakımından çok önemli bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla ortaya çıkar-

¹ G. E. Bean, Notes and Inscriptions from Caunus. JHS 74, 1954 s. 97-105; H. W. Pleket, Note on a Customs-law from Caunus. Mnemosyne 11, 1958 s. 128-135.

² Hesperia 20, 1951 Lev. 24 a.

³ Milet I. 6 Lev. 1/1, 9/2, 24/2.

⁴ J. T. Clarke, F. H. Bacon, R. Koldewey, Investigations at Assos s. 35.

⁵ Krşl. a. g. e. s. 45.

⁶ Milet I. 6 Abb. 1 Taf. 11, 22, 25-28.

⁷ T. Wiegand - H. Schrader, Priene. Lev. 12-13; M. Schede; Die Ruinen von Priene (Durchgesehen und verbessert von G. Kleiner und W. Kleiss) res 57, 68-69.

⁸ Investigations at Assos s. 21/cc, 33 Res. 4/7-11, 35 Res. 3/7-11.

makta olduğunuz anıta herhangi bir *stoa* değildir; daha ziyade şehrin agorasına ait bir *stoa* olmalıdır.

Kaunos'ta ortaya çıkarmakta olduğumuz *stoa*'nın güney cephesi kadar, arkasında kalan alanın da araştırılması önemli olabilirdi. Çünkü Bean tarafından yayınlanmış olan yazıtların⁹ çoğu burada bulunmuştur. Bu kısımda önce *stoa* duvarına dik kuzey - güney yönünde dar ve uzun bir deneme çukuru açıldı. Bu çukurda tarihi tesbit edilemeyen fakat geç devirlerden olduğu anlaşılan bir yapının temeli içinde Hellenistik devirden kalma bir çok üzeri yazılı heykel kaidesi açığa çıkarıldı (Res. 7). Bunlar bu alanda evvelce satıhta bulunup yayınlanmış heykel kaidelelerine¹⁰ benziyorlardı. Sonradan genişletilen kazı alanında (Res. 8) daha başka yazılı heykel kaidesi bulunmuşsa da maalesef elimize hiç bir heykel geçmemiştir. Bu alanda yapılacak kazıların özellikle yazılı belge elde edilmesi bakımından verimli olacağını tahmin ediyoruz. Fakat mimarlık kalıntılarının daha geç devirlere ait yapılar tarafından tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Esasen satıhtan itibaren 0,80-1,5 m. derinlikte ana kayaya rastlanmaktadır.

B. Batı - Güney şehir kapısı:

Kaunos'taki şehir surları bazı kısımlarda hâlâ 5-6 m. belki de daha fazla yüksekliğini muhafaza eden sağlam yapılu duvarlardır (Res. 9). Önemli bir kısmının erken Hellenistik devirden veya IV. yy. dan olduğu anlaşılan bu duvarların diğer bazı kısımlarının tarihi hayli tartışmalıdır¹¹. Bu durumu aydınlatmak için şehir surlarının tetkik edilmesi lüzumlu idi.

Dalyandan Çandır Köyüne giden patikalar, eski şehrin batısını çeviren sur duvarının güney ucuna yakın bir yerde birleşir ve burada antik devirden kalma bir şehir kapısından geçerek Çandır'a ulaşır. Kapının iki tarafındaki duvarın dış yüzü bosajlı, isodomik, kenarları muntazam tıraşlanarak çerçevenilmiş, bir kısmı dikdörtgen şekilli karakteristik Hellenistik

devir özelliğinde taşlardan (Res. 10) yapılmıştır¹². Kapının kuzey yanını teşkil eden duvar 1,5 m. kadar kuzeye doğru gittikten sonra batıya dönmüş ve burada kapının yanında bir kule gibi ileri doğru çıkmıştır (Res. 12). Bu duvarın yapılış tarzı kapının iki yanındaki duvardan farklıdır. Bu duvar poligonal teknikte yapılmıştır (Res. 11). Bu yüzden bazı araştırmacılar tarafından daha eski bir devirden kalma olduğu söylenmiştir¹³. Fakat Bean ve Scranton, poligonal teknikte yapılmış olan bu duvarın taşlarından bazılarının kenarları muntazam tıraşlanarak çerçevenilmiş, ortaları ise kabaca yontularak bırakılmış olduklarından eski poligonal duvarlardan ayrıldığı, bu sebeple muhtemelen geç Hellenistik devirde yapılmış olacağını ileri sürmüşlerdir¹⁴. Bu kapıda yapmış olduğumuz araştırmalar henüz tamamlanmamış olmakla birlikte kapının yanları ile batıya yönelmiş kule vaziyetindeki poligonal taşlardan yapılmış olan duvarın aynı tarihte yapılmış olmaları çok mümkündür. Çünkü her iki duvarın taşları birleştikleri köşelerde birbirine o kadar iyi intibak ettirilmişlerdir ki her ikisinin beraber yapıldığına hemen hemen şüphe bırakmamaktadırlar (Res. 12).

2,13 m. genişliğindeki kapının iki yanı ilk girişte 1,90 m. kalınlığında bir duvar vücuda getiren büyük bloklarla inşa edilmiştir. Buna dayalı olarak daha küçük taşlarla yapılmış olan içteki duvarın kalınlığı ise 4,30 m. dir. Kapının iki yanlarındaki duvarların iki kule gibi 6,20 m. kalınlığa sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu kapı geçidinde yapılan kazılarda İ. Ö. III. yy. dan iki kandil (Res. 13)¹⁵, bir kaç küçük

¹² Krşl. R. L. Scranton, Greek Walls (1941) s. 183, D. 16/2; Lanckoronski, Städte Pamphyliens und Pisidiens I (1890) s. 60-61 Res. 47-48.

¹³ M. Collignon, Emplacement et Ruines de la ville de Caunos. BCH 1, 1887, s. 339; A. Maiuri, Escursioni nella Caria. Rovine die Caunos. Annuario 3, 1921 s. 272.

¹⁴ JHS 73, 1953 s. 12.

¹⁵ Bu kandiller Howland'ın 29 B tipi (R. H. Howland, The Athenian Agora IV. Greek Lamps and their Survivals. Princeton 1958. s. 96 Lev. 41 No. 415-416) veya 32 tipindedir (a. g. e. s. 99 Lev. 41 No. 425, 429, 432).

⁹ JHS 73, 1953 s. 10-35; 74, 1954 s. 85-110.

¹⁰ a. g. eserler.

¹¹ Bean, JHS 73 s. 11-13.

Megara kâsesi parçası, muhtemelen İ. S. I. yy. dan cam vazo parçaları ve daha geç Roma devrinden cam vazo kaideleri ve çanak - çömlek bulunmuştur.

C. Mezarlarda yapılan araştırmalar :

Kaunos'ta Lykiya ve Karya için karakteristik olan kayalara oyulmuş çeşitli tiplerdeki¹⁶ mezarların (Res. 14) yanında diğer gömme mezarların da bulunması beklenir.

Nitekim 1963 yılında yazımızın B bölümünde bahsettiğimiz kapının dışında, Çandır yolu üzerinde ve kapıdan 20 m. kadar ileride, kapıdan sonra batıya doğru giden şehir surununun tekrar kuzeye döndüğü köşenin önünde bulunmuş olan arkaik bir Kuros, Yunan âdetleri gereğince böyle bir mezarlığa dikilmiş bir adak heykeli olabilir. Fakat halen Bodrum Müzesinde sergilenen bu heykelin bulunduğu yerde veya yakınında bu türlü mezarlara dair herhangi bir ize rastlanmamıştır. Buna karşılık köylülerin, limanın (Bu günkü Sülüklü gölü) doğusundaki tepenin doğu - güney yamacında¹⁷, şehir surununun dışında bazı gömme mezarlar açtığı haber alınmış ve burada heyetimiz tarafından da bazı mezarlar kazılmıştır. Bu kazılarda bir sıra altta ve bir sıra da onun üzerinde olmak üzere yan yana mezarlar bulunmuştur. Bunlardan üsttekiler satha çok yakın ve buldukları yamacın da hayli sarp olması yüzünden çok tahrip olmuşlardır. İçlerinin harçla sıvandığı müşahede edilen bu mezarlar içinde hiç bir şey bulunamamış ve mezarların tarihi tesbit edilememiştir.

Altındaki mezarlar : Doğu - Batı yönünde olan bu mezarlar yanları üç sıra taşla örülmüş, üzeri iki veya üç büyük kapak taşı ile kapatılmış, 135 cm. boyunda 55 cm. genişlik ve 55 cm. yükseklikte mezarlardır (Res. 15)¹⁸. Bu mezarlardan biri

içinde 7 tane pişmiş topraktan gözyaşı şişesi (unguentaria) bulunmuştur (Res. 16). "Fusiform unguentarium" denen bir tipte yapılmış olan bu gözyaşı şişeleri, daha doğrusu koku şişelerinin benzerleri Tarsus'ta¹⁹ ve Atina agorasında²⁰ bulunmuştur. Buna göre bu mezarlar İ. Ö. II. yy. dandır²¹.

1967 yılında yukarıda bahsettiğimiz gibi bir yandan stoa'da çalışılmış ve stoa'nın önünde yeni anit kaideleri bulunmuştur (Res. 6). Öte yandan şehir içinde başka araştırmalar yapılmıştır. Stoa'nın kuzeyinde evvelce görülüp yayınlanmış²² yazıtlara, 1966 yılında bu alanda yapılan kazılarla bir çok yenileri eklenmiştir (Res. 7-8). Her biri ayrı bir heykel kaidesi olan bu yazıtlar her halde aynı bir yapı kompleksinin parçaları idiler ve ait oldukları yapı önemli bir yapı olmalıydı. Halbuki bunların çoğu ortaya çıkarıldıkları yerde, basit evlerin temellerinde gelişmiş güzel kullanılmışlardır. Bu evleri inşa eden kimseler oradaki taş bolluğunda alelâde yapıları inşa etmek için bu büyük blokları pek uzaklardan taşımış olamazlardı. Bu itibarla yazıtlı heykel kaidelerinin ait olduğu yapıyı yakınlarda aramak lâzımdı. Heykel kaidelerinin ortaya çıkarıldıkları alanın kuzeyinde ve doğusunda kalan arazi, araştırma yapılan yere göre oldukça yüksek bir seviyede idi ve sık çalılar ve dikenli çırpımlarla örtülüydü. Bu çalı - çırpımlar arasından geçerek araziye gözden geçirmek çok güçtü. İşte bu sebeple Kaunos'u ziyaret etmiş olan araştırmacılar şimdiye kadar bu çalılıklar arasında gizlenmiş *in situ* gibi görünen iki sütunu ve buradaki bir çok mimarlık parçalarını görmemişlerdir. Bunlar arasında muhtemelen cella duvarına ait büyük bloklar ve baştaban'a ait triglif ve metoplarla süslü bir blok vardır. İşte bu mimarlık par-

¹⁶ JHS 73, 1953 s. 11.

¹⁷ Bu bölge Bean'ın "Built Tomb" dediği ve haritasında B³ ile gösterilen yer ile "Piegon-hole tombs" dediği P ile gösterilen (JHS 73, 1953 s. 12 Res. 3) yer arasında bulunan yamaçtır.

¹⁸ 1966 yılı Kaunos sondajları ve bu mezarlar hakkında daha mufassal bir raporumuz Belleten'de yayınlanmaktadır.

¹⁹ H. Goldmann, Tarsus I S. 230 Res. 135 ve 187. No. 235-236.

²⁰ H. Tompson, Hesperia 3, 1934 s. 473 ve s. 368 Res. 52 de C 76 ve C 77.

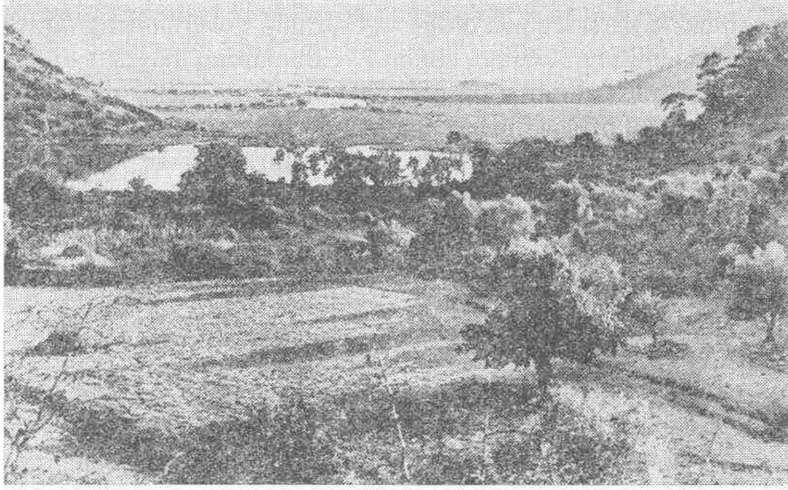
²¹ Krşl. Belleten 1958 S.

²² Bk. n. 9.

çaları ve sütunlar burada büyük bir ihtimal ile bir tapınakla karşı karşıya olduğumuzu ima etmektedirler. Kazının son günlerine doğru keşfedilen sütunlar ve diğer mimarlık kalıntılarını ortaya çıkarmak için buradaki çalı - çırpı kesilmiştir. Sütunların kısmen olsun ortaya çıkarılması gayesiyle burada da bir sondaj çukuru açılmıştır. Sütunların *in situ* oldukları anlaşılmıştır (Res. 17). Önümüzdeki mevsimde bu yapının ortaya çıkarılmasına çalışılacak

ve yazılı heykel kaidelerinin bu civardan götürülüp götürülmediği araştırılacaktır.

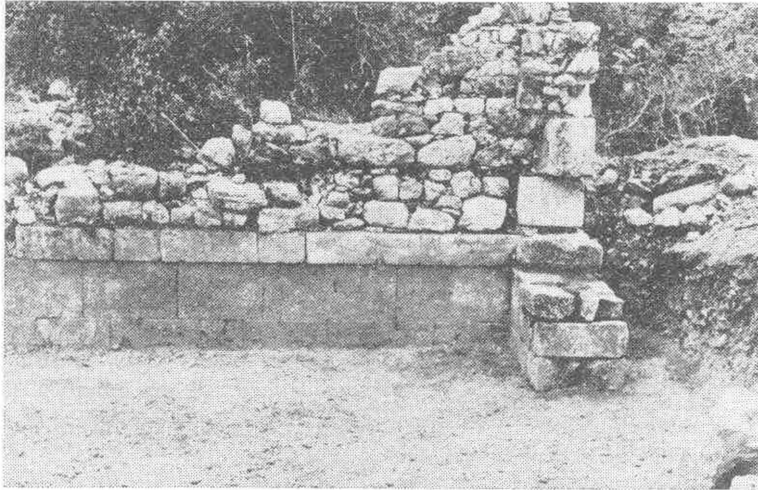
Bunlardan başka turistik yönden de önemli olan Kaunos tiyatrosu 1967 mevsiminde ele alınmıştır. Bir yandan tiyatroyunun plânı yapılırken öte yandan analem-mata'da meydana gelen büyük bir çatlak dolayısı ile tiyatroyunun çökme tehlikesi gösteren bir yanının restorasyonu için lüzumlu keşif arkadaşlarımız tarafından hazırlanmıştır.

Res. 1 — Kaunos : Liman ve Dalyançayı, arkada deniz.

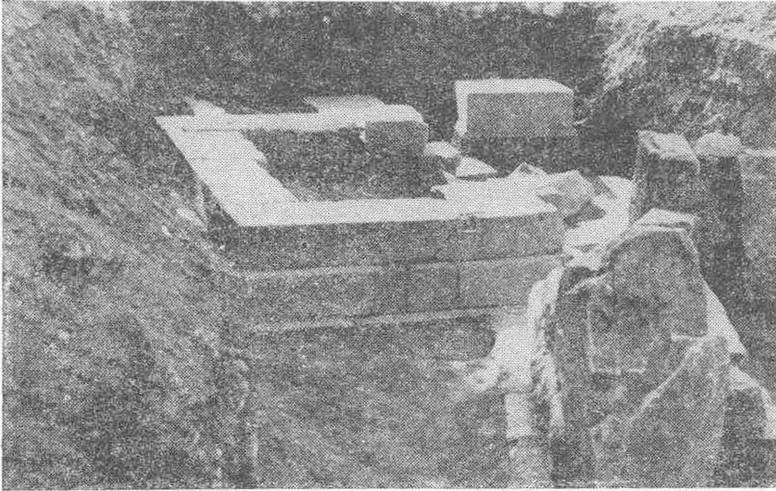
Res. 2 — Stoa duvarının kazıdan önce görünüşü.

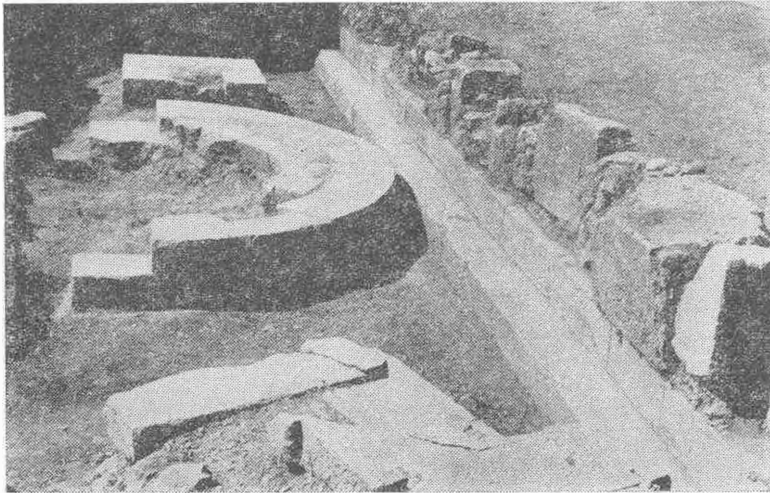
Res. 3 — Stoa arka duvarının iç yüzü.

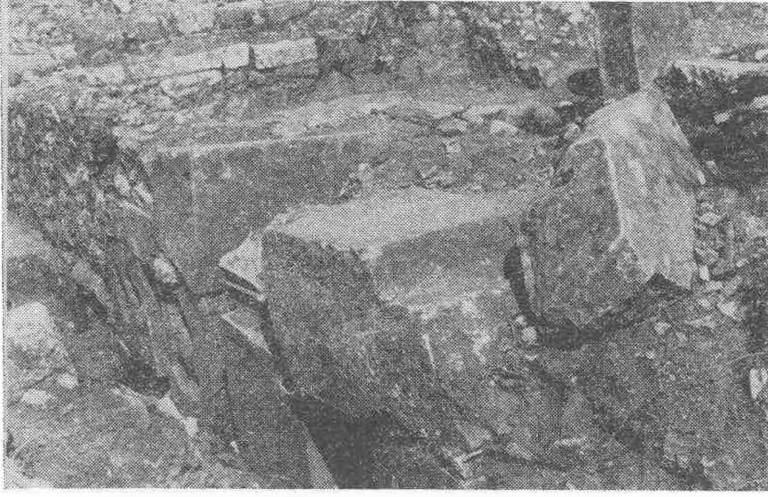
Res. 4 — Kaunos Stoa'nın doğu-kuzey köşesi, dıştan.

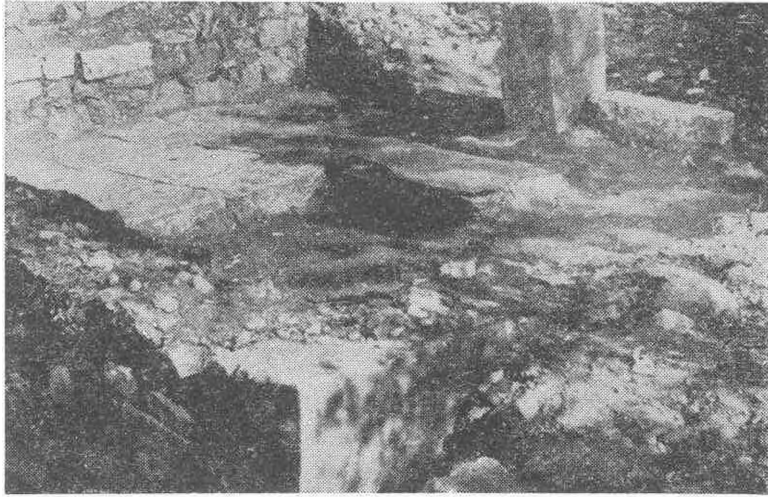
Res. 5 — Stoa'nın Doğu-Güney köşesinde ortaya çıkarılan anıt kaideleri.

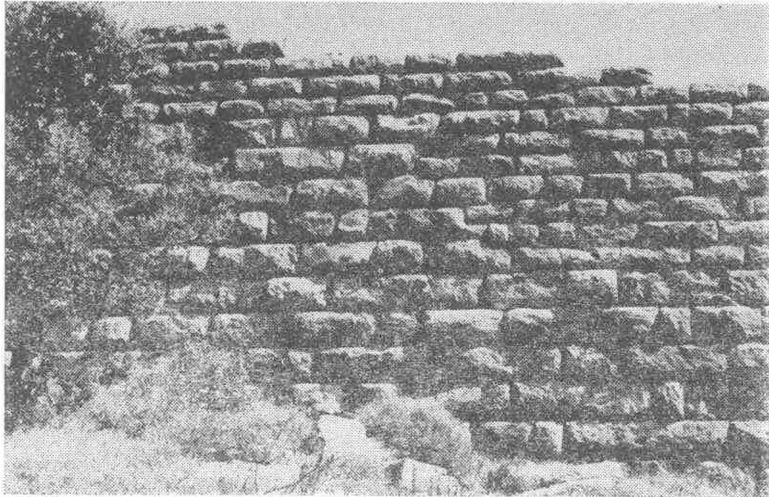
Res. 6 — Kaunos : Stoa'nın önünde 1967 mevsiminde açığa çıkarılan diğer anıt kaideleri.

Res. 7 — Kaunos : Stoa'nın kuzeyindeki bir temelde açığa çıkarılan heykel kaideleri.

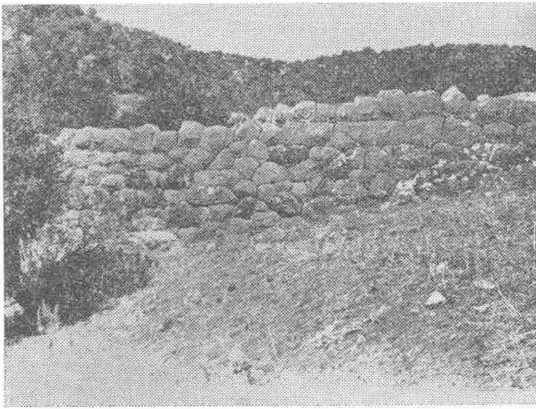
Res. 8 — Kaunos : Stoa'nın kuzeyinde açılan alanda geç devirlere ait yapılardan biri.

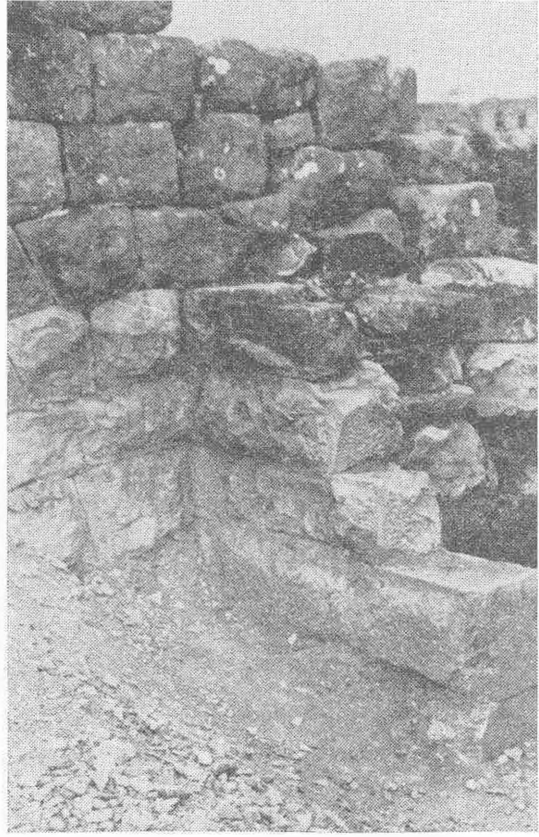
Res. 9 — Kaunos : Şehir Suru.

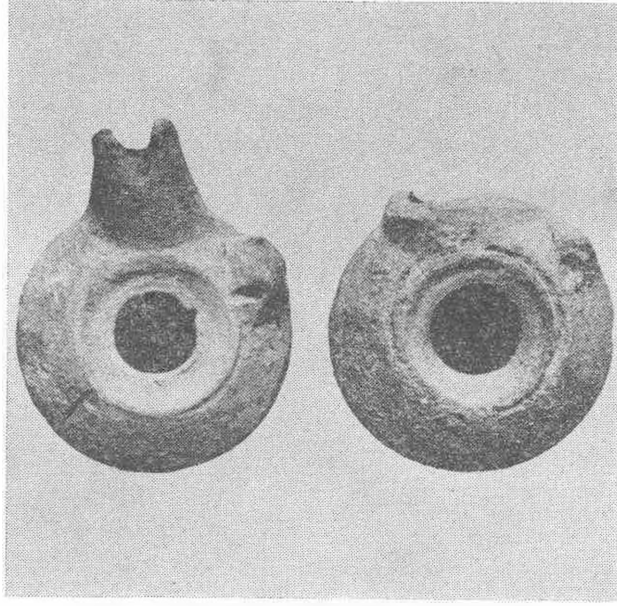
Res. 10 — Kaunos : Batı-Güney Şehir kapısı (dıştan) ve arkada liman (Sülüklü gölü).

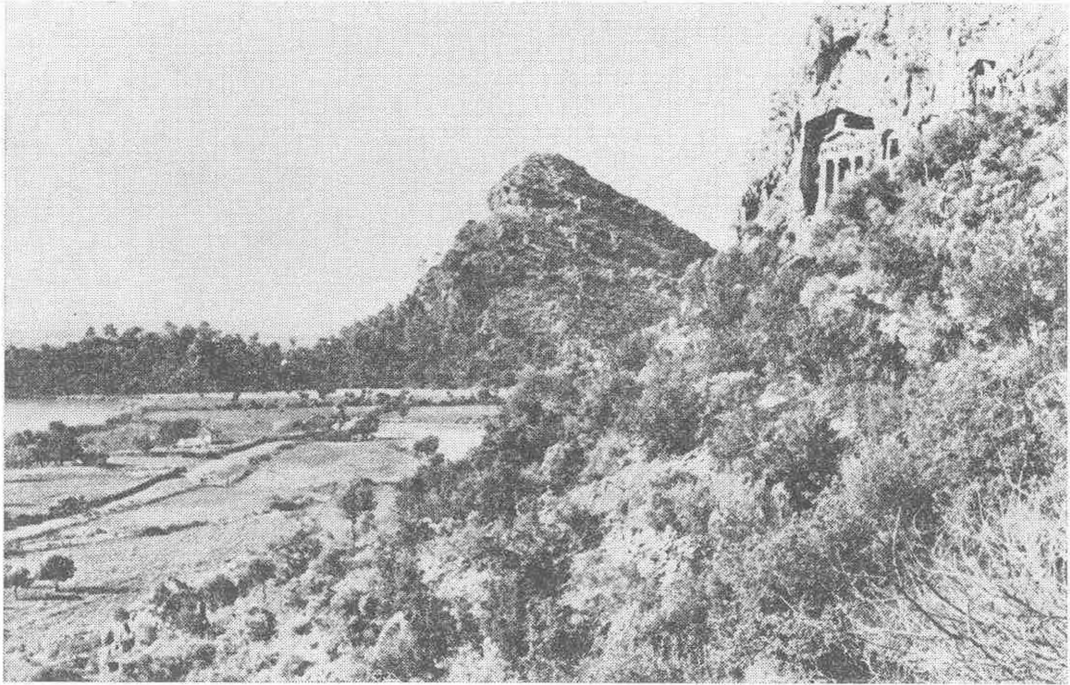
Res. 11 — Batı-Güney Şehir kapısı yanındaki polygonal duvar.

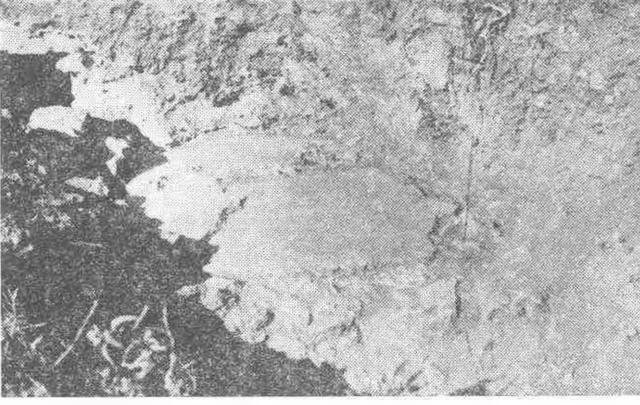
Res. 12 — Kaunos : Batı-Güney Şehir Kapısı ve polygonal ve isadamlık duvarlarının birleştiği köşe.

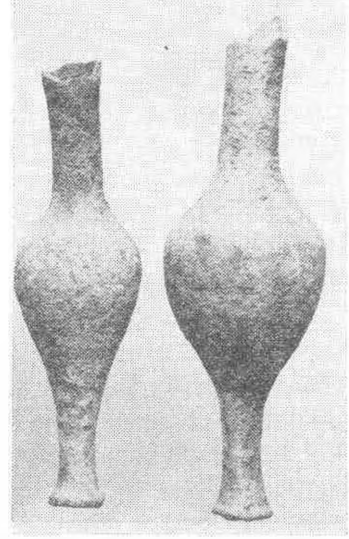
Res. 13 — Kaunos : Batı-Güney kapısındaki araştırmalarda bulunan kandiller.

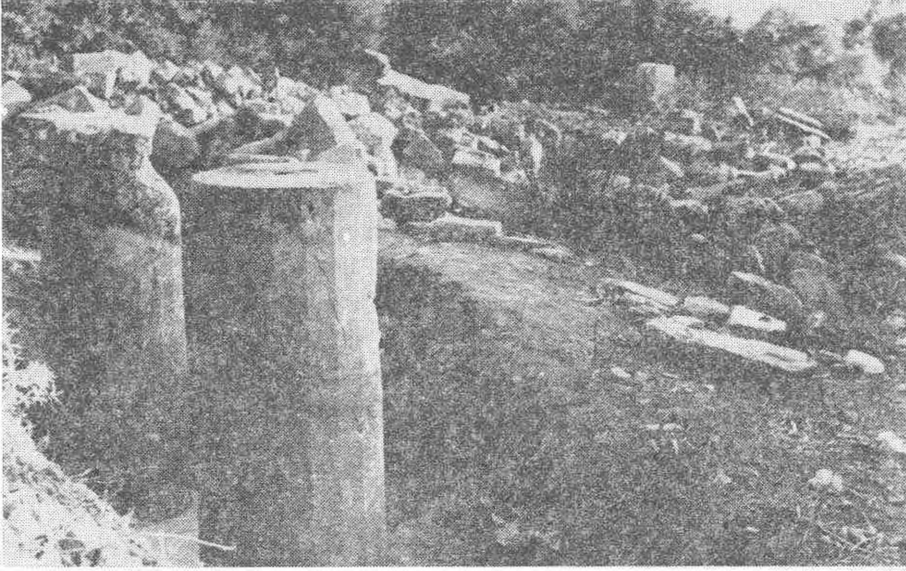
Res. 14 — Kaunos : Kaya mezarları ve Akropolis.

Res. 15 — Güney-Doğudaki Şehir surununun dışında güney-doğuya bakan yamaçta açılan bir mezar.

Res. 16 — Kaunos : Mezarlarda bulunan uygentariumlardan ikisi.

Res. 17 — Kaunos : Tapınak (?) sütunları.

KAUNOS TİYATROSU ÜZERİNDE BİR ÇALIŞMA

ÜMİT SERDAROĞLU

1967 yazında kısa bir süre mimar Emre Madran ile birlikte Kaunos tiyatrosu üzerinde çalışmak ve çizimlerini yapmak fırsatını bulduk. Akropolisin batısındaki yamaçta inşa edilmiş (Res. 1) ve günümüze kadar oldukça iyi korunarak gelmiş olan tiyatroyu daha önce Collignon (1877)¹ ve Maiuri (1920)² de görmüşler; fakat etraflı bir araştırma yapmamışlardır.

Yapının theatron kısmının yüzü, Anadolu geleneğine uygun olarak batı güneye dönüktür. Bu oturma yerini arkadan kuşatan analemata, yamaca yaslanmayan tarafta, biri 7 m. diğeri 15 m. lik iki yay parçası kadar açıklıkta iki ayrı yerde yıkılıp aşağıya dökülmüş ve yıkılan kısımlarda serbest kalan uçlar (Resim 2, 3) dışarıya doğru dönmek suretiyle bütün kuşatıcı duvarı devrilme tehlikesi ile karşı karşıya getirmiş bulunmaktadır. Kanaatimizce, en kısa zamanda bu dönen taşların düzeltilerek, duvarın bozulan dengesinin sağlanması sonra da araların doldurularak içten bağlantı yapılması, eserin selâmeti bakımından çok lüzumludur.

Oturma sıralarının bir kısmı yerlerinden oynamış ve devrilmiş, bilhassa, theatronun güney ucunda, yüksekliği fazla olmayan analemmanın bütünü ile beraber, skene temellerinin bu kısımdaki parçası üzerine kaymıştır. Günümüze kadar gelebilen antik tiyatrolarda çoğunlukla karşılaşıldığı gibi, skene yapısı theatrona nisbetle çok fazla tahrip olmuş, sadece kilitli bingi temellerin üst yüzü ile skene dikdörtgenini, değişik ölçüde on ayrı mekâna bölen ara duvarların alt sırası ve skene

önündeki çıkmalar kalmıştır ki, bu çıkmaların orkestra düzlüğünden itibaren ortalama yükseklikleri iki metre kadardır. Bu çıkmaların önünde, plânda ince çizgi halinde gösterdiğimiz ve yüksekliği 0.50 m. geçmeyen bir taş sırası vardır. Skenenin dış tarafında, tiyatro ile ilgili ve bağlantılı olması çok muhtemel başka yapıların temelleri görülmekte ise de, skene yıkıntılarının bunların üzerine çok örtmüş oluşu şimdilik incelenmesini imkânsız kılmaktadır.

Kuruluş düzeni yönünden, Kaunos tiyatrosu genel olarak, grek tiyatro plânı geleneğini takip etmektedir. 76 m. çapı olan ve 27 derecelik açı ile yükselen atnalı biçimindeki theatron, skeneden, roma tiyatrolarındaki beşik tonoz geçitler yerine, açık parodoslar ile ayrılmakta, pulpituma dayanan orkestra yuvarlağı itici etkisi ile bu ayrılığı kuvvetlendirmektedir. Bu suretle, roma devrinde, Anadolu'da Ephesos, Selge, Termessos, Aizanoi Sagalassos ve daha birçok yerde karşımıza çıkan tiyatrolardaki ortak özelliklerden birine sahip olduğunu göstermektedir. Theatron, genişliği ortalama 0.70 m. lik merdiven sıraları ile dokuz kerkidese (dilim) ayrılmıştır. Her dilimde 33 oturma sırası vardır. Bu sıralar bütün theatronu kuşatan diazoma vasıtası ile altta 18 üstte 15 sıralık iki kısma ayrılmıştır. Üst kısımdaki en alt sıranın bitimi ile diazoma zemini arasında 0.95 m. yükseklik farkı olduğundan aşağıya iniş, bu yükseklik sathına yapılmış yan merdivenlerle temin edilmiştir. Oturma sıralarının derinliği 0.65-0.75 m. arasında yükseklikleri ise 0.35-0.50 m. arasında değişmekte, merdiven yükseklikleri de bu değişmelere uygun olarak 0.20-0.25 m. arasında oynamaktadır.

¹ B. C. H. 1877 S. 338-346.

² Annuario III 1921 S. 263. Fig. 122 a.

Merdiven sıralarından 2-9'a kadar olanların doğrultuları, çapı 11,40 m. olan orkestra yuvarlağının merkezinde, 1 ve 10. son sıranın doğrultuları ise, merkezin, skene tarafında, 1,50 m. dışında kalarak kesişmektedirler. Aynı durum yukarıda adlarını verdiğimiz yapılarda da görülmekte, ancak Aizanoi tiyatrosu 10³ m. lik açıklığı ile radial sistemden gittikçe artan uzaklaşmayı göstermesi yönünden ilgi çekici bir örnek olarak, onlardan ayrılmaktadır.

38 m. genişlik, 8,40 m. derinliği olan skene yapısı tam simetrik değildir. Ortadaki iki çıkmanın genişliği birbirlerine uymakta ise de, üç sahne kapısının yeri olması gereken ara genişliklerinden kuzey taraftaki diğerlerinden daha vardır. Dış taraflardaki çıkmalardan kuzeydekinin içi boş olup 6 × 2.60 m. ölçüsünde bir mekân meydana getirişine karşılık, güneydekinin içi düzgün rektogonal taşlı dolgudur. Aynı dolguyu orta çıkmalarda da bulmaktayız (Res. 4). Bingi temel yapısına ve çıkmalara bakarak skenenin yüksek olduğunu ve cephe süslemeleri bulunduğunu tahmin etmek güç değildir. Orkestranın temizlenmesi sırasında bulunan çok tahrip olmuş bazı profilli üst yapı parçaları bu tahminimizi desteklemektedir. Plânındaki bu özel durumu ile skene, Anadolu'da pek iyi tanınmayan bir örnek teşkil etmektedir. Çıkmaların arkasına gelen, ölçüleri değişik bölmelere herhalde birbirinden geçilmekte idi. Kuzey yöndeki, içten içe genişliği 1.28 m. olan aralığın izahını yapmak ana giriş için kesin bir fikre varmak henüz mümkün değildir.

Parodoslar yolu ile Orkestraya, oradan da theatrona geçmekte (Res. 4), ayrıca

³ Durm, J. Die Baukunst der Griechen Bd. I. 1892 S. 315.

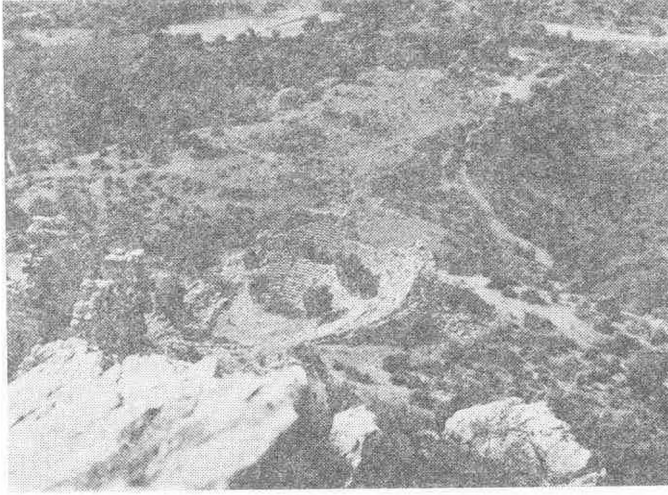
oturma yerinin kuzey yönde yamaçtan kurtulduğu kısımda, yükseklikleri, 2.70 ilâ 3.75 m. arasında değişen iki beşik tonoz geçit vasıtası ile dışarıdan diazomaya girilmektedir (Res. 5). Bu kısımda toprak yüzeyinden en üst taş sırasına kadar olan yükseklik 10.80 m. dir. Tiyatronun 100 m. kadar kuzey doğusunda ufak bir megaron ile bir kaç başka yapı kalıntısı daha vardır. Evvelce herhalde aşağıdan bu kısma kadar gelen bir yol mevcut idi. Burada analemmanın yamaçla aynı hizada olması, böyle bir yolla bu yüksekliğe ulaşıldıktan sonra, Termess'taki⁴ gibi bir veya bir kaç kapı vasıtası ile tiyatroya yukarıdan da girilebilmesi imkânını akla getirmektedir.

Oturma yerinin yamaçtan kurtulan kısmının yükseltilmesinde kullanılan usul için kesin bir fikrimiz olmamakla beraber meselâ Selge⁵ ve Aigai⁶ tiyatrolarında bulduğumuz beşik tonoz yükseltmenin dışında bir teknik kullanıldığı meydandadır. Bu tekniğin bingi veya doğrudan doğruya taş dolgu olup olmadığını ilerideki araştırmalar gösterecektir. Halen görülen kısım, gayri muntazam kırma taş dolgudur. Aynı kırma taş dolguyu yine Termessos'da olduğu gibi analemmanın düzgün dış taş sırası ile son oturma sırası arasında da buluyoruz (Res. 2, 3). Skenesinin bingi temel örgüsü, oturma yerinin beşik tonoz geçitleri, ve grek geleneğine aykırı theatron yükseltme özelliği ile Kaunos tiyatrosu, bir roma eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak roma devri içinde, yapının hangi tarihlere konulabileceğini tesbit etmek, bulunacak mimari süsleme elemanlarının incelenmesi ile mümkün olacaktır.

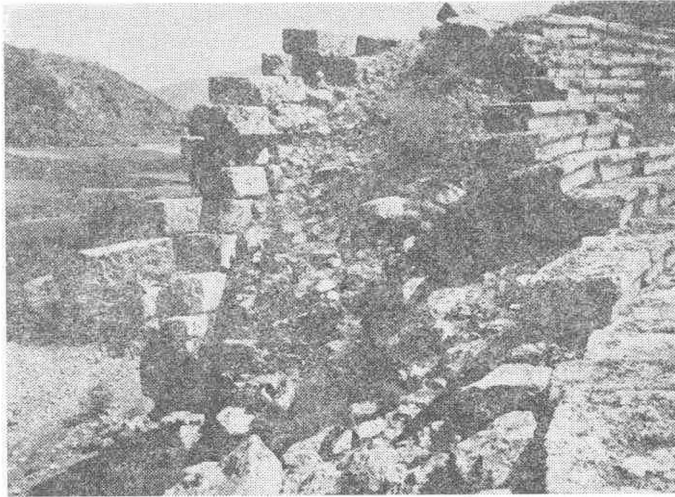
⁴ Lanckoronski, K. Städte Pamphylens und Pisidiens II, Lev. X.

⁵ Aynı eser Lev. XXXI.

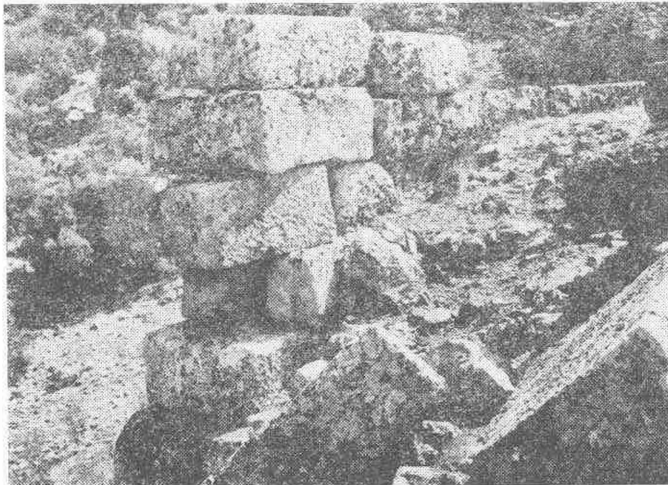
⁶ Bohn, R. Altertümer von Aegae. 1889. s. 39, 40. Abb. 45

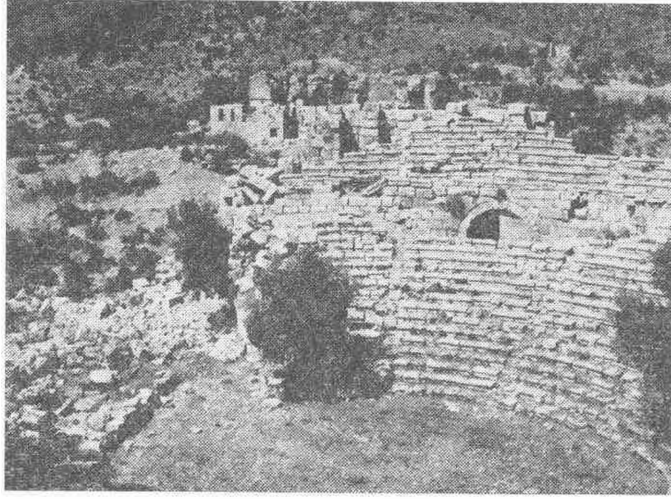
Res. 1

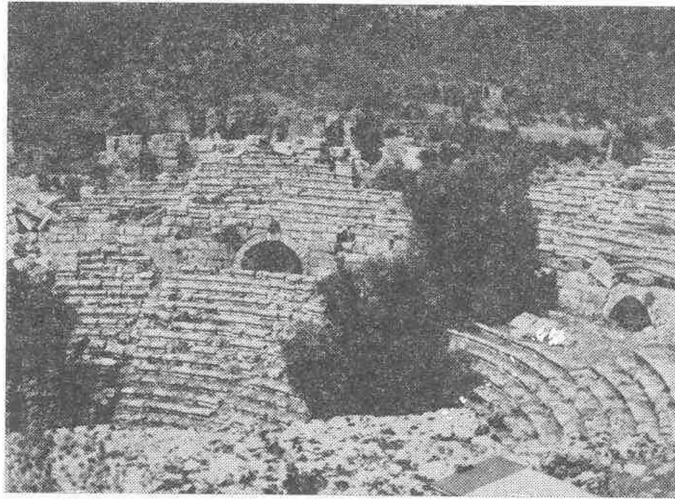
Res. 2

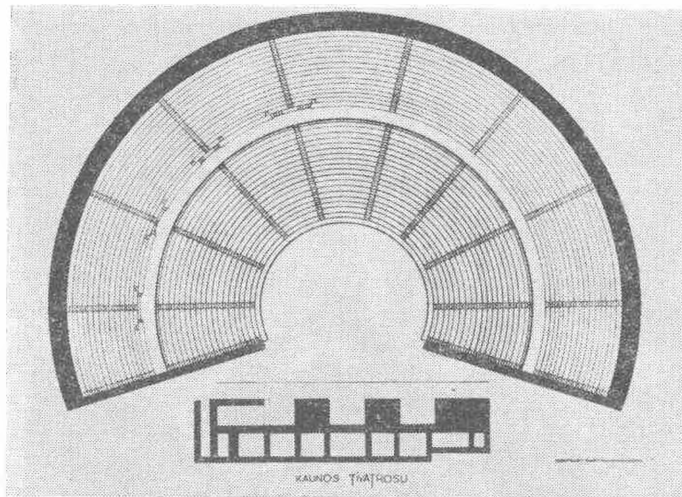
Res. 3

Res. 4

Res. 5

Plân

EXCAVATION REPORT, ESKİ ANAMUR (ANEMURIUM), 1967

Leonard C. SMITH

Work on the site in 1967 began on July 9 th with a labour force of 11 men and a foreman hired locally, plus supervisory staff consisting of the field director, Professor L. C. Smith of the University of New Brunswick, the Turkish Government representative, Mr Y. Şimsek of Antalya Museum, two Turkish students, Mr S. Kulaklı of Ankara University and Mr S. Mutlu of Middle East Technical University, and one Canadian, Mr P. B. Taylor of the University of New Brunswick and Exeter University, who acted as photographer and small finds recorder. In addition, Miss Diana Reeves of the London Institute of Archaeology joined the expedition for the latter half of July to superintend and advise on matters of conservation requiring attention on the spot. Excavation work ceased on August 11 th with the paying off of the workmen, though the season's operations did not conclude until August 15 th when the last of the photographing and measuring was completed. A debt of gratitude for financial aid to various aspects of the season's work is owed to the following: to the Turkish Government's Department of Antiquities, the Universities of Toronto and New Brunswick, and the Canada Council, as well as other sources, private or commercial; and particular acknowledgement must be made of the help and hospitality given by the British Institute of Archaeology at Ankara and by the local authorities of the modern town of Anamur.

During the 1967 season it was possible to achieve the following results:

a) Clearance to foundation level of a complex of rooms and courts in Building

III 5, in continuation of the previous year's operations.

b) Carrying out of three separate excavations within the area of Building III 2 B, one being a continuation of work begun in the previous year.

c) Opening up of two trial squares immediately E. of the seaward wall of the old city; since this operation did not begin until August 8 th, on conclusion of other work, it was only possible to uncover a few details of what seem to be massive quayside installations.

d) Uncovering and consolidation of two mosaic pavements, with geometric or figured panels in excellent condition, at widely separated locations near the S. limits of the built - up area.

e) Miscellaneous conservation work on the mosaics and frescoes already known in the Balneae forming the southernmost building on the site and in the two tombs of the Necropolis area numbered A II 14 and B I 16. Some necessary repair work was also done on the wire fence enclosing the site to the north, and on the wooden gate at the roadway entrance to the site.

a) *Building III 5.*

A complex of five rooms ranged around a paved area was opened up N. and in continuation of the previous season's excavation. The two easternmost rooms were interconnected and excavation down to foundation level at a depth of some 1 3/4 m. showed, by the presence of a heavy layer of burnt material and tunnel connections with the hypocaust system to the south, that they had formed part of the heating arrangements for the original

building. At the lower levels finds consisted mainly of coarse pottery amphora fragments and broken glass ware, while the higher contained building debris, including column bases of rough work, a fragment of a spirally fluted sandstone column, 65 cm. long by 20 cm. diameter, Byzantine coins and fragments of coarse mosaic flooring. The three rooms lying W. of these with their accompanying paved courtyard appear to belong to a later stage of building activity, revealing concrete floors at 1/2 to 3/4 m. depth below surface. The southernmost of the three also showed evidence of still later use in the form of a semi-circular tile drain running diagonally from the SW corner just below the modern surface level.

Finds here, in addition to the drain, included a fine pillar, 95 cm. high by 50 cm. diameter, standing upright in the NW corner, and an ivory plaque, 5 1/2 X 2 cm., carved in low relief with a female figure bearing a garland. To the north lies the rectangular enclosure, much encumbered with scrub and masonry debris, which last year produced the fine stoicheion inscription honouring the gymnasiarch Philokrates son of Ptolemaios; an unbroken cement floor extended over the interior at an average depth of 1/2 m. below the topsoil. N. of this a further room containing a circular feature of crude late stonework was cleared back to a cross-wall running W - E, while to the east of the whole range a paved court, floored with stone slabs, produced along with glass and coarse pottery fragments a fine bronze coin of local manufacture, the obverse showing an imperial head and the lettering IOYAI A ... ACTH and the reverse the legend ANE ... PEIQN. Two distinct phases of use for this building complex seem to be indicated on present showing, the first in Imperial times as a gymnasium, the second in the Byzantine period after extensive rebuilding following a temporary abandonment; significant in this connection is the presence *in situ* of glass mosaic decoration with the legend NECTOPOC

in the conch of the apsidal structure at the SE corner of the main building.

b) *Building III 2 B.*

Here again a start was made by continuing last season's work, which had included a trial excavation inside the apse at the SW angle of the structure. The whole of this apse back to its base line and down to the original flooring at a depth of some 4 m. was excavated, revealing massive tile piers flanking a narrow tunnel 2 m. high piercing the rough stonework of the apse's foundation, as well as smaller piers at irregular intervals around the perimeter. At a later stage of use a crude penannular structure of rubble and undressed stone topped with circular clay tiles had been built enclosing the mouth of the tunnel and its flanking piers. Subsequent removal of this feature showed it to have been built over the carefully laid stone flooring apparent elsewhere in the whole cleared area and a thick layer of burnt material which included fragments of charcoal indicated connection with the heating system. Finds here, apart from meagre quantities of glass and pottery, include a crudely decorated pillar base and some iron objects, the best being a heavy wedge in worn but substantially sound condition.

Still in Building III 2 B, two new excavations were undertaken. In the area known as Hall D, in the NE corner of the building, a square 3 m. X 3 m., subsequently extended into a rectangle 3 m. X 6 m., was excavated from the N. wall down the long axis of the room. This revealed a platform or walkway 1.20 m. wide paved with tesserae and faced towards the interior of the room with a squared stone wall carefully stuccoed extending downwards 1.35 m, at which level it met a well constructed tessellated floor of coarse white cubes (averaging 22 tesserae to a 10 cm. square) which appears to extend over the interior of the hall. A further extension, 2 m. wide, from the middle of the long side of the rectangle back to an apsidal niche in the west wall revealed

both the continuation of the tessellated pavement and the presence of the enclosing platform. A curious feature noted was a long narrow slab of fine yellow marble, $1/2 \times 1\ 3/4$ m., let into the pavement and extending out from the perimeter walling along the central N - S axis of the room. The original length of the slab had been 2.34 m., but the final 60 cm. had been broken off and removed, apparently in recent times. A socketed bronze spearhead in fine condition emerged from the filling at this point; other finds consisted of masses of coarse pottery, mainly amphora fragments, in a layer 20 cm. thick some $1/2$ m. below surface level. The dimensions of this hall (18 m. \times 10 m. overall) and the notable absence of large masonry fragments in the fill indicate that originally it had been unroofed, and evidences of an elaborate watersupply system led through the enclosing walls, as well as the interior features described above, lead to the supposition that this hall formed the plunge - bath or cold water pool of the original structure.

The third excavation in Building III 2 B was inside the gateway area forming a re - entrant angle into the NW corner of the complex. Here a square 2 m. \times 2 m., later extended to 2 m. \times $3\ 1/2$ m., was dug transversely across the line of the now vanished N. wall of Hall E. First traces of construction work appeared at a depth of $1\ 1/2$ below the topsoil, in the form of carefully laid stone paving, cut through N. - S. by a stone lined channel, square in section and 60 cm. wide which produced fragments of charcoal, burned pottery, and glass. The free - standing segment of wall, 1.70 m. long, which formed the E. edge of the excavation, was found to have a depth in the soil of a little over 1 m., and clearly belonged to the latest stage of construction in this area. Of intermediate date appeared to be two square tilework pillars, 6 or 7 courses high and 64 cm. wide on the visible faces, on an E. - W. alignment 2.10 m. apart and constructed upon the stone paving.

c) *Seawall Area.*

As mentioned above, only the beginnings of excavation work could be done in this area during the time available, but sufficient remains emerged to justify further work in later seasons. In an open area approximately half way along the line of the extend seaward wall two cuts $1\ 1/2$ m. wide were opened up at an interval from each other of 1.75 m. the southernmost spanning an almost completely filled in archway piercing the wall at this point. At a depth of $1\ 1/2$. some 2 m. E. of the wall footing the N. trench produced massive worked stone fragments, including the pedestal of a column 65 cm. in diameter and what appeared to be a much worn stone bollard. The fill here consisted almost entirely of shingle overlying drifted clean sand, though a single piece of Samian ware (*terra sigillata*) occurred in close association with the column fragment. The S. excavation was less productive, though one columnar fragment emerged at the same depth as the more northerly features. Later investigation may confirm the presence here of large - scale quayside installations, superseded after recession of the shoreline by the still in part visible quay wall of late construction, embodying reused architectural fragments of high quality, which ran some 50 m. further E. and is itself now high and dry at a distance of some 150 m. from the modern shore

d) *Mosaics.*

Two extensive mosaic pavements, the first elaborately figured in panels, the other perhaps forming part of a portico, were uncovered, cleaned, consolidated and finally covered up again as protection from weathering after being measured and photographed. The former, located immediately E. of the modern roadway opposite the ruins of the theatre and measuring overall some 9 m. \times 5 m., revealed 3 figured and 4 geometric panels, multi-coloured and of high artistic quality. The largest panel, 1.75 m. \times 75 cm., shows a winged and draped female figure, near life

size, carrying a palm branch over the left shoulder and offering a garland (?) with the right. Two contiguous figured panels, each 75 cm. × 75 cm., less well preserved, show busts, facing, of indeterminate figures apparently undraped, with helmets of winged type and (in one case) a staff of *caduceus* form (Hermes?). In the upper contiguous corners of the two panels occur, inset in blue tesserae, the legends KEP and ΔWN respectively. Four particularly fine geometric panels, one of them a splendid polychromatic quatrefoil design in an octagonal guilloche surround, closely resembling the so-called 'Tudor Rose' pattern, complete the decorative scheme of what appears to be a suite of rooms located off a massive ceremonial staircase leading up from an area of public buildings to the main entrances of the theatre.

The second major mosaic uncovered, lying about 30 m. E. of Building III 2 B, may have formed part of a portico connected in function with the building; the area uncovered, obviously only a part of a larger scheme, measured 15 1/2 m. × 3 m., with a repeating pattern of multi-coloured lozenges, stars, and rhomboids within a guilloche border. This pavement had suffered considerable damage, but large enough sections remained intact to permit an idea of the original to be gained. Finds in the overlay, which varied in thickness from 1 m. to 10 cm due to an upward slope of the terrain towards the west, showed, besides glass and coarse pottery fragments, a number of coins of late date, including Byzantine, Armenian and a single silver Selcuk specimen, found in the topsoil. A late cross-wall with an associated floor of crude terra-cotta tile cut across the W. extremity of the cleared area in a N.-S. direction, and was allowed to form the boundary at this end of the present season's excavation, though the pavement clearly continues under this feature in the general direction of Building III 2 B, with the SE entrance-way of which it appears to be aligned.

e) *Miscellaneous.*

The presence on the site of Miss Diana Reeves, a trained conservationist from the London Institute of Archaeology, during the latter half of July, made it possible to carry out a thorough appraisal of the condition of surviving mosaics and frescoes, particularly in Tombs A II 14 and B I 16, where some conservation and restoration work has been done in previous seasons by Dr. E. Alföldi-Rosenbaum, to whom a written report by Miss Reeves was forwarded. In addition, considerable work on preserving and consolidating the newly found mosaics, as well as on the fragmentary tessellated pavements remaining in the Balneae at the extreme S. of the ancient city, was carried out by Miss Reeves with the assistance of Mr S. Kulakli and two workmen.

f) *Recommendations for the Future.*

It would be highly desirable to have on the site a building capable of serving as a museum and storehouse for the ever-increasing number of finds, some quite bulky, which the excavation produces; such a structure is already to hand, in the Balneae at the S. end of the site, where a fairly straightforward programme of strengthening and restoration of the existing walls and roof and installation of glazing and doors would produce the desired result. Control and guardianship of the site could also be more efficiently carried on by such an arrangement and the interest of visitors, professional or casual, encouraged*.

Among future projects for excavation or restoration, priority should be given to continuation of work along the line of the ancient sea-front, where a start was made this year (cf. section c) above) and a programme of restoration in the Odeon building, where the roodef galleries and banks of tiered seating are still largely intact.

* Detailed plans and estimates for such a restoration programme on this building (No. II 7 A on the original plan of the site) have been prepared by Dipl. Ing. Gerhard Huber of Vienna and submitted to and approved by the Turkish Ancient Monument Commission, but not yet carried out for lack of the necessary funds.

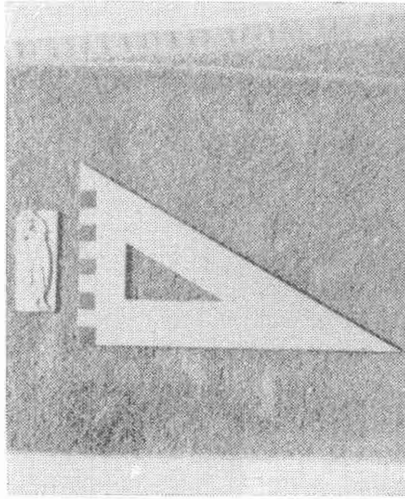

Fig. 1 — Building III 5, plaque with female figure.

Fig. 2 — Building III 5, S. W. Room.

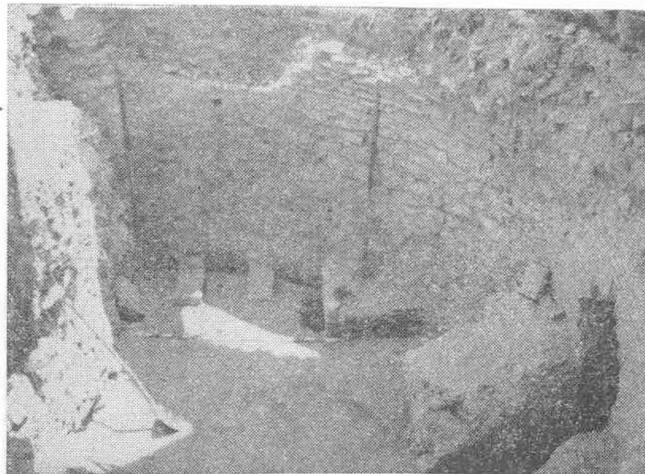

Fig. 3 — Building III 2 B, after cleaning of Apse at S. end of Hall E.

Fig. 4 — Building III 2B, Penaunular feature in Hall E.

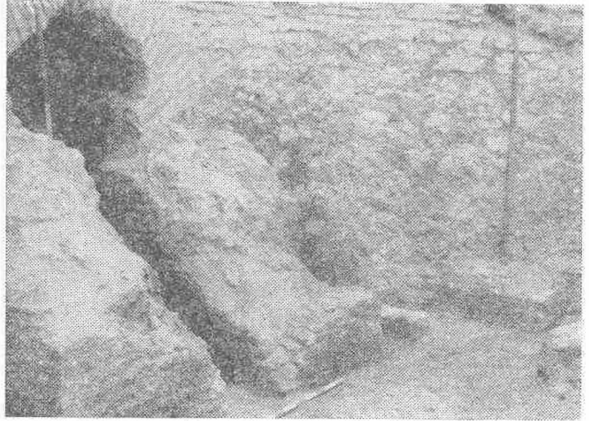
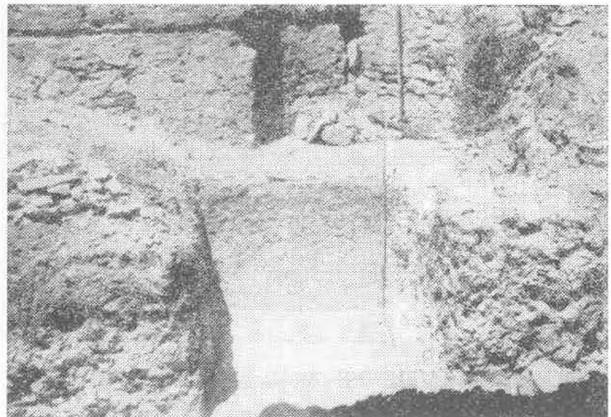

Fig. 5 — Building III 2B, Apse in Hall E.

Fig. 6 — Building III 2B, Hall D.

142 Fig. 7 — Building III 2B, Hall D.

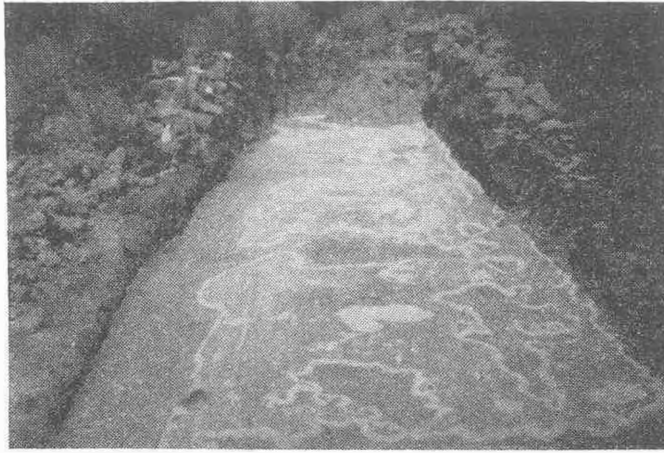

Fig. 8 — Mosaic east of Building III 2B-general view.

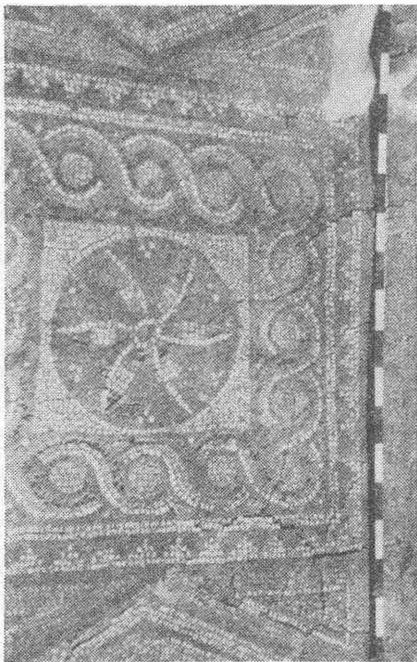

Fig. 9 — Mosaic beside modern road, opposite theatre-detail.

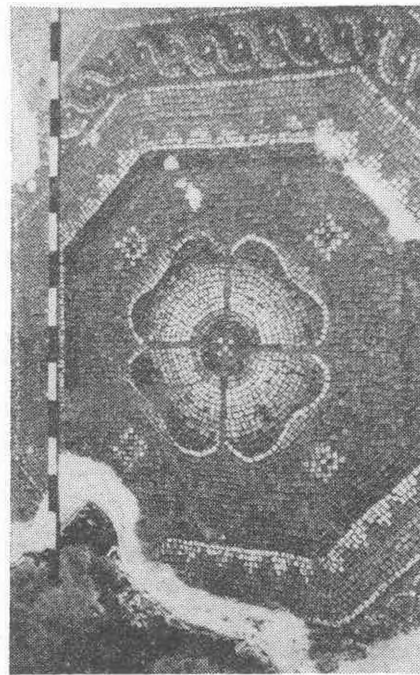

Fig. 10 — Mosaic beside modern road, opposite theatre-detail of "Tudor Rose" design.

Fig. 11 — Mosaic beside modern road, opposite theatre-detail.

Fig. 12 — Mosaic beside modern road, opposite theatre-winged figure.

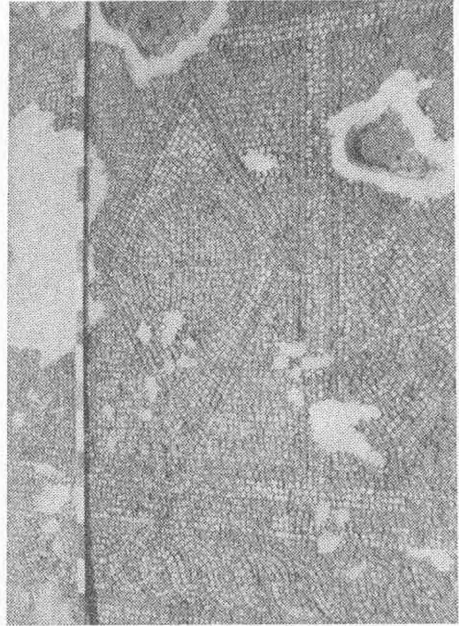

Fig. 13 — Mosaic Pavement east of Bldg III 2B, detail showing lozenge pattern.

Fig. 14 — Mosaic pavement east of Bldg III 2B, detail of guilloche border.

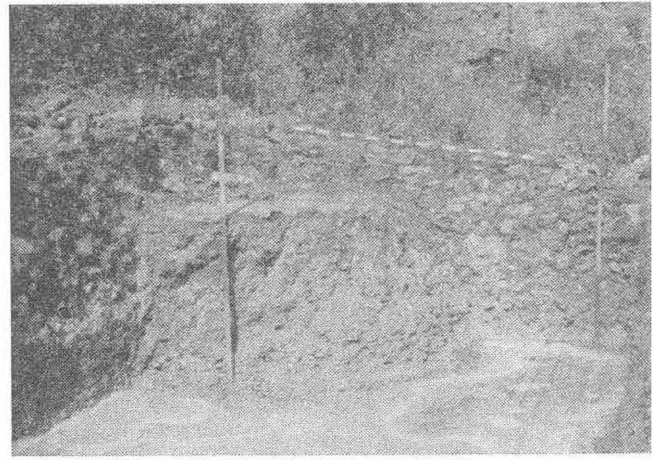
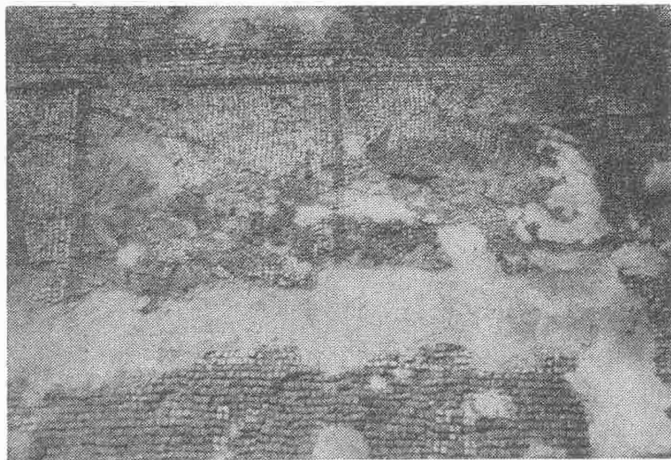

Fig. 15 — Mosaic pavement east of Bldg III 2B, W. end showing later cross-wall.

Res. 16 — Mosaic beside modern road opposite theatre-two panels with greek legends.